

Rapport nr. 9-1998

Elling Borgeraas og Per Arne Tufte

Kriseatferd
svake forbrukeres holdninger til og finansiering
av forbruk

SIFO

© SIFO 1998
Rapport nr. 9 – 1998

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Rapport nr. 9 - 1998

Kriseatferd

Svake forbrukeres holdninger til og finansering av forbruk

Financial crisis behaviour

Weak consumers' attitudes to and financing of consumption

av

Elling Borgeraas og Per Arne Tufte

1998

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
postboks 173, 1325 Lysaker

Forord

Denne rapporten er skrevet på bakgrunn av prosjektet «Økonomisk atferd i krisesituasjoner», et prosjekt som inngår i SIFOs forskning innen arbeidsområdet forbrukernes økonomi og levekår. Målet med prosjektet har vært å identifisere og beskrive de viktigste sosiale kjennetegn ved hushold som befinner seg i en vanskelig økonomisk situasjon og kartlegge hvilke holdninger denne gruppen har til forbruk og hvordan de finansierer forbruket. Rapporten bygger på analyser av data fra SIFOs hurtigstatistikk for husholdningsøkonomi.

Prosjektet er utført på oppdrag av Barne og Familiedepartementet (BFD). I tillegg til forfatterne har Jorun Skoglund Ramm og Tormod Lunde ytt vesentlige bidrag til det endelige resultatet i tidligere faser av prosjektet.

JUNI 1999

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Innhold

Forord	3
Innhold	5
Tabelloversikt	7
Figuroversikt	11
Sammendrag	13
Summary	17
1 Problemstillinger	21
1.1 Innledning	21
1.2 Svake forbrukergrupper	22
1.2.1 Lavinntektsgruppen	22
1.2.2 Behovskorrigerede inntektsstandarder	24
1.2.3 Egen avgrensning av lavinntektsgruppen	25
1.2.4 Gjeldsproblemer	25
1.3 Analytisk utgangspunkt	26
2 Avgrensning av lavinntekts- og gjeldsproblemgruppene	29
2.1 Innledning	29
2.2 Hushold	29
2.3 Lav inntekt	30
2.4 Gjeldsproblemer	33
2.5 Husholdstyper etter lav inntekt og gjeldsproblemer	34
2.6 Metodekommentarer	35
2.6.1 Analyseteknikker	35
2.6.2 Kontrollvariabler	37
3 Hva kjennetegner hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer?....	39
3.1 Innledning	39
3.2 Bivariate sammenhenger	40
3.2.1 Alder	40

3.2.2	Urbaniseringsgrad	42
3.2.3	Utdannelse.....	42
3.2.4	Familietyper	43
3.2.5	Inntekt og gjeld	44
3.2.6	«Livsbegivenheter».....	47
3.2.7	Eieforhold til boligen	49
3.3	Multivariat analyse	50
3.3.1	Gjeldsproblemgruppen vs. lavinntektsgruppen.....	51
3.3.2	Gjeldsproblemer vs. ikke-problemer.....	53
3.3.3	Lavinntektsproblemer vs. ikke-problemer	55
3.4	Korrespondanseanalyse	56
3.5	Oppsummering	58
4	Holdninger til forbruk.....	61
4.1	Holdning til å kjøpe bolig.....	62
4.2	Holdning til å spare	68
4.3	Holdning til å ta opp lån	72
4.3.1	Lånevillighet i forhold til inntekt	72
4.3.2	Holdninger til lån i sin allminnelighet.....	76
4.3.3	Holdninger til forbrukslån.....	78
4.4	Oppsummering	80
5	Kriseatferd	83
5.1	Innledning.....	83
5.2	Handlemåter	85
5.2.1	Betale regninger før forfall.....	85
5.2.2	Kjøp på avbetaling	87
5.2.3	Kredittkort.....	90
5.2.4	Leie av forbruksartikler.....	93
5.3	Vansker med å kontrollere pengeforbruket	96
5.4	Korrespondanseanalyse	98
5.5	Oppsummering	100
6	Oppsummering og diskusjon	103
6.1	Innledning.....	103
6.2	Svake forbrukergrupper.....	103
6.3	Holdninger til forbruk	107
6.4	Finansiering av forbruk	109
6.5	Konklusjon	109
	Litteratur	111
	Vedlegg.....	115

Tabelloversikt

Tabell 2-1: Husholdninger inndelt etter lavinntekts- og gjeldsproblemer. 1994. Prosent av grandtotal.	34
Tabell 3-1: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter alder: Prosent. 1994.	41
Tabell 3-2: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter urbaniseringsgrad på bostedet. Prosent. 1994.	42
Tabell 3-3: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter utdanning. Prosent. 1994.	43
Tabell 3-4: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter familietype. Prosent. 1994.	44
Tabell 3-5: Inntekt etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994.	45
Tabell 3-6: Gjeld etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994.	46
Tabell 3-7: Lånefaktor etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994.	47
Tabell 3-8: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer avhengig av arbeidsledighet i husholdet. Prosent. 1994.	48
Tabell 3-9: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer avhengig av samlivsbrudd og sykdom/uførhet. Prosent. 1994.	48
Tabell 3-10: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter eieforhold til nåværende bolig. Prosent. 1994.	50
Tabell 3-11: Hushold med lav inntekt sammenliknet med hushold med gjeldsproblemer. Logistisk regresjon. 1994.	51
Tabell 3-12: Hushold med gjeldsproblemer sammenliknet med hushold uten økonomiske problemer, men som har gjeld. Logistisk regresjon. 1994.	53
Tabell 3-13: Hushold med lav inntekt sammenliknet med hushold uten økonomiske problemer. Logistisk regresjon. 1994.	55
Tabell 4-1: Holdning til påstanden «Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994. ...	64
Tabell 4-2: Holdninger til påstanden «Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og	

bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.	65
Tabell 4-3: Holdning til påstanden «Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver selv om renten er lav», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	69
Tabell 4-4: Holdninger til påstanden «Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver, selv om renten er lav», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.	71
Tabell 4-5: Hva er det maksimale en ville tatt opp i lån i forhold til inntekten, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	73
Tabell 4-6: Hva er det maksimale en ville tatt opp i lån i forhold til inntekten, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.	74
Tabell 4-7: Holdning til påstanden «Lån er stort sett en fordel og en bør ikke ha særlige betenkeligheter dersom en kan få lån», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	76
Tabell 4-8: Holdninger til påstanden «Lån er stort sett en fordel og en bør ikke ha særlige betenkeligheter dersom en kan få lån», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.	77
Tabell 4-9: Holdning til påstanden «En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån selv om renten er lavere i dag enn tidligere», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	78
Tabell 4-10: Holdninger til påstanden «En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån selv om renten er lavere i dag enn tidligere», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.	79
Tabell 5-1: Hvor godt passer beskrivelsen «Du betaler regninger før forfall for å være sikker på å ha penger å betale med», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	85
Tabell 5-2: Hvor godt passer beskrivelsen «Du betaler regninger før forfall for å være sikker på å ha penger å betale med», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994.	86
Tabell 5-3: Hvor godt passer beskrivelsen «Du kjøper ting på avbetaling fordi du ellers ikke ville klart å skaffe dem», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	88
Tabell 5-4: Hvor godt passer beskrivelsen «Du kjøper ting på avbetaling fordi du ellers ikke ville klart å skaffe dem», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994.	89
Tabell 5-5: Antall kredittkort i husholdningen, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.	91
Tabell 5-6: Om husholdningen disponerer kredittkort eller ikke, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinær lineær regresjon. 1994.	92

Tabell 5-7: Har husholdningen eller kommer den til å anskaffe forbruksartikler gjennom leieavtaler, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.....	94
Tabell 5-8: Har eller vurderer husholdningen å leie forbruksartikler, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Logistisk regresjon. 1994.	95
Tabell 5-9: Hvor godt passer beskrivelsen «Du synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket ditt», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.....	96
Tabell 5-10: Hvor godt passer beskrivelsen «Du synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket ditt», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994. .	97

Figuroversikt

Figur 3-1: Estimert sannsynlighet for å ha lav inntekt i forhold til gjeldsproblemer ut fra Tabell 3-11. Hushold med lånefaktor=1. 1994.(N=177)	52
Figur 3-2: Estimert sannsynlighet for å ha gjeldsproblemer i forhold til å ha verken gjelds- eller fattigdomsproblemer, etter gjeld og inntekt. Beregnet ut fra tabell 3.12. 1994.	54
Figur 3-3: Resultat av korrespondanseanalyse basert på ulike bakgrunnsvariabler krysset med husholdningstype. 1994.	57
Figur 4-1: Sammenheng mellom alder og sannsynlighet for å være meget uenig i at det lønner seg å kjøpe bolig nå. Enslige menn uten barn og som bor i spredtbygde strøk. 1994. N=1448.	66
Figur 5-1: Resultat av korrespondanseanalyse basert på ulike holdningsvariabler krysset med husholdningstype. 1994.	99

Sammendrag

Temaet for denne rapporten er hvilken holdning svake forbrukere har til forbruk og hvordan de finansierer forbruket sitt. Temaet deles inn i tre problemstillinger.

Den første problemstillingen er å finne *fruktbare kriterier for avgrensning av begrepet svake forbrukere*. Denne analysen tar utgangspunkt i økonomisk svake forbrukere. Det skilles mellom personer med lav inntekt på den ene siden og personer med gjeldsproblemer på den andre siden. Lavinntektsgruppen er svake forbrukere fordi inntekten ofte er for liten til å tilfredsstille grunnleggende materielle behov. Selv om det er store teoretiske og empiriske problemer forbundet med å sette grenser for lav inntekt, anvendes i denne studien EUs fattigdomsdefinisjon. Her defineres fattige som de hushold som har en inntekt som ligger på eller under halvparten av gjennomsnittsinntekten. I tillegg anvendes OECDs ekvivalensskalaer for å veie forbruksbehovet i hushold av ulik sammensetting. Selv om EUs fattigdomsdefinisjon blir anvendt for å avgrense lav inntekt, er det ikke noe mål å begrense analysen til de fattige. Blant annet på grunn av datamaterialets beskaffenhet er det satt en forholdsvis høy grense for formue. Hushold med en formue (bolig) på 500 000 kroner eller mindre inngår blant annet i den lavinntektskategorien som anvendes i analysen. Personer med gjeldsproblemer blir definert som en svak forbrukergruppe fordi deres gjeldsforpliktelser er for høye i forhold til inntekten. Deres man skal betjene gjelden, blir den disponible inntekten som er igjen for liten til å dekke utgifter til nødvendig forbruk.

Med utgangspunkt i denne avgrensingen av svake forbrukere, ble det foretatt analyser av *hvor stor andel av husholdene som befinner seg i disse to kategoriene og hvilke kjennetegn de har*. Den empiriske analysen viser for det første at det er svært liten overlapp mellom lavinntektsgruppen og personer med gjeldsproblemer. De to gruppene skiller også fra hverandre med hensyn til sosiale kjennetegn som alder og utdanning. Blant lavinntektsgruppen finner vi

først og fremst eldre personer og dem med lav utdanning. Gjeldsproblemgruppen består av personer med høy utdanning og personer i de midlere alderssjiktene.

En sammenlikning av gruppen med gjeldsproblemer og befolkningen for øvrig, viser at de førstnevnte ikke skiller seg ut med hensyn til alder, utdanning, boform eller bosted. Derimot er det slik at familietype (sivilstatus og barn) har forholdsvis stor betydning for sannsynligheten av å få gjeldsproblemer. Både enslige med og uten barn, samt par med barn har økt sannsynlighet for gjeldsproblemer, sammenliknet med par uten barn. Denne sammenhengen holder seg selv om vi kontrollerer både for inntekt og gjeld. Dernest er det slik at sannsynligheten for gjeldsproblemer øker med økende gjeldsbyrde, kontrollert blant annet for inntekt. I tillegg slår «livsbegivenheter», som brudd i samboerforhold, uforutsette store utgifter og arbeidsledighet, negativt ut.

Videre registrerer vi at det er forholdsvis mange kjennetegn ved lavinntektsgruppen som skiller den fra den øvrige delen av befolkningen. Både alder, bosted, utdanning, boform og familietype er forhold som skiller personer med lav inntekt fra den øvrige delen av befolkningen. I motsetning til gruppen med gjeldsproblemer, er det klare indikasjoner på at de fleste med lav inntekt befinner seg i et eget sosialt stratum.

Den andre problemstillingen er om lavinntektsgruppen og personer med gjeldsproblemer skiller seg ut med hensyn til *holdninger til forbruk*. Vår antakelse var at hushold med lav inntekt og hushold med gjeldsproblemer skiller seg ut med hensyn til risikoeksponering. Personer med lav inntekt antas å være mindre risikovillige enn den øvrige befolkningen, mens personer med gjeldsproblemer er mer risikovillige. Den empiriske analysen gir en viss støtte for disse antakelsene. Lavinntektsgruppen skilte seg ut på holdningsspørsmål som måler risikouvillighet. Disse var skeptiske til å kjøpe bolig og generelt restriktive til å ta opp lån. Personer med gjeldsproblemer var skeptiske til å spare og mindre skeptiske til å ta opp forbrukslån. Det går imidlertid også et skille mellom eldre og yngre i begge kategoriene. De eldste med lav inntekt var mindre risikovillige enn yngre, mens de eldste med gjeldsproblemer var mer risikovillige enn de yngre. Våre data gir imidlertid ikke grunnlag for å avgjøre hva som kommer først i tid, dvs. om risikouvillighet inngår i årsaken til at man har havnet i gjeldsproblemer eller om det er en følge av gjeldsproblemene.

Den tredje og siste hovedproblemstillingen er om de svake forbrukergruppene *finansierer sitt forbruk på andre måter enn befolkningen for øvrig*. Analysene

viser at det spesielt er hushold med gjeldsproblemer som skiller seg ut fra de andre husholdningene.

For det første ser de med gjeldsproblemer ut til å være mindre tilbøyelige til å betale regninger før forfall, for å være sikker på å ha penger til å betale dem med. For det andre bruker personer med gjeldsproblemer kjøp på avbetaling i større grad enn andre. For det tredje finner vi at de som har problemer med å betjene gjelden i større grad enn andre, har leid eller vurderer å leie forbruksartikler. Alt i alt tyder disse resultatene på at gjeldsproblemgruppen synes å være mer risikoutsatt når det gjelder måter å finansiere anskaffelse av forbruket på.

Lavinntektsgruppen peker seg i noe større grad ut som en mer forsiktig gruppe preget av mindre risikoutsatte handlemåter. For det første er de mer tilbøyelige til å betale regninger før forfall, selv om dette nok i stor grad kan tilskrives alderssammensetningen blant personer med lav inntekt. For det andre disponerer de med lav inntekt færre kredittkort enn andre.

Den samlede analysen i denne studien gir holdepunkter for at lavinntektsgruppen og personer med gjeldsproblemer tilhører svært ulike sosiale strata i det norske samfunnet. Vi registrerer dette både når det gjelder sosiale og demografiske kjennetegn ved disse to gruppene. Dessuten viser analysen at disse gruppene både har ulike holdninger til forbruk og at deres forbruksstrategier varierer.

Summary

The theme of this report is the attitude weak consumers have to consumption and how they finance their consumption. A three-pronged approach has been taken.

The first objective was to identify *constructive criteria for limiting the scope of the term 'weak consumers'*. The point of departure for this analysis is the financially-challenged consumer. A distinction is made between people with low incomes on the one hand and people with debt problems on the other. The low income group includes consumers who are weak because their income is often insufficient to meet their fundamental material needs. Because there are major theoretical and empirical problems associated with deciding what to define as 'low income', this study applies the EU's definition of poverty. The EU defines poor people as those who live in households that have an income of half or less than half an average income. In addition, the study applies the OECD's equivalence scales to weight the consumption needs of households of different compositions. Although the EU's definition of poverty is used to delimit low income, there is no intention of confining the analysis to the poor. Owing not least to the nature of the data, a relatively high limit has been set for assets. Households with assets (a dwelling) worth NOK 500 000 or less have been placed in the low income category as applied in this study. People with debt problems are defined as a group of weak consumers because their debt obligations are high compared with their incomes. If they are to service their debts, their remaining disposable income will not be sufficient to cover their basic needs.

Based on this definition of weak consumers, analyses were undertaken to determine *the proportion of households that fall into these two categories, and what characteristics they share*. The empirical analysis showed, first of all, that there is very little overlap between the low-income group and the group of people with debt problems. The two groups are also distinguished by social

characteristics such as age and education. The low income group is first and foremost comprised of elderly people and people with little formal education. The group with debt problems mainly consisted of people with good educations and people in the more median age groups.

A comparison of the group with debt problems and the population-at-large indicated that the group with debt problems does not stand out in terms of age, education, type of dwelling or place of residence. On the other hand, it appears that type of family (civil status and children) has a relatively significant impact on the probability of encountering debt problems. Single people with and without children, and couples with children are more likely than couples without children to encounter debt problems. This correlation applies even when checked against both income and debt. In the next place, the probability of encountering debt problems increases in proportion to the burden of debt, checked among other things against income. In addition, "major life events", e.g. the break-up of a marriage or cohabitant relationship, unexpected major expenses or unemployment, have an adverse impact.

Further, it was noted that relatively many characteristics of the low income group separate them from the population-at-large. Age, place of residence, education, type of dwelling and type of family are all categories that distinguish people with low incomes from the population-at-large. In contrast to the group with debt problems, there are clear indications that most of the people in the low income group belong to a separate social stratum.

The second objective was to determine whether there are any factors that distinguish the low income group and the people with debt problems when it comes to their *attitudes to consumption*. The assumption was that households with low incomes and households with debt problems would differ in terms of risk exposure. People with low incomes were assumed to have less propensity for taking risks than the population-at-large, while people with debt problems were assumed to have a greater propensity for taking risks. The empirical analysis supported these assumptions to some extent. The low-income group did stand out in relation to the attitude questions designed to measure their propensity to take risks. The people in this group were sceptical to buying dwellings and generally restrictive in their attitudes towards taking out loans. People with debt problems were sceptical to saving money and less sceptical to consumer loans. However, there was also a distinction between older and younger people in both categories. The oldest people with low incomes were less willing to take risks than the younger ones, while the oldest people with debt problems were more willing to take risks than the younger ones. However, our data are not sufficient to determine the chronological causality in-

involved, that is, to determine whether their willingness to take risks may be part of the reason they have ended up with debt problems or whether it is a consequence of their debt problems.

The third and final objective of this study was to determine whether the weak consumer groups *finance their consumption in different ways from the population-at-large*. The analyses indicate that it is particularly households with debt problems that distinguish themselves from the other households.

First, those with debt problems seem to have less propensity to pay bills before their due dates in order to be sure of having enough money with which to pay them. Second, people with debt problems buy on instalments more often than others. Third, we found that those who have more trouble servicing their debt than others have leased or are considering leasing consumer goods. All in all, these results indicate that the group with debt problems seems to be more exposed to risk in terms of the way they have chosen to finance their consumption.

The low-income group stands out to a greater extent as a more cautious group that prefers to play it safe. First, they have a greater propensity for paying their bills before the due date, although this may be largely ascribable to the age composition of the low-income group. Second, those in the low-income group have fewer credit cards than others.

An overall analysis of this study indicates that the low-income group and the group of people with debt problems belong to vastly different social strata in Norwegian society. This was observed in relation to the social and demographic characteristics of the groups. Moreover, the analysis indicates that the groups have different attitudes towards consumption and that their consumption strategies vary.

1 Problemstillinger¹

1.1 Innledning

Hovedtemaet for denne rapporten er de svakeste forbrukernes økonomiske situasjon; hvilke holdninger disse har til sentrale aspekter ved forbruket og hvordan de finansierer sitt forbruk. Dette temaet reiser tre sentrale problemstillinger.

For det første hvordan man avgrensar svake forbrukere. Vi har tatt utgangspunkt i to ulike tilnærminger til å forstå svake forbrukere på. Den ene tilnærmingen definerer svake forbrukergrupper med utgangspunkt i grupper i befolkningen med lav inntekt. Vi har her valgt å bruke EU-definisjonen av fattigdom som kriteriet for å avgrense lavinntektsgruppene. De med en inntekt under halvparten av gjennomsnittsinntekten, blir i EU-området definert som fattige. Videre har vi valgt å bruke OECDs prosedyrer for å vekte inntekten i forhold til ulike husholdstyper. I tillegg til inntektsaspektet, har vi foretatt avgrensinger i forhold til formue. Siden vår avgrensing med hensyn til formue avviker fra EUs definisjon av fattige, betegner vi denne gruppen som lavinntektsgruppe og ikke som fattige. Vi redegjør for avgrensingen og implikasjonen av denne i metodekapitlet (kapittel 2).

En annen måte å avgrense svake forbrukere på er å ta utgangspunkt i relasjonen mellom inntekter og utgifter – først og fremst gjeldsutgifter. Personer som har gjeldsproblemer - i den forstand at man har problemer med å betale renter og avdrag – er en annen svak forbrukergruppe. Begge gruppene – personer med lav inntekt og personer med gjeldsproblemer – har vanskeligheter med å få husholdsøkonomien i balanse. Teoretisk antar vi at dette er to til dels ulike

¹ Vi takker Christian Poppe for kritiske og verdifulle kommentarer til et tidligere utkast av rapporten.

grupper, både ved at det er liten overlapp mellom dem og dels ved at deres sosiale posisjon er forskjellige. Begge antakelsene testes empirisk.

Den andre problemstillingen vedrører antakelsen om at de to svake forbrukergruppene også har ulike holdninger til forbruk. Denne antakelsen testes ved å analysere hvordan lavinntektsgruppen og personer med gjeldsproblemer stiller seg til 5 utsagn om lån, sparing og boligkjøp.

Til slutt undersøkes hvordan de to svake forbrukergruppene karakteriserer sitt eget forbruk og sin mestring av personlig økonomi. Temaer som tas opp her er; avbetalingskjøp, kontroll med pengeforbruk, bruk av kredittkort, leie av forbruksgjensstander og håndtering av regninger.

Teoretisk fortolkes holdnings- og forbuksanalysene med utgangspunkt i dimensjonen risikovillig versus risikoaversjon. Tesen er at de tradisjonelle lavinntektsgruppene er mer risikoaverse enn gjeldsproblemgruppen.

Vi skal utdype disse problemstillingene nedenfor.

1.2 Svake forbrukergrupper

Den noe diffuse betegnelsen ”svake forbrukere”, har vi avgrenset til å gjelde grupper i befolkningen med svak økonomi. Vi skiller mellom to til dels svært ulike aspekter ved det å ha svak økonomi. På den ene siden har vi grupper med lav inntekt. På den annen side har vi hushold som har gjeldsproblemer. Dette er ikke primært et lavinntektsproblem, men innebærer at utgiftene ikke er dimensjonert i forhold til inntekten.

1.2.1 Lavinntektsgruppen

Når hushold med lav inntekt skal identifiseres empirisk, trekkes det ofte en grense eller gjøres ‘kutt’ i inntektsfordelingen. Metoder som tar utgangspunkt i desil- eller kvartilfordelinger er svært utbredt. Dette er metoder som for såvidt egner seg godt til en deskriptiv oversikt av inntektsfordelingen, men inviterer ikke til noen velbegrunnet avgrensning av grupper med uakseptable levekår. Lavinntektshushold defineres som ‘*de nederste x prosent*’ av inntektsfordelingen. Når gruppen avgrenses som en gitt prosentandel i inntektsfordelingen ligger størrelsen på gruppen fast, uavhengig av om gjennomsnittsinntekten for hele befolkningen endres. Målet gir heller ingen indikasjon på om antallet i gruppen øker eller reduseres over tid.

En del empiriske studier av fattigdom tar utgangspunkt i 'offisielle' standarder. Epland og Korbøl (1992) argumenterer for en grense for uakseptable levekår hvor husholdets samlede inntekt er lik eller under nivået for minstepensjonen. Grensen trekkes ut fra en antatt konsensus i befolkningen om at satsen representerer et minimum inntektsnivå i henhold til en nasjonal norm. En hovedsvakheter med dette målet er at andelen 'fattige' vil øke i takt med en eventuell heving i minimumssatsen. I tillegg vil gruppen teoretisk sett kunne elimineres ved å senke satsen for minstepensjon til null (Callan og Nolan 1991). «Kutt» i inntektsfordelinger blir også gjort ved å definere grenser i befolkningens gjennomsnitts- eller medianinntekt.

Mest vanlig er det å ta utgangspunkt i gjennomsnittstall for hele befolkningen eller for spesifikke husholdstyper. Lyngstad (1992) hevder at fordelene med å bruke gjennomsnittstall er at gjennomsnittet er en størrelse som de fleste skjønner og kan forholde seg til. Han fremhever det som problematisk at endringer i befolknings sammensetning kan påvirke gjennomsnittet, men mener dette kan løses ved å studere undergrupper.

De fleste studier opererer med en grense på 50% av gjennomsnittlig eller median husholdsinntekt. At enkelte studier gjør sine 'kutt' ved 40 eller 60% av gjennomsnittlig eller median husholdsinntekt, understreker på mange måter vilkårligheten i grensedragningen. Grensene settes ut fra en skjønnsmessig vurdering, under henvisning til at metoden er allment akseptert og utbredt. Metodens svakheter og utilstrekkeligheter innrømmes, men enkelte mener at sensitiviteten i målet kan utnyttes. Flere grenser kan vurderes opp mot hverandre for å måle utslaget de gjør (Atkinson 1985, 1987; Foster og Shorrocks 1988; Callan og Nolan 1991).

Et typisk trekk i norske og internasjonale studier av svake økonomiske levekår er at de opererer med flere parallelle mål. Valg av spesifikke inntektskutt begrunnes imidlertid ikke utover det forhold at grensenes robusthet testes. Grensene settes under henvisning til tidligere studier av samme eller tilgrensende fenomen. En innvending mot bruk av statistiske mål generelt til å definere grenser for uakseptable levekår, er at målet ikke fanger opp og synliggjør endringer til godt eller dårlig for hele befolkningen (Sen 1983; Ringen 1988).

Det er ganske stor forskjell mellom den teoretiske diskusjonen om grenser for akseptable versus uakseptable levekår og hvordan disse blir introdusert i empiriske analyser. Empirisk settes grensene så å si helt uavhengig av de teoretiske tradisjonene, og settes oftest av praktiske grunner. Konsekvensen er at man ikke analyserer grenser i vår forstand, men ulikhet i økonomiske levekår i befolkningen. Selv om ulikhetsstudier er viktige, er ikke dette tilstrekkelig til

å fastsette hvor grensene mellom akseptable/uakseptable levekår skal/bør settes.

1.2.2 Behovskorrigerede inntektsstandarder

Bruk av inntektsbegrepet reiser diskusjon om hva som er det beste eller mest hensiktsmessige inntektsmålet i velferdssammenheng. Levekårsnivået avhenger av hvem og hvor mange husholdets samlede inntekter skal forsørge. Inntektsmålet må med andre ord korrigeres for husholdningens forbruksbehov - husholdene må standardiseres. Det er gjort flere forsøk på å behovskorrigere inntektsmål gjennom bruk av ekvivalensskalaer.

I en del tilnæringer til studie av levekår eller fattigdom ligger vekt for ulike husholdstyper implisitt² i målene som benyttes. I relative metoder basert på statistiske mål må ekvivalensskalaer trekkes inn eksogent (Whiteford 1986). Eksempler på ekvivalensskalaer i denne sammenheng er det danske Socialforskningsinstituttets vekt (Hansen 1990), OECD-standarden (OECD 1981/82), Swedish National Scale (Jansson, 1992) og det norske standardbudsjettets vekt (Borgeraas 1992) mv.

OECD-vektene - som er oftest brukt - forutsetter at "første" voksne i husholdet har en vekt lik 1. De øvrige voksne tildeles en vekt på 0.7 i forhold til den første voksne. Barn under 16 år tildeles en vekt lik 0.5. Det vil si at forbruksbehovet - uttrykt i forbruksutgifter - til øvrige voksne er 30 prosent lavere enn det er for den første voksne. Denne forskjellen skyldes hovedsakelig stor-driftsfordeler. Barnas behov utgjør halvparten. I en studie av fattigdom i Danmark vekt Hansen (1990) alle husholdsmedlemmene likt. Begrunnelsen for dette er at det hverken finnes teoretiske eller empiriske grunner for å veie husholdsmedlemmenes forbruksbehov ulikt (Hansen 1990:90). Også inntektsgrensen blir satt noe tilfeldig i denne studien.

Hovedproblemet med utelukkende å bruke inntekt som demarkasjonskriterium, er at vi ikke har tilstrekkelig med kunnskap til å vite hvor stor inntekten bør være for å dekke grunnleggende behov. Både substansielt og logisk ville det ha vært mer hensiktsmessig å avgrense behov i termer av forbruk først og dernest undersøke hvor stor inntekt som er nødvendig for å tilfredsstille disse behovene. De nordiske standardbudsjettene (Borgeraas 1987, Forbrukerstyrelsen 1993, Konsumentverket 1999) gir et bidrag til denne type resonnementer. Et standardbudsjett er nettopp et forsøk på å definere behov i termer av for-

² Skalaene finnes implisitt i f.eks. budsjettstandarder og i konsensuelle tilnæringer, og i offentlige trygde-/pensjonsstandarder.

bruk og kostnader ved å tilfredsstill disse behovene. Forbruksnivået som defineres er imidlertid ikke knyttet til uakseptable levekår, men til et rimelig nivå og er således ikke en aktuell tilnærming i denne sammenhengen der vi er opptatt av lav inntekt. Prinsipielt mener vi imidlertid at behovstenkningen er en mer fruktbar måte å tilnærme seg denne problematikken på, enn å ta utgangspunkt i tilfeldige inntektskutt.

1.2.3 Egen avgrensning av lavinntektsgruppen

Selv om vi er skeptiske til å avgrense lav inntekt med utgangspunkt i tilfeldige inntektskutt, har vi av praktiske grunner valgt å bruke EUs prosedyrer for avgrensningen av fattige. Her defineres fattigdomsgrensen ved hushold med inntekt under halvparten av gjennomsnittsinntekten. Som vi har vært inne på ovenfor, er det noe vanskelig å akseptere en slik administrativ avgrensning av fattigdom, eller uakseptable levekår. Det ideelle ville vært å ta utgangspunkt i forbruksbehov målt i forbruksutgifter, ved for eksempel å bruke standardbudsjettet. Dette er imidlertid et mye større arbeid enn vi kan gjennomføre her. Dessuten forutsettes dette et mer tilpasset empirisk materiale enn vi har til disposisjon. Det må derfor understrekes at betegnelsen lavinntektsgruppe – slik vi bruker det i denne rapporten – viser til en gruppe personer med lav inntekt i forhold til gjennomsnittsinntekten og ikke et forsøk på å tallfeste antall fattige i Norge.

For å behovskorrigere inntekten, har vi også fulgt en vanlig konvensjon og brukt OECDs skala som redegjort for ovenfor. Denne skalaen korrigerer for stordriftsfordeler og som er nødvendig dersom inntektsnivåer skal sammenliknes i et levekårsperspektiv. Problemet med denne skalaen er imidlertid at den for eksempel ikke tar hensyn til at enslige forsørgere har en noe annen utgiftsprofil enn parfamilier med barn (Borgeraas 1992). Følgen er trolig at enslige forsørgere blir underrepresentert blant gruppen med lav inntekt.

1.2.4 Gjeldsproblemer

SIFOs forskning på gjelds- og betalingsproblemer indikerer at det på 1980- og 1990-tallet var en økende andel hushold som fikk alvorlige betalingsproblemer. I 1985 var det 6 prosent av samtlige hushold som rapporterte at de enten *av og til* eller *svært ofte* kom opp i situasjoner hvor de ikke hadde penger til å betale regninger, avdrag som forfaller eller lignende ved absolutt siste forfall. 11 prosent oppga det samme i 1990 (Lunde 1990, Lunde & Poppe 1991).

Diskusjonen omkring disse funnene har bl.a. dreid seg om kvaliteten på den indikatoren som er anvendt for å registrere alvorlige betalingsproblemer. Gul-

brandsen (1990) har for eksempel reist innvendinger mot å inkludere svarkategorien ”av og til” i betegnelsen alvorlige betalingsproblemer. Innvendingen går med andre ord på hvor alvorlige betalingsproblemene er.

En annen – og viktigere – diskusjon har dreid seg om eventuelle årsaker til de registrerte betalingsproblemene. Det ene standpunktet er at betalingsproblemer skyldes lav inntekt (Gulbrandsen 1991), mens det andre standpunktet er at betalingsproblemene skyldes økt utgiftsnivå – først og fremst gjeldsbetjeningsevnen – dvs. gjeldens størrelse i forhold til inntekten (Lunde & Poppe 1991).

I det foreliggende arbeidet har vi tatt utgangspunkt i hovedpunktene i denne diskusjonen. I stedet for å definere gruppen med betalingsproblemer, har vi sett på hushold med *gjeldsproblemer*. Dette er gjort ved å undersøke andelen som sier at de i løpet av det siste året ikke har hatt penger til å betjene renter og avdrag på lån i banker og/eller kredittinstitusjoner ved absolutt siste forfall. Vi betrakter det å ikke kunne betjene sin gjeld som et alvorlig husholdskøkonomisk problem. Dette impliserer at inntekten ikke er tilstrekkelig til å dekke alle utgiftene i husholdet. Slik sett utgjør disse en svak forbrukergruppe.

Vår antakelse er – i likhet med Lunde & Poppe – at hushold med gjeldsproblemer ikke primært er et lavinntektsproblem, men at gjeldsbetjeningsevnen er for lav i forhold til inntekten. Dersom dette er korrekt vil vi forvente at lavinntektsgruppen – slik vi har definert den ovenfor – og gruppen med gjeldsproblemer i liten grad er overlappende. Det vil si at det er få personer som både er karakterisert med lav inntekt og som personer med gjeldsproblemer. Dette er et empirisk spørsmål og vil bli tatt opp i kapittel 2.

Under forutsetning av at lavinntekts- og gjeldsproblemgruppen utgjør to forskjellige grupper i befolkningen, antar vi at de også er forskjellige når det gjelder sosiale kjennetegn, holdninger til sentrale aspekter ved forbruket og finansiering av forbruket.

1.3 Analytisk utgangspunkt

Vårt teoretiske utgangspunkt er at den økonomiske rasjonaliteten er forskjellig i disse to gruppene. Hushold med lav inntekt er av økonomiske grunner tvunget til å sette ”tæring etter næring”. Det økonomiske spillerommet er begrenset både fordi deres kredittverdighet er lav og fordi inntekten setter klare grenser for både forbruksmønster og forbruksnivå. Lav inntekt vil derfor sette klare begrensninger for hvor stor økonomisk risiko man er i stand til å utsette

seg for. Vi antar derfor at hushold med lav inntekt er lite villige, eller har små muligheter til, å ta økonomisk risiko og at dette lar seg registrere både i forhold til holdninger og faktisk økonomisk atferd. Hushold med gjeldsproblemer derimot har så å si per definisjon tatt en risiko og har også måttet ta konsekvensen av dette. I utgangspunktet vil denne gruppen derfor være forholdsvis risikovillig. I hvilken grad denne risikovilligheten også slår ut i holdninger og atferd, er et empirisk spørsmål. Teoretisk kan vi tenke oss at gjeldsproblemgruppen gir uttrykk for liten risikovillighet på grunn av erfaringer med ikke å ha penger til å betjene renter og avdrag. På den annen side kan det også tenkes at gjeldsproblemgruppen har en grunnleggende økonomisk rasjonalitet som er mer risikoorientert enn befolkningen for øvrig og i forhold til lavinntektsgruppen. Forskjellen i risikoatferd mellom disse to gruppene kan også skyldes at mulighetene til å ta risiko varierer systematisk etter økonomisk evne. For å ta en økonomisk risiko må man svært ofte ha penger å risikere. Adgangen til risikofylte arenaer vil sannsynligvis også variere etter økonomisk evne. Det er med andre ord ikke bare snakk om vilje til å ta risiko, men også muligheter til å kunne gjennomføre en risikoatferd.

Den empiriske tilnærmingen begrenser seg imidlertid til å studere forskjeller i holdninger og atferd mellom gjeldsproblem- og lavinntektsgruppen, sammenliknet med befolkningen for øvrig. Våre data gir oss imidlertid ikke anledning til å trekke slutninger om *kausale* sammenhenger mellom det å befinne seg i en problemgruppe og riskovillighet eller risikoatferd. Tidligere analyser av hushold med alvorlige betalingsproblemer viser for eksempel at det er en kombinasjon av lånefaktor og livsbegivenheter (arbeidsløshet og skilsmisse) som forklarer hvorfor noen havner i denne situasjonen. Det er ikke umiddelbart gitt at personer som kommer ut for disse begivenhetene, er riskovillige. Siden vi også antar at gjeldsproblemer skyldes en kombinasjon av mer eller mindre uheldige omstendigheter, er det ikke umiddelbart gitt at dette skyldes risikovillighet. Dersom en finner en systematisk sammenheng mellom riskovillighet/-atferd og problemgruppetilhørighet, kan vi strengt tatt heller ikke si noe om *tidsrekkefølgen* knyttet til sammenhengen. Siden vi ikke har diakrone data, kan en ikke vite om holdninger/atferd kommer eller etter at man er kommet i problemgruppen. En kan følgelig for eksempel ikke vite om riskovillighet/atferd inngår i årsaken til at man befinner seg i gjeldsproblemgruppen, eller om dette er en følge av gjeldsproblemene.

2 Avgrensning av lavinntekts- og gjeldsproblemgruppene

2.1 Innledning

I dette kapitlet gjør vi rede for operasjonaliseringen av lavinntektshushold og hushold med gjeldsproblemer. Vi ser også på fordelingen av lav inntekt og gjeldsproblemer blant husholdene i undersøkelsen.

2.2 Hushold

Undersøkelsen bygger på et landsdekkende datamateriale som ble innsamlet høsten 1994. Totalt deltok det 2 060 respondenter. Materialet er beskrevet nærmere i Ramm (1995).

Enhetene i vår analyse er hushold, ikke enkeltpersoner. Det er imidlertid enkeltpersoner som har svart for hver husholdning. Det er derfor viktig å foreta vurderinger av hvor pålitelige informantene er når det gjelder å gi informasjon om trekk ved det respektive hushold (jf. Lunde 1990:21 og Lunde og Poppe 1991:59). For det første har vi tatt ut respondenter som er under 18 år, fordi vi antar at så unge respondenter ikke vil ha tilstrekkelig oversikt over husholdningens økonomi. For det andre har vi tatt ut alle respondenter som ikke er husfar eller husmor, fordi det er grunn til å tvile på kvaliteten av disse observasjonene. For det tredje er hushold hvor hovedforsørgeren er student og familien kun lever av studielån/stipend tatt ut, fordi studenter har helt spesielle inntektsforhold (stipend og studielån) som gjør at mange ville havne i lavinntektsgruppen uten at dette nødvendigvis er uttrykk for uakseptable levekår.

Ut over dette har vi også fjernet en del observasjoner vi ikke fester lit til når det gjelder opplysninger om brutto husholdsinntekt. Grunnen til dette er at inntekt selvfølgelig er en svært sentral variabel når det gjelder å skille ut husholdninger med lav inntekt. Vi har derfor valgt å fjerne alle hushold som har en inntekt lik null. Vi oppfatter det som svært lite sannsynlig at husholdninger overhode ikke har noen som helst form for inntekt.

Etter å ha tatt hensyn til de ovenfor nevnte forhold, er 1592 hushold med i undersøkelsen.

2.3 Lav inntekt

Lavinntektsproblematikken er et viktig element i levekårsforskningen, selv om levekår favner langt videre enn spørsmålet om inntekt. Levekårsutredningen skiller mellom tre tilnæringer innen levekårsforskningen. Den første tilnærmingen konsentrerer seg om *livskvalitet*, dvs. hvordan folk selv vurderer sin livssituasjon. Man tar sikte på å kartlegge hvor tilfreds innbyggerne er med forhold som egen helse, arbeidsmiljø, boforhold, inntekt etc. Problemet med en slik tilnærming er imidlertid at subjektive vurderinger ikke alltid gir et godt bilde av den faktiske levekårs situasjonen. Hvordan en vurderer forholdene er blant annet avhengig av den sosiale bakgrunn, egne livserfaringer og hvilke forventninger en har til sin egen økonomiske situasjon.

Den andre tilnærmingen legger vekt på såkalte *sosiale indikatorer*. Denne tilnærmingen er makroorientert og tilstreber å utvikle overordnede mål eller indikatorer som gir uttrykk for befolkningens sosiale og helsemessige tilstand, på linje med den betydning BNP og andre økonomiske mål har når det gjelder å vurdere landets økonomiske situasjon. Det har i praksis vist seg vanskelig å utvikle gode mål av denne typen.

Den tredje tilnærmingen betrakter levekår som individers og husholdningers *ressurstilgang*. Målet er å kartlegge tilgangen på ressurser som folk kan bruke til å kontrollere og styre sine livsvilkår. Av de viktigste ressursene er: helse og tilgang på medisinsk behandling, sysselsetting og arbeidsvilkår, økonomiske ressurser og forbruksvilkår, kompetanse og utdanningsmuligheter, familie og sosiale relasjoner, boligforhold og tilgang på tjenester i nærmiljøet, rekreasjon og kultur, sikkerhet for liv og eiendom, og politiske ressurser og demokratiske rettigheter (NOU 1993:17, s. 42). Man er blant annet opptatt av i hvilken grad det er korrelasjon mellom ulike levekårs-goder, dvs. om ulike typer ressurser hoper seg opp i grupper av befolkningen, kompenseres eller opptrer uavhengig av hverandre.

Vårt perspektiv er noe snevrere enn det brede levekårsperspektivet. Vi vil ta for oss enkeltpersoners og husholdningers tilgang på økonomiske ressurser, dvs. inntekt og formue. Den viktigste begrunnelsen for dette er at vår problemstilling går ut på å sammenlikne en gruppe av hushold som kan betraktes som økonomisk ressursvake med hushold som har gjeldsproblemer når det gjelder holdninger og atferd knyttet til håndtering av økonomiske vanskeligheter. Hensikten er følgelig ikke å avdekke hvordan ulike hushold fordeler seg på forskjellige typer levekårsindikatorer. Det er imidlertid viktig å presisere at vi naturligvis ikke ser bort fra det faktum at lav inntekt henger sammen med forhold som helse, sosial deltakelse, politiske ressurser etc. Men selv disse andre levekårsindikatorer henger nøye sammen med økonomiske forhold. God økonomi garanterer ikke lykke, men gir likevel større mulighet til å dekke behov og følgelig leve et bedre liv.

Vår avgrensning av lav inntekt tar utgangspunkt i brutto inntekt per forbruksenhet i husholdningene. Denne beslutningen er ikke uproblematisk og behøver et par begrunnelser.

For det første vil det normale være å bruke husholdningens disponible inntekt og ikke bruttoinntekten når en skal definere økonomiske ressurser. Disponibel inntekt kan betraktes som den inntekt en husholdning har til rådighet i en periode, dvs. strømmen av penger inn i husholdningen i denne perioden. Dette gir et uttrykk for husholdningens forbrukspotensiale (Borgeraas 1992:42) og blir ofte definert som husholdningens samlede inntekt (inkludert overføringer og kapitalinntekt) minus skatt og gjeldsrenter. For å beregne den disponible inntekten må en derfor ha tilstrekkelige data til å foreta en tilfredsstillende beregning av husholdets skatt. I vårt datamateriale ble det derfor samlet inn data som i hovedtrekk skulle gjøre det mulig å rekonstruere husholdningenes selvangivelse. Det viste seg imidlertid at de innsamlede data var såvidt mangelfulle og beheftet med så stor usikkerhet at en tilfredsstillende skatteberegning likevel ikke var mulig. Vår avveining har vært at det er bedre å basere seg på bruttoinntekt framfor å benytte et upresist mål på disponibel inntekt.

For det andre har vi måttet foreta en avveining når det gjelder hvordan vi skal ta hensyn til at husholdningsinntekten må fordeles på det antall medlemmer husholdningen består av. Det vil f.eks. være urimelig å sammenlikne den totale bruttoinntekten i en husholdning med en person med den tilsvarende inntekten i en familie med fire personer. Inntekten må på ett eller annet vis fordeles på antall medlemmer. Det er imidlertid flere metoder for fordeling av inntekt på antall medlemmer.

En framgangsmåte er å gi alle personer i husholdet lik vekt, dvs. at en rett og slett deler inntekten på antall medlemmer. Begrunnelsen for denne metoden er at alle medlemmer forbruker omtrent like mye av inntekten. Alternativt må medlemmene gis ulik vekt, avhengig av faktorer som f.eks. alder og kjønn. Poenget er at forbruksbehovet ikke er det samme for alle og at en må ta hensyn til dette ved fordelingen av inntekten pr. forbrukshode. Slike vekter kan blant annet på er å ta utgangspunkt i f.eks. standardbudsjettet som definerer individspesifikke utgifter, avhengig av kjønn og alder.

Den framgangsmåten vi har valgt, er å ta utgangspunkt i OECD-standarden som gir den første voksne i husholdet en vekt lik 1. Øvrige voksne har en vekt lik 0,7, mens barn (under 14 år)¹ gis vekten 0,5. Et hushold med to voksne og ett barn får dermed forbruksvekten $1+0,7+0,5=2,2$. Etter å ha beregnet vekten for hvert enkelt hushold har vi delt bruttoinntekten på vektallet. Resultatet er bruttoinntekt per forbruksenhet. Begrunnelsen for å bruke OECD-standarden er for det første at disse vektene gjør beregningene av totalt forbruksbehov forholdsvis enkelt, sammenliknet med å bruke standardbudsjettet som utgangspunkt. For det andre tar OECD-standarden hensyn til stordriftsfordeler og at barn og voksne har ulikt forbruksbehov.

Ved beregning av hvilke hushold som hører inn under lavinntektsgruppen har vi tatt utgangspunkt i brutto husholdsinntekt per forbruksenhet, slik det er redegjort for ovenfor. Lavinntektsgruppen er definert som hushold hvor brutto husholdsinntekt per forbruksenhet er lavere enn 50 prosent av gjennomsnittet per forbruksenhet for samtlige hushold. I vårt materiale er denne grensen kr. 75 830.

I tillegg er opplysninger om formue trukket inn. I spørreskjemaet ble respondentene bedt om å angi hvor mye husholdningen hadde i sparepenger, samt salgsverdien på bolig, eventuelt bil, hytte, landsted og båt. Disse dataene er til dels svært mangelfulle. Det gjelder spesielt opplysninger om sparepenger. Vi har derfor måttet være noe forsiktige når det gjelder å ta hensyn til formue.

Vi har valgt å ta ut av lavinntektsgruppen hushold som på tross av svært lav inntekt har «nettoformue» (dvs. summen av sparepenger, bolig, bil, hytte, landsted, båt, fratrukket total gjeld) som er større enn 1 million kroner. Videre er følgende hushold tatt ut av lavinntektsgruppen:

¹ OECD setter grensen for barn ved 16 år. Av tekniske grunner har vi definert barn som under 14 år. NOU 1993:17 opererer imidlertid med 14 år som grenser for barn. I vårt tilfellet har det ingen konsekvenser for våre empiriske funn om grensen settes ved henholdsvis 16 eller 14 år.

- har oppgitt mer enn kr 20 000 i sparing
- har oppgitt salgsverdi på bolig til høyere enn 500 000 kroner
- har oppgitt salgsverdi på bil til høyere enn 100 000 kroner
- har båt, hytte eller fritidseiendom

Dette medfører at 114 hushold av totalt 1592, dvs. 7 prosent, er definert som lavinntektsgruppe.

Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på at både størrelsen på og sammensettingen av lavinntektsgruppen er svært følsom for hvilke forutsetninger som gjøres. Den viktigste konsekvensen av å ta med formue, er at vi har forholdsvis mange eldre i lavinntektsgruppen. Dersom vi hadde satt formuesgrensen lik null, ville vi sannsynligvis ha fått flere yngre personer i lavinntektsgruppen.

2.4 Gjeldsproblemer

Avgrensningen av gjeldsproblemgruppen bygger på følgende spørsmål i undersøkelsen:

«Har du i løpet av de siste 12 måneder ikke hatt penger til å betjene renter og avdrag på lån i banker/kredittinstitusjoner ved absolutt siste forfall?»

De respondentene som har svart ja på dette blir definert som representanter for hushold med gjeldsproblemer.

Hvorvidt et slikt spørsmål er en god operasjonalisering av det teoretiske begrepet gjeldsproblemer kan diskuteres. Det kan f.eks. hevdes at spørsmålet vil fange opp flere hushold enn de som reelt sett har gjeldsproblemer. Det tas blant annet ikke hensyn til hvor mange ganger en har hatt problemer med å betjene gjelden eller hvor stor gjeld det dreier seg om. Engangstilfeller med akutte likviditetsproblemer og problemer med smågjeld kan her bli definert som gjeldsproblemer.

På den annen side har spørsmålet klare fordeler som operasjonalisering av gjeldsproblemer. For det første overlates vurderingen av om en har hatt gjeldsproblemer eller ikke i liten grad til respondentens eget skjønn. Spørsmålet kartlegger utbredelsen av en situasjon som defineres som gjeldsproblemer. Dette gir klare fordeler i forhold til spørsmål av typen «Har du gjeldsproblemer?». For det andre er det å ikke kunne betjene gjeld normalt en alvorlig situasjon for en husholdning. De fleste bestreber seg på å betjene gjeld og

gjeldsrenter, ikke minst på grunn av de konsekvenser det kan ha å overskride forfallstiden. Ikke sjelden forfaller hele lånet dersom fristen ikke overholdes. Vi antar derfor at det å svare ja på spørsmålet ovenfor i de fleste tilfeller indikerer en nokså anstrengt økonomisk situasjon.

I henhold til vår operasjonalisering er det 90 av de 1592 husholdene, dvs. 5,7 prosent, som har gjeldsproblemer.

2.5 Husholdstyper etter lav inntekt og gjeldsproblemer

Ett av hovedspørsmålene i denne rapporten er hvorvidt de to typene økonomiske problemhushold vi har definert ovenfor, er overlappende, eller om det dreier seg om to distinkte grupper. Spørsmålet er med andre ord om i hvilken grad hushold som har gjeldsproblemer, er de samme som hushold som er inndelt etter mer tradisjonelle lavinntektskriterier. I tabellen nedenfor har vi krysset variablene lav inntekt og gjeldsproblemer. Vi får følgelig fire husholdstyper:

- Hushold uten lav inntekt eller gjeldsproblemer
- Hushold som kun har lav inntekt
- Hushold som kun har gjeldsproblemer
- Hushold med både gjeldsproblemer og lav inntekt

Fordelingen over de fire husholdningstypene er vist i Tabell 2-1.

Tabell 2-1: Husholdninger inndelt etter lavinntekts- og gjeldsproblemer. 1994. Prosent av grandtotal.

		<i>Lavinntekt</i>		
		Ja	Nei	SUM
<i>Gjeldsproblem</i>	Ja	13 (1%)	77 (5%)	90
	Nei	101 (6%)	1401 (88%)	1502
	SUM	114	1478	1592

Tabellen viser at det er liten overlapping mellom lavinntektsgruppen og gjeldsproblemgruppen, dvs. at enkelte hushold både har gjeldsproblemer og lav inntekt. Denne gruppen utgjør omtrent 1 prosent av alle husholdene i undersøkelsen. Blant de husholdningene som ifølge vår definisjon har gjeldsproblemer, er det 19 prosent som også kan defineres som lavinntektsgruppe. Ser vi på gruppen av hushold som har lav inntekt, er andelen med gjeldsproblemer 11 prosent.

Selv om det er noe overlapping mellom gruppene, er konklusjonen at måten vi har operasjonalisert lav inntekt og gjeldsproblemer, fører til at vi avdekker to relativt distinkte grupper av hushold med økonomiske problemer. Vi kan på den ene siden snakke om en gruppe preget av svært lav inntjening. På den andre siden finner vi en gruppe med ny-fattige, som ikke nødvendigvis har lav inntekt, men hvor gjeldsforpliktelsene fører til en vanskelig likviditetssituasjon. Også denne gruppen sliter med problematiske levekår (jf. Lunde 1990 og Lunde og Poppe (1991)).

2.6 Metodekommentarer

2.6.1 Analyseteknikker

Problemstillingene i denne rapporten er belyst ved hjelp av krysstabellanalyse, korrespondanseanalyse og regresjonsanalyse. I de multivariate analysene er det benyttet logistisk regresjon og ordinal logistisk regresjon.

Logistisk regresjon er benyttet i de tilfeller der den avhengige variabelen er dikotom, dvs. har to verdier. I slike tilfeller er forutsetningene for ordinær regresjon («minste kvadraters metode») ikke tilfredsstillt. For det første er residualene ikke homoskedastiske, dvs. at variasjonen rundt regresjonslinjen ikke er konstant for ulike verdier på den uavhengige variabelen. For det andre predikerer ordinær regresjon sannsynligheter utenfor intervallet 0 - 1, noe som ikke gir mening.

Et problem med logistisk regresjon er imidlertid at koeffisientene ikke har noen enkel substansiell fortolkning. Koeffisientene angir logaritmen av endringer i oddsratio² for den avhengige variabelen som følge av en enhets end-

² Odds for et fenomen er forholdstallet mellom sannsynligheten for at fenomenet inntreffer og sannsynligheten for at det ikke inntreffer. Oddsratio er forholdstallet mellom to odds, f.eks. odds for et fenomen gitt en verdi på en uavhengig variabel og odds for at fenomenet inntreffer gitt en annen verdi på denne variabelen.

ring i den uavhengige variabelen. Vi har derfor i enkelte tilfeller valgt å beregne sannsynligheter for ulike grupper og illustrere sammenhengene i grafiske framstillinger.

Ellers kan positive og negative fortegn fortolkes på samme måte som ved ordinær regresjon. En positiv koeffisient innebærer at sannsynligheten for at den avhengige variabelen skal anta verdien 1, er høyere jo høyere verdi en har på den uavhengige variabelen. I de fleste tilfeller kommenterer vi utelukkende fortegnet på sammenhenger som er statistiske signifikante.

Ordinal logistisk regresjon («ordered logistic regression») er en videreutvikling av den binomiske logistiske regresjonsmodellen. Analyseteknikken er utviklet for å analysere avhengige variabler med flere enn to verdier, og som er på ordinalnivå. Verdien på slike variabler kan rangordnes, men vi kan ikke si noe eksakt om avstanden mellom verdiene. Graderte holdningsskalaer er eksempler på variabler på ordinalnivå.

Den teknikken som er benyttet i våre analyser bygger på såkalte kumulative logiter (Agresti 1996:212). Det innebærer at en tar utgangspunkt i forholdet (oddsen) mellom sannsynligheten for å ha *en bestemt verdi eller lavere* på den avhengige variabelen og sannsynligheten for å ha høyere verdi. Koeffisientene uttrykker endring i logaritmen av oddsratioen som følge av en enhets endring i den uavhengige variabelen.³

Også her er det vanskelig å gi en direkte substansiell fortolkning av koeffisientene i modellen. Vi har derfor valgt å illustrere noen av sammenhengene ved hjelp av figurer. I de fleste tilfeller kommenterer vi imidlertid utelukkende fortegnene på koeffisientene og hvorvidt disse er statistisk signifikante eller ikke. En positiv signifikant koeffisient innebærer at jo høyere verdi på den uavhengige variabelen, jo mer sannsynlig er det å ha høye verdier på den avhengige variabelen.

En tredje analyseteknikk som er benyttet i denne rapporten er *korrespondanseanalyse*. Korrespondanseanalyse gir en grafisk presentasjon av strukturen i store krysstabeller (Clausen 1998:1). I dette grafiske bildet vises kategoriene på variablene som punkter i et todimensjonalt diagram. Det at man kan for-

Dersom f.eks. oddsene for å være enig i en påstand er $0,5/0,5=1$ for menn og $0,75/0,25=3$ for kvinner, er oddsratioen $3/1=3$. Dette innebærer at oddsene for å være enig er tre ganger høyere for kvinner enn for menn.

³ Oddsratioen ved ordinal logistisk regresjon er forholdstallet mellom oddsene på den avhengige variabelen for en verdi på den uavhengige og den tilsvarende oddsene for en annen verdi på den uavhengige variabelen.

enkle og oppsummere omfattende datamatriser og dertil får dette presentert grafisk, er hovedgrunnene til at vi har benyttet denne metoden. Det grafiske bildet gir grunnlag for å fortolke både avstanden mellom de ulike punktene (variabelkategoriene) og dimensjonene som punktene er plassert i forhold til.

2.6.2 Kontrollvariabler

De fleste analysene starter med at vi betrakter de «bivariate» sammenhengene mellom den avhengige variabelen og de ulike husholdningstypene vi tidligere har avdekket i dette kapitlet. Disse analysene utvides så med flere uavhengige variabler.

De bivariate analysene avdekker hvordan de avhengige variablene fordeler seg i de ulike husholdstypene (lav inntekt, gjeldsproblemer, gjeldsproblemer og lav inntekt, ingen problemer). Vi kan imidlertid ikke se bort fra at forskjeller i fordelingen skyldes at de ulike husholdsgruppene er ulikt sammensatt med hensyn til faktorer som kjønn, alder, utdanning, familietype, urbanisering etc. For å ta hensyn til sammensetningen, har vi valgt å kontrollere for disse faktorene. Det at en sammenheng er kontrollert for andre variabler, innebærer at vi ser på sammenhengen for hushold som er *like* med hensyn til de faktorene vi har kontrollert for.

3 Hva kjennetegner hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer?

3.1 Innledning

Dette kapitlet har til hensikt å kartlegge sentrale kjennetegn ved de to problemgruppene som ble identifisert i forrige kapittel: lavinntektshushold og hushold med gjeldsproblemer. Følgende kjennetegn blir trukket inn i analysen:

- alder
- urbaniseringsgrad
- utdanning
- familietype
- inntekt¹
- gjeld¹
- lånefaktor
- arbeidsledighet
- samlivsbrudd
- sykdom
- eieforhold til boligen

Hensikten med analysen er deskriptiv, dvs. å undersøke hvordan lavinntekts-hushold og hushold med gjeldsproblemer fordeler seg med hensyn til de kjen-

¹ Inntekts- og gjeldsvariabelen er problematiske når det gjelder å beskrive forskjeller mellom hushold med lav inntekt og hushold med gjeldsproblemer. Grunnen til dette er for det første at lavinntektshusholdene er definert med utgangspunkt i inntektsvariabelen. For det andre gir det ikke mening å snakke om gjeldsproblemer for hushold som ikke har gjeld. I de multivariate analysene er derfor disse variablene utelatt.

netegn som er listet opp ovenfor. Forrige kapittel viste at det er relativt liten overlappning mellom de to gruppene. Hovedspørsmålet i dette kapitlet er å undersøke om lavinntekts- og gjeldsproblemgruppen også skiller seg fra hverandre og befolkningen for øvrig med hensyn til ulike sosioøkonomiske kjennetegn.

Innledningsvis gjennomføres bivariate analyser, det vil si at vi ser på hvordan problemhusholdene fordeler seg med hensyn til hver av de ovenstående variablene isolert. I avslutningen av kapitlet gjennomføres en multivariat analyse, hvor flere variabler trekkes inn samtidig.

3.2 Bivariate sammenhenger

Nedenfor vises bivariate tabeller over sammenhengen mellom det å tilhøre en av de fire typene husholdninger vi har definert i forrige kapittel og de bakgrunnsvariablene som er nevnt ovenfor. I analysene er husholdninger som har både lav inntekt og gjeldsproblemer skilt ut som egen kategori. I vårt utvalg er denne gruppen liten i antall (13 hushold). Det innebærer et lite prosentutvalg og følgelig svært stor usikkerhet rundt prosentandelene for denne gruppen.

3.2.1 Alder

Alder er en sentral variabel når det gjelder å skille hushold med gjeldsproblemer og lavinntekts-hushold. Gjeldsproblemer henger sammen med låneopptak som igjen er knyttet til livsfaser. Opptak av studielån finner sted i studietiden, mens opptak av boliglån foregår i etableringsfasen. Lav inntekt på sin side er antakelig mest utbredt blant unge og eldre hushold, fordi begge disse gruppene har en løsere tilknytning til yrkeslivet. Liten yrkeserfaring og lav ansiennitet medfører at inntektsnivået er lavere blant de yngste, sammenliknet med dem som har lenger fartstid i yrkeslivet. Når det gjelder den eldste aldersgruppen, opplever de fleste en inntektsreduksjon i forhold til tidligere. Det er også sannsynlig at inntektsforskjeller mellom ulike sosioøkonomiske grupper i yrkeslivet forsterkes i pensjonisttilværelsen.

Tabell 3-1: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter alder: Prosent. 1994.²

	<i>18-30</i>	<i>31-45</i>	<i>46-65</i>	<i>66 og over</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	7	7	3	2
<i>Lav inntekt</i>	8	5	2	15
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	2	1		
<i>Andre</i>	84	87	95	83
<i>SUM</i>	101 (307)	100 (539)	100 (483)	100 (263)

Tabell 3-1 viser den relative fordelingen av de fire husholdstypene i ulike aldersgrupper. For det første viser tabellen at andelen hushold med gjeldsproblemer er størst i de to yngste aldersgruppene, dvs. fram til 45 år.³ Dette er i tråd med antakelsene ovenfor og skyldes blant annet at en i disse aldersgruppene finner en rekke husholdninger i etableringsfasen med relativt store lån og følgelig en økt risiko for å få økonomiske problemer knyttet til det å betjene gjelden.

For det andre ser vi at det å ha lav forbruksinntekt er mest utbredt i den yngste og den eldste aldersgruppen. I aldersgruppen 18-30 år er det hvert tiende hushold som har lav inntekt (dersom vi inkluderer dem som har både lav inntekt og gjeldsproblemer). I den eldste aldersgruppen er det 15 prosent som har lav inntekt.⁴ Sammenhengen er som forventet, selv om det er noe overraskende at andelen med lav inntekt er såvidt stor i den eldste aldersgruppen i forhold til den yngste aldersgruppen. Noe av forklaringen på dette er sannsynligvis at en del av lavinntektshusholdene har en del formue (jf. avsnitt 2.3).

For det tredje ser vi at kombinasjonen lav inntekt og gjeldsproblemer i vårt utvalg utelukkende forekommer i de to yngste aldersgruppene.

I tråd med disse funnene, ser vi at den aldersgruppen hvor økonomiske problemer i form av lav inntekt eller gjeldsproblemer opptrer minst hyppig er aldersgruppen 46-65 år. Hele 95 prosent i denne aldersgruppen er hushold som verken har gjeldsproblemer eller lav inntekt.

² Sammenhengen er statistisk signifikant for $p > 0.001$ (kjikvadrattest med 9 frihetsgrader).

³ Andelene i disse to aldersgruppene skiller seg signifikant fra andelene i de to andre aldersgruppene (t-tester).

⁴ Forskjellene mellom andelen med lav inntekt i den yngste og den eldste aldersgruppen på den ene siden og de to andre aldersgruppene på den andre er statistisk signifikante (t-test).

3.2.2 Urbaniseringsgrad

Urbaniseringsgrad dreier seg om befolkningstettheten på bostedet til respondentene. Vi skiller mellom om husholdningene befinner seg i større byer (Oslo, Bergen og Trondheim), tettbygde strøk (med 2 000 innbyggere eller mer) eller mer spredtbygde strøk. Tabell 3-2 viser hvordan bosettingsfordelingen varierer for de ulike husholdstypene.

Tabell 3-2: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter urbaniseringsgrad på bostedet. Prosent. 1994.⁵

	<i>Storby</i>	<i>Tettsted</i>	<i>Spredt</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	6	4	5
<i>Lav inntekt</i>	3	5	9
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	0	1	1
<i>Andre</i>	91	90	85
<i>SUM</i>	100 (260)	100 (730)	100 (602)

Det er ingen store forskjeller når det gjelder på hvilke steder vi finner de ulike husholdstypene. Den eneste forskjellen av betydning er at det er en større andel av lavinntektshusholdene som bor i spredtbygde strøk enn blant de andre husholdstypene. Blant hushold som bor spredtbygde har nesten hvert tiende hushold lav inntekt. Ut fra tabellen kunne det være fristende å definere lav inntekt som et ruralt og ikke et urbant fenomen.

Samtidig er det verdt å legge til at lav inntekt nok spiller en større rolle i byene hvor leviekostnadene ofte er høye. Vi finner antakelig et samspill mellom alder og urbaniseringsgrad her. Den store andelen lavinntektshushold i mindre tettbygde strøk skyldes i stor grad at gjennomsnittsalderen er større på slike steder.⁶

3.2.3 Utdannelse

Den høyeste fullførte utdanningen i husholdet er en indikator på husholdningens kulturelle kapital og kan gi et bilde av husholdningens plassering i den

⁵ Sammenhengen er statistisk signifikant for $p > 0,01$ (kvikvadrattest med 6 frihetsgrader).

⁶ Gjennomsnittsalderen for husholdene i vårt materiale er henholdsvis 44,0 (storbyer), 46,7 (tettsteder) og 47,0 (spredt). Med hensyn til gjennomsnittsalder skiller storbyene seg signifikant fra de to andre urbaniseringskategoriene.

sosiale lagdelingen. Samtidig har naturligvis utdanning et kognitivt (kunnskaps-) aspekt som ikke uten videre kan skilles fra lagdelingsaspektet. Tabell 3-3 viser hvordan utdanningsnivået er i de ulike husholdstypene i vårt utvalg.

Tabell 3-3: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter utdanning. Prosent. 1994.⁷

	<i>Grunnskole</i>	<i>Videregående</i>	<i>Høyskole/ universitet</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	4	5	5
<i>Lav inntekt</i>	17	6	1
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	2	1	
<i>Andre</i>	78	88	94
SUM	101 (288)	100 (794)	101 (508)

Tabellen viser et nokså klart mønster når det gjelder utdanningsforskjellene. Mens andelen hushold med gjeldsproblemer er uavhengig av utdanningsnivå, finner vi en betraktelig høyere andel lavinntektshushold blant dem som har grunnskole som høyeste utdanning. Vi ser også at andelen hushold som ikke har lav inntekt eller gjeldsproblemer, er høyere jo høyere utdanningsnivået er.

Dette resultatet peker ut lavinntektshusholdene som en gruppe med liten kulturell kapital og lav sosial status. Dette er i tråd med hva en skulle forvente, men henger nok også sammen med den spesielle alders- og bostedssammensetningen i lavinntektsgruppen.

3.2.4 Familietyper

I denne undersøkelsen dreier familietype seg om to dimensjoner: hvorvidt en er enslig eller gift/samboende og hvorvidt en har hjemmeboende barn. Dette gir fire familietyper: enslig, eneforsørger, par uten barn og par med barn.

Tabell 3-4 viser hvordan de familietypene fordeler seg med hensyn til økonomiske problemer. Vi ser at det er betydelige forskjeller mellom de ulike familietypene. Forskjellene er først og fremst knyttet til det å være enslig kontra par, men også det å ha barn har betydning.

⁷ Sammenhengen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader).

Tabell 3-4: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter familietype. Prosent. 1994.⁸

	<i>Enslig u/barn</i>	<i>Enslig m/barn</i>	<i>Par u/barn</i>	<i>Par m/barn</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	6	14	1	6
<i>Lav inntekt</i>	12	20	4	3
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	1	5	0	1
<i>Andre</i>	82	61	94	89
<i>SUM</i>	101 (355)	100 (79)	99 (585)	99 (572)

Spesielt kritisk er kombinasjonen enslig og barn. Enslige forsørgere er betraktelig mer utsatt for økonomiske problemer enn de andre familietyperne. Andelen med gjeldsproblemer er klart størst i denne gruppen. Det samme gjelder andelen med lav inntekt og andelen som har både lav inntekt og gjeldsproblemer. Omtrent to av fem hushold som består av enslige forsørgere befinner seg i en av problemgruppene.

En annen utsatt familietype når det gjelder lav inntekt, er enslige som ikke har barn. Nesten en av fem (18 prosent) i denne gruppen oppgir at de har gjeldsproblemer, lav inntekt eller begge deler.

Den familietyper som ifølge våre data er minst utsatt for å ha lav inntekt eller gjeldsproblemer, er par uten barn. Hele 94 prosent av disse husholdene faller ikke i noen av problemgruppene slik vi har definert dem.

3.2.5 Inntekt og gjeld

Lavinntektshusholdene er hovedsakelig definert på bakgrunn av opplysninger om husholdsinntekt, så det er nærmest tautologisk å undersøke inntektsforskjeller mellom de ulike husholdningstypene. Det samme kan til en viss grad sies å være tilfelle for gjeldsvariabelen, siden husholdningenes låneopptak i stor grad henger sammen med inntektsevne. For å gi et mest mulig fullstendig bilde av hva som kjennetegner de ulike husholdningstypene, tar vi likevel med disse variablene:

- husholdsinntekt og inntekt pr. forbruksenhet

⁸ Sammenhengen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kvikvadrattest med 9 frihetsgrader).

- samlet gjeld og spesifikke gjeldsposter: boliggjeld, forbruksgjeld og studielån
- gjeldsbelastning, dvs. hvor mye husholdningens gjeld utgjør i forhold til inntekten

Tabell 3-5 viser gjennomsnittlig husholdsinntekt og husholdsinntekt per forbruksenhet i de ulike husholdstypene.

Tabell 3-5: Inntekt etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994.⁹

	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>Andre</i>
<i>Husholdsinntekt</i>	275	108	135	308
<i>Inntekt pr. forbruksenhet</i>	137	60	61	160
<i>(N)</i>	(77)	(101)	(13)	(1401)

Tabellen viser at det kun er mellom lavinntektshushold og hushold med både lav inntekt og gjeldsproblemer at det ikke er mulig å påvise noen inntektsforskjeller. Den høyeste gjennomsnittsinntekten, både når det gjelder total husholdsinntekt og inntekt pr. forbruksenhet, finner vi blant de hushold som ikke har noen av de definerte økonomiske problemene. Deretter kommer hushold med gjeldsproblemer. Disse har en klart høyere gjennomsnittsinntekt enn hushold som har lav inntekt og hushold med lav inntekt og gjeldsproblemer. De to lavinntektsgruppene skiller seg ikke fra hverandre m.h.t. inntekt.

En del av resultatene i tabellen er i tråd med forventningene. I og med at lav inntekt er definert med utgangspunkt i inntekt, må gjennomsnittsinntekten for de husholdningene som faller i denne gruppen ligge lavere enn for andre hushold. Det som er mer interessant å merke seg, er forskjellen i inntekt mellom lavinntektshushold og hushold med gjeldsproblemer. Dette gir en klar indikasjon på at gjeldsproblemer ikke er et tradisjonelt lavinntektsproblem, men tvert imot rammer hushold som med hensyn til inntjening ligger tett opp til hushold uten gjelds- eller lavinntektsproblemer.

Tabell 3-6 gir en oversikt over gjeldssiden ved de ulike husholdningene. I og med at inntekt og gjeld henger sterkt sammen, er det grunn til å forvente et

⁹ For begge inntektsvariablene er det kun den parvise forskjellen mellom hushold med lav inntekt og hushold med både gjeldsproblemer og lav inntekt som *ikke* er signifikant (Students t-test).

mønster som likner det vi har funnet ovenfor. Samtidig er det rimelig å forvente at gjennomsnittsgjelden er høyere blant lavinntektshushold som har gjeldsproblemer, enn blant dem som ikke har det.

Tabell 3-6: Gjeld etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994.

	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lavinntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lavinntekt</i>	<i>Andre</i>
<i>Boliggjeld</i>	280	47	127	217
<i>Bil, hytte, båt</i>	9	4	1	12
<i>Forbruk</i>	47	12	30	15
<i>Studielån</i>	44	9	27	20
TOTAL GJELD	381	72	185	265
<i>(N)</i>	(77)	(101)	(13)	(1401)

Disse antakelsene slår i stor grad til. Ser vi på den totale gjelden først, er det gruppen med gjeldsproblemer som har den klart høyeste gjennomsnittsgjelden. Vi må imidlertid være klar over at en viktig forklaring på dette er at mens alle som har gjeldsproblemer pr. definisjon også har gjeld, så er det en ikke ubetydelig del av lavinntektshusholdene og hushold uten gjeldsproblemer eller lav inntekt som ikke har gjeld.

Den laveste gjennomsnittsgjelden finner vi ikke overraskende blant hushold som har lav inntekt. Dette kan ses i sammenheng med at gjeld også er et inntektsfenomen.

Dette skillet mellom lavinntektshusholdene på den ene siden og hushold med gjeldsproblemer på den andre, finner vi gjennomgående også når det gjelder de spesifikke gjeldstypene. Et interessant funn her er at den gjennomsnittlige *forbruksgjelden* er høy blant dem som har gjeldsproblemer.

Størrelsen på *studielån* ser ut til å være lavere blant fattig hushold i forhold til hushold uten problemer og hushold som har gjeldsproblemer. Dette henger antakelig sammen med at gjennomsnittsalderen er høyere og utdanningsnivået lavere i denne gruppen enn i de andre.

Tabell 3-7: Lånefaktor etter lavinntekts-/gjeldsproblemer. Gjennomsnittstall i hele tusen kroner. 1994¹⁰.

	<i>Gjeldsproblem</i>	<i>Lavinntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>Andre</i>
Lånefaktor	1,36	0,59	1,55	0,80
(N)	(76)	(101)	(13)	(1396)

Tabell 3-7 viser forholdstallet mellom gjeld og inntekt i de ulike husholdstypene. Også her er det hushold med gjeldsproblemer som skiller seg ut. Det er spesielt interessant å merke seg den høye gjennomsnittlige lånefaktoren blant dem som har både gjeldsproblemer og lav inntekt.

3.2.6 «Livsbegivenheter»

Lunde og Poppe (1991:125) trekker fram flere dramatiske livsbegivenheter som kan øke risikoen for å havne opp med betalingsproblemer. Blant slike begivenheter er arbeidsledighet, sykdom, ulykker, dødsfall og samlivsbrudd. Dette er hendelser som kan snu opp-ned på den økonomiske situasjonen i husholdningen. Et aspekt er at hendelsene i seg selv oppleves som dramatiske, et annet aspekt er at slike forhold ofte er uforutsette. Mange har følgelig ikke hatt mulighet til å forberede seg på at slike begivenheter inntreffer.

Andre undersøkelser antyder også at en del livsbegivenheter følger i kjølvannet av f.eks. gjeldsproblemer. En svensk undersøkelse tyder blant annet på at risikoen for å bli rammet av langvarig sykdom er større for dem som har gjeldsproblemer enn for andre hushold (Ahlström 1998).

Arbeidsledighet er blant de «begivenheter» som kan ramme ett eller flere medlemmer av en husholdning. Det er grunn til å tro at arbeidsledighet gjør seg mer gjeldende i økonomisk svake hushold enn i andre hushold. Lunde og Poppe (1991:52) framhever arbeidsløshet som en sentral årsaksvariabel når det gjelder å forklare hvorfor husholdninger ender opp med betalingsproblemer. Det er også rimelig å anta at hushold med lav inntekt har en forholdsvis høy andel arbeidsledige.

¹⁰ Hushold med gjeldsproblemer har en signifikant høyere gjennomsnittlig lånefaktor enn hushold med lav inntekt og hushold uten økonomiske problemer. Gjennomsnittlig lånefaktor for hushold med både lav inntekt og gjeldsproblemer er signifikant høyere enn for hushold med lav inntekt.

Tabell 3-8: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer avhengig av arbeidsledighet i husholdet. Prosent. 1994.¹¹

	<i>Arbeidsløs hovedforsørger</i>		<i>Minst en arbeidsløs i husholdet</i>	
	<i>Ja</i>	<i>Nei</i>	<i>Ja</i>	<i>Nei</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	11	5	8	5
<i>Lav inntekt</i>	10	6	10	6
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	5	6	4	1
<i>Andre</i>	75	89	79	89
<i>SUM</i>	101	100	101	101
	(63)	(1529)	(143)	(1449)

Tabell 3-8 gir støtte til antakelsene ovenfor. Gjeldsproblemer og lav inntekt er mer utbredt blant de hushold som har opplevd arbeidsledighet i en eller annen form enn blant dem som ikke har opplevd slike problemer. Forskjellene er ikke svært store, men likevel tydelige.

Tabell 3-9: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer avhengig av samlivsbrudd og sykdom/uførhet. Prosent. 1994.¹²

	<i>Samlivsbrudd</i>		<i>Sykdom/uførhet</i>	
	<i>Ja</i>	<i>Nei</i>	<i>Ja</i>	<i>Nei</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	9	5	7	5
<i>Lav inntekt</i>	10	6	4	7
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	5	1	1	1
<i>Andre</i>	76	89	88	88
<i>SUM</i>	100	101	100	101
	(109)	(1483)	(119)	(1473)

To andre dramatiske livsbegivenheter er samlivsbrudd og sykdom/uførhet. Tabell 3-9 viser sammenhengen mellom levekårsproblemer og slike begivenheter. Poppe (1994) rapporterer at disse livsbegivenhetene er sterkere representert blant hushold som har betalingsproblemer enn blant andre hushold. I

¹¹ Sammenhengene er statistisk signifikante for $p > 0,001$ (kjikvadrattester med 3 frihetsgrader).

¹² Sammenhengen for samlivsbrudd er statistisk signifikant for $p > 0,001$. Sammenhengen for sykdom/uførhet er ikke statistisk signifikant ($p = 0,56$). Kjikvadrattest med 3 frihetsgrader.

vårt materiale er det vanskelig å påvise signifikante forskjeller når det gjelder sykdom og uførhet.

Når det gjelder samlivsbrudd tyder tabellen på at det blant de hushold som har opplevd samlivsbrudd er det en større andel av de tre problemhusholdene. Samlivsbrudd kan ha store økonomiske konsekvenser, en mister de økonomiske stordriftsfordeler en større husholdning innebærer, og den som ikke var hovedforsørger må nå selv forsørge sin egen husholdning. I tillegg skal verdier fordeles eller realiseres, f.eks. må kanskje bolig selges med risiko for økonomisk tap.¹³

3.2.7 Eieforhold til boligen

Det siste momentet vi tar opp under de bivariate analysene er eieforhold til egen bolig. Det kan her nevnes at boligmarkedet i Norge, sett i internasjonal sammenheng er noe spesielt. En sammenlikning av Nederland, Tyskland, Storbritannia og Norge viste for eksempel at mens 8 av 10 nordmenn i 1993 bodde i egen bolig eller leilighet (inkludert andelsleilighet), var den tilsvarende andelen nede i under 50 prosent for Nederland og Tyskland. Derimot var leiemarkedet betraktelig større i de andre europeiske landene. Over halvparten bodde i leid bolig eller leilighet i Tyskland, 46 prosent i Nederland og 25 prosent i Storbritannia. I Norge var det 15 prosent som i 1993 leide boligen/leiligheten (Tuft og Ali 1998). Det er på bakgrunn av dette grunn til å forvente at det å bo i egen bolig er svært utbredt i samtlige husholdstyper, men at leie av bolig og andre boligformer (kommunale boliger, aldersboliger, hospits etc.) er betraktelig mer utbredt blant dem som har økonomiske problemer enn blant dem som ikke har slike problemer.

Dette kommer også tydelig til uttrykk i Tabell 3-10. Spesielt dramatisk er den store andelen lavinntektshushold blant dem som leier eller har andre boformer. Det gir umiddelbart mening at de som har lav inntekt i mindre grad enn andre eier sin egen bolig. En del av disse er antakelig nødt til å bo i kommunale boliger. Samtidig tilsier alderssammensetningen i denne gruppen at en del innen gruppen antakelig bor i aldersboliger o.l.

¹³ Med dages boligmarked er kanskje ikke denne risikoen så stor, men partene må til gjengjeld selv ut på et presset boligmarked med høye priser.

Tabell 3-10: Andel hushold med lav inntekt og/eller gjeldsproblemer etter eieforhold til nåværende bolig. Prosent. 1994.¹⁴

	<i>Selveier</i>	<i>Andels-/ sjebolig</i>	<i>ak- Leie- forhold</i>	<i>Annet</i>
<i>Gjeldsproblemer</i>	4	6	8	12
<i>Lav inntekt</i>	4	9	14	31
<i>Gjeldsproblemer og lav inntekt</i>	0	1	3	
<i>Andre</i>	92	84	76	58
<i>SUM</i>	100	100	101	101
	(1092)	(202)	(257)	(26)

Det er imidlertid også verdt å merke seg at en stor andel av dem som leier eller har andre tilknytningsformer til boligen er hushold som har gjeldsproblemer.

3.3 Multivariat analyse

Hensikten med de bivariate analysene var å vise hva som karakteriserer de ulike husholdningstypene. I den multivariate analysen trekkes flere uavhengige variabler inn på samme tid for å avdekke hvilke faktorer som er mest sentrale når det gjelder å beskrive hva som skiller de forskjellige husholdstypene.

De fire husholdstypene vi har definert må betraktes som en variabel på nominalnivå. Det innebærer at kategoriene er gjensidig utelukkende, men at de ikke kan rangeres. For å avdekke hvilke kjennetegn som skiller husholdstypene, må vi ty til parvise sammenlikninger mellom dem. Vi har ved denne sammenlikningen valgt å se bort fra den gruppen som har både gjelds- og lavinntektsproblemer. Grunnen er at denne gruppen er såvidt liten at det er vanskelig å påvise statistisk interessante forskjeller. Dette innebærer at vi først sammenlikner hva som kjennetegner hushold med gjeldsproblemer i forhold til hva som kjennetegner hushold med lav inntekt. Dernest sammenlikner vi hver av disse husholdstypene med de hushold som ikke er definert som økonomisk svake.

¹⁴ Sammenhengen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 9 frihetsgrader).

3.3.1 Gjeldsproblemgruppen vs. lavinntektsgruppen

Tabell 3-11 viser resultatet av en regresjonsanalyse hvor en noe forenklet kan si at sannsynligheten for å finne hushold med lavinntektproblemer (p) er sett i forhold til sannsynligheten for å finne hushold med gjeldsproblemer (1-p). Analysemetoden er logistisk regresjonsanalyse. Det medfører at koeffisientene ikke umiddelbart gir substansiell mening. Vi er imidlertid primært interessert i å identifisere de sentrale skillelinjene, og nøyer oss følgelig med å vurdere koeffisientenes fortegn og signifikans. Tabellen viser resultatet av en regresjonsmodell som er redusert til å inneholde kun de vesentlige (statistisk signifikante) variablene.

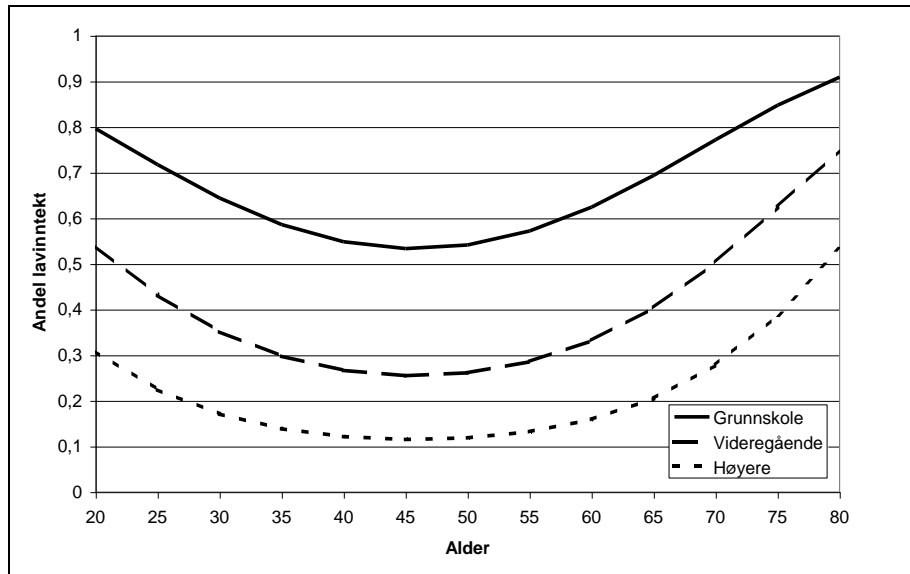
Tabell 3-11: Hushold med lav inntekt sammenliknet med hushold med gjeldsproblemer. Logistisk regresjon. 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient.</i>	<i>Z-test</i>
Alder:		
Lineær	-0,170	*
Kvadrert	0,002	*
Høyeste utdanning:		
Videregående	-1,206	*
Høgskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-2,173	**
Lånefaktor:		
Lineær	-2,200	***
Kvadrert	0,504	***
Konstant	5,706	***
Goodnes of fit:		
Kjikvadrattest (6 frihetsgrader)	73,3	***
Pseudo-R ²	30%	
N	177	

Det er tre variabler som er vesentlige når det gjelder å skille mellom de to problemgruppene, nemlig alder, utdanning og lånefaktor.

Sammenhengen mellom sannsynlighet for å tilhøre lavinntektsgruppen (i forhold til gjeldsproblemgruppen) og alder er kurvelineær med et minimumspunkt. Det innebærer at sannsynligheten er synkende inntil en viss alder, for så å flate ut og etter hvert tilta igjen. Denne sammenhengen er illustrert i Figur 3-1, hvor også utdanning er trukket inn. Uansett hvilket utdanningsnivå hus-

holdet befinner seg på, synker sannsynligheten for å ha lav inntekt med alder fram til omkring 40-45 år. Deretter øker sannsynligheten.

Figur 3-1: Estimert sannsynlighet for å ha lav inntekt i forhold til gjeldsproblemer ut fra Tabell 3-11. Hushold med lånefaktor=1. 1994.(N=177)

Den andre variabelen som skiller hushold med gjeldsproblemer fra lavinntektshushold er utdanning. Jo høyere utdanning, jo mer sannsynlig er det at en husholdning har gjeldsproblemer og ikke lav inntekt, kontrollert for lånefaktor. Det vises i figuren ovenfor ved at kurven for videregående utdanning ligger under kurven for grunnskole, og at kurven for høyere utdanning ligger under kurven for videregående utdanning.

Den tredje variabelen som slår ut er lånefaktor. Jo høyere lånefaktor, jo mindre sannsynlighet for å ha lav inntekt i motsetning til gjeldsproblemer. Også her er det med et annengradsledd. Det innebærer endringstakten i sannsynligheten for å ha gjeldsproblemer i motsetning til lav inntekt som følge av en endring i lånefaktor er relativt stor når lånefaktoren i utgangspunktet er liten, men at denne takten etter hvert flater ut når lånefaktoren blir større.

3.3.2 Gjeldsproblemer vs. ikke-problemer

Tabell 3-12 viser resultatet av logistisk regresjon hvor sannsynligheten for å finne hushold med gjeldsproblemer (p) er sett i forhold til sannsynligheten for å finne hushold som verken har gjeldsproblemer eller lav inntekt (1-p). Analysen er kun gjennomført for husholdninger som har gjeld fordi det ikke er mulig å ha gjeldsproblemer dersom en ikke har gjeld. Igjen er vi hovedsakelig interessert i å avdekke hvilke faktorer som skiller disse to husholdstypene og hvordan denne sammenhengen er. Også her er kun de vesentlige variablene tatt med.

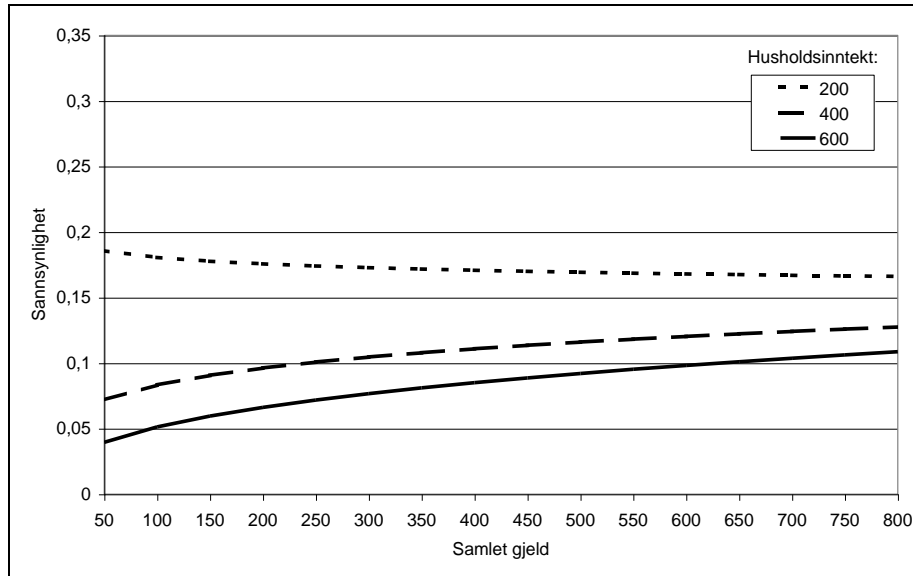
Tabell 3-12: Hushold med gjeldsproblemer sammenliknet med hushold uten økonomiske problemer, men som har gjeld. Logistisk regresjon. 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient. Z-test</i>
<i>Gjeld (logaritme)</i>	-2,168 *
<i>Husholdsinntekt (logaritme)</i>	-3,121 **
<i>Samspill gjeld*husholdsinntekt</i>	0,400 *
<i>Brudd i samboerforhold</i>	1,277 *
<i>Uforutsette utgifter (10 000 eller mer)</i>	0,816 *
<i>Arbeidsløs hovedforsørger</i>	1,306 **
<i>Familietype:</i>	
Enslig med barn	1,194 *
Enslig uten barn	2,080 ***
Par med barn	1,362 **
(Referansekategori: Par uten barn)	
<i>Konstant</i>	13,168 *
<i>Goodnes of fit:</i>	
Kjikkvadrattest (9 frihetsgrader)	62,3 ***
Pseudo-R ²	12%
N	990

Modellen viser at det er økonomiske variabler, livsbegivenhetsvariabler og familietype som slår ut i denne sammenlikningen. For det første spiller gjeld og husholdsinntekt en rolle for om hushold med lån har gjeldsproblemer eller ikke.

Sammenhengene knyttet til de *økonomiske variablene* er kompliserte å få oversikt over på grunn av transformerte variabler og samspillsledd. De er derfor illustrert i Figur 3-2. Det er imidlertid heller ikke umiddelbart enkelt å fortolke sammenhengene i figuren substansielt. Når det gjelder husholdninger

med inntekter rundt 200 000, så er det så godt som ingen sammenheng mellom gjeld og gjeldsproblemer i henhold til modellen. En mulig forklaring på dette er at det å ha gjeld i denne inntektsgruppen er så problematisk i seg selv, at det spiller mindre rolle om gjelden er høy eller lav.

Figur 3-2: Estimert sannsynlighet for å ha gjeldsproblemer i forhold til å ha verken gjelds- eller fattigdomsproblemer, etter gjeld og inntekt. Beregnet ut fra tabell 3.12. 1994.¹⁵

For de andre inntektsnivåene som er illustrert i figuren (kr. 400 000 og 600 000) er derimot sammenhengen som en skulle forvente. Jo høyere gjeld, kontrollert for inntekt, jo høyere sannsynlighet for å ha gjeldsproblemer.

Den andre typen variabler som slår ut i Tabell 3-12 er *livsbegivenhetsvariabler*. Brudd i samboerforhold, uforutsette utgifter på over kroner 10 000 og arbeidsledig hovedforsørger, er alle hendelser som innebærer økt risiko for å ha gjeldsproblemer.

Den tredje typen variabel som skiller gjeldsproblemhushold fra hushold som har gjeld, men ikke gjeldsproblemer, er *familietype*. Vi ser at enslige uten

¹⁵ Beregnet for enslig med barn uten brudd i samboerforhold, uten uforutsette utgifter, uten arbeidsløs hovedforsørger. For andre grupper av respondenter vil de predikerte verdiene være annerledes, men forholdet mellom kurvene vil være forholdsvis likt.

barn, enslige med barn og par med barn, har større risiko for å ha gjeldsproblemer enn referansegruppen, nemlig par som ikke har barn. Den siste gruppen nyter godt av den tryggheten som ligger i et parforhold, samtidig som de ikke er utsatt for den økonomiske byrden som ligger i det å ha barn.

3.3.3 Lavinntektsproblemer vs. ikke-problemer

Tabell 3-13 viser sannsynligheten for å finne hushold som har lav inntekt (p) sett i forhold til sannsynligheten for å finne hushold som verken har lav inntekt eller gjeldsproblemer.

Tabell 3-13: Hushold med lav inntekt sammenliknet med hushold uten økonomiske problemer. Logistisk regresjon. 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient. Z-test</i>
<i>Alder:</i>	
Lineær	-0,143 ***
Kvadrert	0,002 ***
<i>Urbanitetsgrad:</i>	
Storby	-1,781 ***
Mindre by	-1,055 ***
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	-0,386
<i>Høyeste utdanning:</i>	
Videregående	-1,054 ***
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-2,217 ***
<i>Eieforhold til bolig:</i>	
Selveier	-1,644 ***
Andels-/aksjebolig (Referansekategori: Leietaker)	-0,281
<i>Familietype:</i>	
Enslig med barn	0,440
Enslig uten barn	2,155 ***
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,536
<i>Konstant</i>	2,203
<i>Goodnes of fit:</i>	
Kjikkvadrattest (12 frihetsgrader)	183,5 ***
Pseudo-R ²	25%
N	1502

Tabellen viser at alder, urbaniseringsgrad, utdanning, familietype, eieforhold til bolig og familietype er viktige skillelinjer når det gjelder å beskrive de to husholdstypene vi sammenlikner i denne modellen.

Sannsynligheten for å finne et hushold med lav inntekt i motsetning til et uten økonomiske problemer øker med økende alder i tråd med hva vi fant under den bivariate analysen.

I tråd med de bivariate analysene er det også en lavere andel lavinntektshushold i forhold til hushold uten problemer i byområdene. Analysen tyder på at jo sterkere urbaniseringsgrad, jo mindre andel av husholdningene har lav inntekt. Også her tyder analysene på at lav inntekt er et ruralt og ikke et urbant fenomen.

Utdanning er en svært viktig skillelinje i analysen ovenfor. Jo høyere utdanning jo mindre sannsynlig er det å finne hushold som har lav inntekt, kontrollert for de andre variablene i modellen.

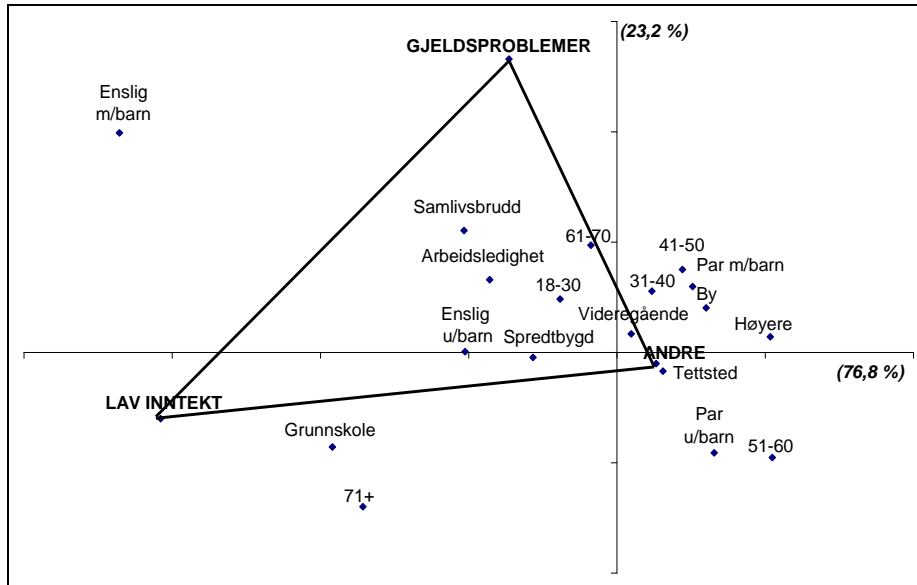
Blant familietyper er det spesielt enslige uten barn som peker seg ut med lav inntekt. Dette er den samme familietyper som var spesielt utsatt for gjeldsproblemer (jf. tabell 3.13). Derimot er det ikke noe som tyder på at barnefamilier er spesielt utsatt for tradisjonelle lavinntektsproblemer.

Også boforhold skiller lavinntektshusholdene fra hushold som ikke har verken lav inntekt eller gjeldsproblemer. Ikke overraskende er det mindre sannsynlig å finne lavinntektshushold blant selveiere enn blant låntakere.

3.4 Korrespondanseanalyse

Det kan være vanskelig å få et helhetsinntrykk av hva som kjennetegner de ulike problemhusholdene basert på tabell- og regresjonsanalysene som er presentert. Det eksisterer heller ikke mange analyseteknikker som på en enkel måte kan gi et slikt bilde. Korrespondanseanalyse er imidlertid en ren deskriptiv og eksplorerende¹⁶ metode, som kan gi et visuelt bilde av sammenhengene og strukturen i store krysstabeller (Clausen 1998:1). Figur 3-3 viser en grafisk presentasjon av resultatet fra en korrespondanseanalyse basert på fordelingen av de tre husholdstypene på ulike bakgrunnsvariabler.

¹⁶ Eksplorerende innebærer at den ikke kan benyttes til å teste hypoteser slik en kan innenfor tabell- og regresjonsanalyse.

Figur 3-3: Resultat av korrespondanseanalyse basert på ulike bakgrunnsvariabler kryssset med husholdningstype. 1994.¹⁷

Korrespondanseanalysen gir som resultat to dimensjoner. Den første dimensjonen, som går langs den horisontale linjen, forklarer omtrent 77 prosent av total varians (inertia). Vi ser at denne dimensjonen i stor utstrekning følger sosiale skillelinjer. Vi ser det aller tydeligst når vi følger verdiene på utdanningsvariabelen. Et godt stykke til venstre finner vi dem med grunnskole, på midten av skalaen finner vi dem med videregående, mens hushold som har høyere utdanning befinner seg et godt stykke til høyre på dimensjonen. Samtidig ser vi også at denne dimensjonen også skiller mellom problemhusholdene, dvs. hushold med gjeldsproblemer eller lav inntekt på den ene siden, og hushold uten slike problemer på den andre. Lengst til venstre langs dimensjonen finner vi hushold med lav inntekt, nærmere midten finner vi hushold med gjeldsproblemer, mens vi noe lenger til høyre finner hushold uten slike problemer.

Den andre dimensjonen forklarer 23 prosent av total variasjon. Denne kan synes noe vanskeligere å fortolke, men plasserer hushold med gjeldsproblemer og lavinntekts-hushold på hver sin side av hushold som ikke har problemer. Mens den første dimensjonen skiller mellom det å ha problemer eller ikke, skiller den andre mellom type økonomisk problem, dvs. om problemene

¹⁷ Kategorien ANDRE betegner hushold som ikke har verken gjeldsproblemer eller lav inntekt.

er knyttet til inntekt eller gjeld. Figuren gir følgelig støtte til at vi her har definert to svært ulike problemgrupper.

Korrespondanseanalyse gir også grunnlag for å fortolke avstanden mellom punktene i diagrammet (Clausen 1998:24). Vi ser at lav utdanning og høy alder er det som karakteriserer lavinntektshusholdene. Når det gjelder gjeldsproblemer er det en tendens til at det å ha opplevd dramatiske livsbegivenheter som samlivsbrudd og arbeidsledighet, spiller en viktig rolle. Vi ser også at enslige med barn markerer seg som en spesielt utsatt gruppe. Denne gruppen plasserer seg mellom gjeldsproblemer og lav inntekt fordi denne er svært utsatt for begge typer problemer.

3.5 Oppsummering

Vi har i dette kapitlet, i tillegg til bivariate analyser og korrespondanseanalyse, foretatt tre multivariate analyser. I den første analysen sammenliknet vi gruppen med gjeldsproblemer og lavinntektsgruppen med hensyn til en del sentrale bakgrunnsvariabler. Vi registrerte her at disse to gruppene primært skilte seg fra hverandre med hensyn til alder og utdanning. Hushold med gjeldsproblemer og lavinntektshushold befinner seg med andre ord i ulike alders- og utdanningsstrata. Forskjellen mellom dem skyldes ikke utelukkende at de befinner seg i to ulike livsfaser, men også at deres sosiale plassering – her indikert ved utdanning – er forskjellig. Når det gjelder utdanning indikerer analysen at det er de med lav inntekt som skiller seg ut. Det innebærer at de med lav inntekt også har lav utdanning og ikke nødvendigvis at gruppen med gjeldsproblemer har høy utdanning. Denne forskjellen kommer klarere fram når vi sammenlikner disse to gruppene i forhold til de hushold som hverken er fattige eller har gjeldsproblemer.

I den andre analysen sammenliknet vi gruppen med gjeldsproblemer i forhold til befolkningen for øvrig. Hovedfunnet er at gjeldsproblemgruppen hverken skiller seg ut med hensyn til alder eller utdanning. Derimot er det slik at husholdstype har forholdsvis stor betydning for sannsynligheten for å få gjeldsproblemer. Både enslige med og uten barn, samt par med barn, har økt sannsynlighet for gjeldsproblemer, sammenliknet med par uten barn. Denne sammenhengen holder seg selv om vi kontrollerer både for inntekt og gjeld. Dermed er det slik at sannsynligheten for gjeldsproblemer med visse forbehold øker med økende gjeldsbyrde, kontrollert blant annet for inntekt.

Det er vanskelig å se av denne analysen at gruppen med gjeldsproblemer utgjør et eget sosial stratum. Det er snarere utgiftsprofilen som skiller denne

gruppen fra resten av befolkningen. I forhold til par uten barn har både enslige med og uten barn, samt par med barn et annet forbruksbehov. Når det gjelder parfamilier med barn, skal samme inntekt fordeles på flere personer enn tilfellet er for par uten barn. Dessuten er det mye som indikerer at enslige forsørgere har høyere nødvendige forbruksutgifter enn både parfamilier med barn og par uten barn (Borgeraas 1992). Det er vel også mye som tyder på at det på mange måter er dyrere å være enslig, enn å tilhøre et større hushold. Man går blant annet glipp av den ikke ubetydelige stordriftsfordelen som større hushold kan trekke på. Vårt materiale tyder derfor på at gjeldsproblemer oppstår som en kombinasjon av gjeldsbyrde, inntekt og utgiftsprofil.

Vår tredje hovedanalyse var en sammenlikning av egenskaper ved lavinntektshushold opp mot befolkningen for øvrig. Vi registrerer her at det er forholdsvise mange kjennetegn ved lavinntektshushold som skiller dem fra den øvrige delen av befolkningen. Både alder, bosted, utdanning, husholdstype, samt boligformue er forhold som skiller dem med lav inntekt fra de øvrige. I motsetning til gruppen med gjeldsproblemgruppen, er det klare indikasjoner på at de fleste av dem som har lav inntekt befinner seg i et eget sosialt stratum.

Oppsummeringsvis kan vi konkludere med at gruppen med gjeldsproblemer og lavinntektshushold er forskjellige både med hensyn på hvilke hushold som inngår og med hensyn til sentrale kjennetegn. Gruppen med gjeldsproblemer består av hushold med en utgiftsbelastning – ikke bare i form av gjeldsbelastning, men også i form av nødvendig forbruk – som gjør dem sårbare for endringer i inntekter og/eller utgifter. Det er imidlertid først og fremst de med lav inntekt som skiller seg ut fra den øvrige befolkningen. Disse har ikke bare lav inntekt, men befinner seg også i det nedre sjiktet i statushierarkiet.

4 Holdninger til forbruk

I dette kapitlet tester vi ut 5 ulike påstander om temaer som boligkjøp, sparing og lån. Disse er:

«Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave.»

«Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver selv om renten er lav.»

«Hva er det maksimale du ville ta opp i lån i forhold til inntekten?»

«Lån er stort sett en fordel, og en bør ikke ha særlige betenkeligheter dersom en kan få lån.»

«En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån selv om renten er lavere i dag enn tidligere.»

Med unntak av spørsmålet om hvor mye man maksimalt vil låne i forhold til inntekten, har vi bedt respondentene å ta stilling til påstandene på en skala som går fra *meget enig* til *meget uenig*. Hensikten med å formulere denne type påstander er å kunne identifisere eventuelle forskjeller i holdninger til finansiering av forbruk. I tråd med problemstillingen for denne rapporten, ønsker vi å undersøke om personer med gjeldsproblemer og lavinntektsgruppen har andre grunnleggende holdninger til forbruk enn personer som ikke har økonomiske problemer. Vi har tidligere vist at hushold med gjeldsproblemer og lav inntekt – dvs. personer med inntekt under halvparten av gjennomsnittsinntekten – utgjør to forholdsvis distinkte grupper. Hushold med gjeldsproblemer er ingen egen statusgruppe. Disse skiller seg riktignok fra lavinntektsgruppen ved at de bl.a. har høyere inntekt og mer i lån. Dette er imidlertid kjennetegn de deler med mange andre som ikke har gjeldsproblemer. Om man opplever

gjeldsproblemer, skyldes det hovedsakelig en kombinasjon av gjeldsbelastning og forbruksbehov. Personer med lav inntekt er derimot en egen statusgruppe, både med hensyn til økonomisk posisjon og sosiale kjennetegn.

Denne måten å avgrense svake forbrukergrupper på, gjør det også fornuftig å anta at disse gruppene ikke bare skiller seg fra dem som ikke inngår i problemgruppen, men at de også er forskjellig fra hverandre med hensyn til holdninger til finansiering av forbruk. Når vi har trukket inn statusbegrepet, er det både fordi statusgruppene skiller seg fra hverandre med hensyn til mer objektive aspekter ved den sosiale posisjonen, og fordi statusgrupper skiller seg fra hverandre med hensyn til verdier. Dette gjelder trolig også verdier i tilknytning til forbruk.

Påstandene som vi har bedt respondentene ta stilling til – og som indirekte viser til holdninger – er imidlertid forholdsvis allmenne og konvensjonelle. Det vil for det første si at det er forholdsvis lett å vite hva som er den rådende holdningen i samfunnet. Denne type holdninger gjør at det kanskje er lettere å svare i forhold til hva man *tror* er den korrekte holdningen, enn hva man selv egentlig mener. For det andre er holdningsdimensjonene ikke opprinnelig valgt ut med hensyn til å identifisere status-spesifikke verdier.

Til tross for disse svakhetene ved holdningsvariablene, vil vi anta at påstandene og de holdningene som ligger i bunnen av disse, er av en slik beskaffenhet at de gir anledning til å skille mellom noen grunnleggende forbruksstrategier. I den foreliggende analysen tar vi utgangspunkt i en grunnleggende distinksjon mellom *risikovillighet* versus *risikoaversjon*. Vi antar – for det første - at dette er grunnleggende holdninger og at begge er allmenne og akseptable holdninger i det norske samfunnet – men innen visse grenser. For det andre er det rimelig å tro at holdninger til risiko vil variere både mellom problemgruppen og den øvrige delen av befolkningen og mellom gruppen med gjeldsproblemer og lavinntektsgruppen.

Stilisert uttrykt vil vi anta at hushold med svært lav inntekt, gir uttrykk for større risikoaversjon enn både gruppen med gjeldsproblemer og den øvrige befolkningen. Når det gjelder gjeldsproblemgruppen er det i utgangspunktet vanskelig å ha en velbegrunnet oppfatning om risikovillighet.

4.1 Holdning til å kjøpe bolig

Det første holdningsspørsmålet respondentene ble bedt om å ta stilling til var knyttet til lønnsomheten av å kjøpe bolig og lyder som følger:

«Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave».

Man kan forholde seg til spørsmålet på flere måter. For det første ut fra et realøkonomisk ståsted. Man skal ikke ha spesielt mye kunnskap om økonomi for å svare positivt på denne påstanden. All erfaring i moderne tid tyder på at investering i fast eiendom er lukrative investeringer for folk flest. Forutsetningen er imidlertid at man har tilstrekkelig med penger til å foreta investeringen og at man har et forholdsvis langsiktig perspektiv på lønnsomhetsbetraktningene.

Påstanden tar imidlertid utgangspunkt i dagens (dvs. undersøkelsestidspunktets) priser på bolig. Vi må av den grunn anta at respondentene – i tillegg til allmenne betraktninger om lønnsomheten av å investere i bolig - også tar den kortsiktige prisutviklingen med i betraktningen. Undersøkelsen ble gjennomført i 1994. På dette tidspunktet var boligprisene på vei oppover – etter en viss nedgang i boligprisene fra 1988. Boligprisene begynte for alvor å stige fra 1992 (SSB 1998). Det var ingen grunn til å anta at boligprisene ikke ville fortsette å stige. I ettertid har vi da også registrert at så var tilfellet. Både på undersøkelsestidspunktet og vurdert i ettertid, var det en god investering å kjøpe bolig i 1994.

Ut fra allmenne betraktninger er det med andre ord svært få grunner til å være spesielt kritisk til påstanden om at det lønner seg å kjøpe bolig. Det er i alle fall ingen grunn til å hevde at man er spesielt risikovillig, selv om man i hovedsak sier seg enig i påstanden. Det er snarere slik at personer som allment er uenige i påstanden, har en høy grad av risikoaversjon.

Dette resonnementet forutsetter imidlertid at man tenker allment. Dersom man – for det andre - tar utgangspunkt i sin egen økonomiske posisjon og egne erfaringer, trenger man ikke nødvendigvis være spesielt lite villig til å ta risiko. Det kan for eksempel tenkes at gruppen med gjeldsproblemer har spesielle erfaringer som også påvirker deres egne holdninger til lønnsomheten ved å kjøpe bolig. Dersom gjeldsproblemene er relatert til boligkjøp, kan det tenkes at man personlig har funnet ut at boligkjøp ikke har vært lønnsomt for dem. Det er derfor ikke urimelig å forvente at gruppen med gjeldsproblemer er mer skeptisk til påstanden enn befolkningen for øvrig.

På den annen side er det ingen grunn til å anta at for eksempel lavinntektsgruppen har andre holdninger til boligkjøp enn den øvrige befolkningen - selv om det skulle være slik at de ikke har hatt anledning til selv å kjøpe bolig. Vi har for eksempel tidligere sett at det er færre selveiere blant lavinntektsgruppen, som jo indikerer at denne form for investering ikke er så vanlig blant

hushold med lav inntekt. Likevel er det ikke rimelig å slutte fra dette at personer med lav inntekt nødvendigvis er uenig i at det lønner seg å kjøpe bolig – bare at de ikke har hatt råd til å kjøpe bolig selv. Vi stiller oss med andre ord åpne for hvordan de svake forbrukergruppene forholder seg til lønnsomheten av å kjøpe bolig.

Først skal vi se hvordan holdningene til boligkjøp fordeler seg i befolkningen. I Tabell 4-1 registrerer vi at det kun er 14 prosent av samtlige som enten er *uenig* eller *meget uenig* i påstanden om at det er lønnsomt å kjøpe bolig. Omrent halvparten (51 prosent) er enig i påstanden. I praksis betyr det at mange har et standpunkt til dette spørsmålet, som også er i tråd med generelle økonomiske betraktninger.

Tabell 4-1: Holdning til påstanden «Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.¹

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Uenig</i>	13	20	20	(17)	14
<i>Både og</i>	37	20	31	(17)	35
<i>Enig</i>	50	59	49	(67)	51
<i>SUM</i>	100 (1317)	99 (74)	100 (85)	101 (12)	100 (1488)

Hovedtendensen er at gjeldsproblemgruppen er mer enig i påstanden enn de øvrige gruppene. Den eneste signifikante forskjellen finner vi derimot kun for gjeldsproblemgruppen sammenliknet med dem som ikke har problemer. Her har gjeldsproblemgruppen tatt et klarere standpunkt enn gruppen uten problemer.

Det er imidlertid liten grunn til å legge for stor vekt på forskjellene mellom disse gruppene ut fra en enkel bivariat analyse. Det viktigste er å slå fast at majoriteten i befolkningen er enig i påstanden om lønnsomheten av å kjøpe bolig. For en mer detaljert analyse av eventuelle forskjeller mellom problemgruppene og det øvrige utvalget, er det nødvendig å kontrollere for flere variabler.

¹ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p < 0,01$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parantes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=12).

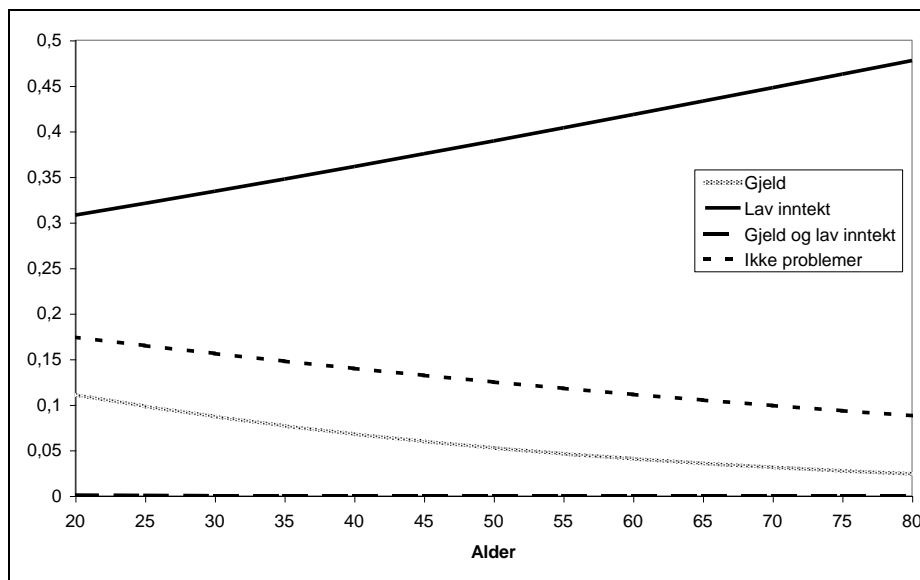
Tabell 4-2 viser resultatet av ordinal logistisk regresjon med holdninger til påstanden «Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave».

Tabell 4-2: Holdninger til påstanden «Det er lønnsomt å kjøpe bolig i dag fordi prisene på boligmarkedet er lave», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
<i>Husholdstype:</i>		
Gjeldsproblem	0,244	
Lav inntekt	-0,248	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	2,704	
<i>Alder</i>	0,013	***
<i>Samspill husholdstype og alder:</i>		
Gjeldsproblem * alder	0,143	
Lav inntekt * alder	-0,025	*
Gjeldsproblem og lav inntekt * alder	0,138	
<i>Kjønn</i>		
<i>Høyeste utdanning:</i>		
Videregående	-0,022	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,257	
<i>Urbaniseringsgrad:</i>		
Storby	-0,431	**
Mindre by	0,149	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,009	
<i>Familietype:</i>		
Enslig med barn	0,002	
Enslig uten barn	0,396	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,111	
<i>Goodness of fit:</i>		
Kjikkvadrattest (16 frihetsgrader)	62,7	***
Pseudo-R ²	1%	
N	1488	

Modellen viser at ingen av de svake forbrukergruppene har andre holdninger til spørsmålet om at det lønner seg å kjøpe bolig, enn resten av utvalget. Vi registrerer imidlertid en signifikant positiv sammenheng mellom alder og tendensen til å være enig i påstanden. Det vil si at: *Jo eldre respondentene er, desto mer enig er de i at det lønner seg å kjøpe bolig nå.* Dette gjelder for hushold uten økonomiske problemer. Resultatet står noe i motsetning til en generell antakelse om at jo eldre folk er, desto forsiktigere er de i sine økonomiske disposisjoner. Dette gjelder øyensynligvis ikke i de eldres holdninger til boliginvesteringer.

En rimelig fortolkning av dette er at den eldre generasjonen har registrert at det som oftest er fornuftig å investere i bolig. Det er vel også slik at mange av de eldste i utvalget sitter med nedbetalt gjeld og en forholdsvis stor boligformue. Dette kan også bidra til å forklare hvorfor de yngste er mer skeptiske til å investere i bolig, enn de eldste. Den yngre delen av befolkningen står i en fase hvor de skal, eller nettopp har, investert i bolig. Konsekvensen er at den faktiske usikkerheten og risikoeksponeringen er større for denne gruppen. Usikkerhet – som alltid er forbundet med store investeringer – kan med andre ord også ha betydning for svarene.

Figur 4-1: Sammenheng mellom alder og sannsynlighet for å være meget uenig i at det lønner seg å kjøpe bolig nå. Enslige menn uten barn og som bor i spredtbygde strøk. 1994. N=1448.

Et annet interessant trekk ved den multivariate analysen er samspillet mellom alder og lavinntektsgruppen. Her finner vi at personer med lav inntekt er mer *uenig* i påstanden enn resten av befolkningen. Det er ingen forskjeller mellom gruppene ved lav alder, men over 54 år skiller lavinntektsgruppen seg signifikant fra ordinære hushold. Dette er illustrert i Figur 4-1.

For å få fram poenget tydelig har vi sett på dem som er svært uenig i utsagnet om at det lønner seg å kjøpe bolig nå. Med unntak av personer med lav inntekt ser vi – som også koeffisientene i tabell 4.2 viser – at man er mindre uenig i påstanden etter økende alder. For personer med lav inntekt er imidlertid tendensen helt motsatt; *jo eldre lavinntektsgruppen er, desto større er andelen som er svært uenig i påstanden om at det lønner seg å kjøpe bolig.*

Det er prinsipielt to måter å fortolke dette på. En mulighet er at de eldre med lav inntekt har særegne erfaringer som tilsier at de er skeptisk til å kjøpe bolig. Er det for eksempel slik at eldre personer med lav inntekt som ikke selv har investert i bolig, ønsker å forsvare dette valget ved å gi uttrykk for at det heller ikke lønner seg å kjøpe bolig i dag. Argumentet bygger på en antakelse om at de eldste i lavinntektsgruppen ønsker å framstå som konsistente, både med hensyn til tidligere valg og de holdningene man gir uttrykk for. Dersom dette resonnementet er korrekt, skulle vi forvente at disse holdningene var mer utbredt blant eldre med lav inntekt som ikke er selveiere. Dette holder imidlertid ikke empirisk. Sammenhengen holder, selv om vi i den multivariate modellen kontrollerer for eieform til bolig. Sammenhengen mellom eldre i lavinntektsgruppen og holdninger til boligkjøp er robust og holder, selv når vi trekker inn flere variabler i analysen.

Vi velger derfor å fortolke dette funnet som at eldre personer med lav inntekt er mer risikoaverse enn den øvrige befolkningen, inklusive personer i gjeldsproblemgruppen. Det er ikke så urimelig å tenke seg at de fleste personer med lav inntekt på sine eldre dager også har hatt lav inntekt gjennom hele livet.² Disse har trolig også tilpasset både sitt forbruk og holdninger til forbruk i forhold til inntekten. Det å leve med lav inntekt forutsetter ingen store utskjelser, snarere tvert om. Denne forsiktigheten synes også å slå igjennom når man skal vurdere om det er lønnsomt å kjøpe bolig.

Vi registrerer også at folk som bor i større byer er mindre enig i påstanden om at det er lønnsomt å kjøpe bolig, enn folk som bor andre steder. Det er vanske-

² Dette betyr selvsagt ikke at fattigdom er en permanent tilstand. Det vanlige er at man går ut og inn av en slik posisjon i ulike faser av livet. Poenget her er at personer som har svært lav inntekt på sine eldre dager, neppe har tilhørt høyinnteksgruppene tidligere i livet.

lig å gi en substansiell forklaring på dette. Kanskje det er slik at når boligprisene vanligvis er høyere i de større byene enn i øvrige deler av landet, er risikoen forbundet ved boligkjøp også større?

4.2 Holdning til å spare

Den andre påstanden respondentene ble bedt om å ta stilling til er:

«Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver selv om renten er lav».

Det er ikke umiddelbart gitt hvordan man skal fortolke denne påstanden, og hvilke holdninger som ligger til grunn for om man er enig eller uenig. Hovedbudskapet er at man bør spare for å bygge opp reserver. Dette aspektet er uproblematisk, og sier lite om risikovillighet. Neste ledd - utsagnet - «selv om renten er lav» - gir derimot klare hentydninger til at man bør spare uten å tenke på den økonomiske avkastningen. Det er vel også underforstått at det her tenkes på tradisjonell banksparing, som er en spareform som gir svært liten avkastning. Renten er lav, men risikoen er liten.

Mer prinsipielt formulert gir påstanden rom for en fortolkning om at man bør bygge opp reserver uten å tenke på investeringsaspektene ved ulike spareformer.

Implikasjonen av en slik fortolkning er at man godt kan være enig i at det er en fordel å spare for å bygge opp reserver, men likevel være uenig i påstanden som helhet. Det kan f.eks. tenkes at man i tillegg er opptatt av å få en best mulig avkastning på sine sparepenger. Dersom man fortolker påstanden innenfor en slik kontekst, vil de som er enig i påstanden primært være opptatt av spare- og reserveaspektet og tone ned investeringsaspektet. De som er uenig i påstanden kan da fortolkes som om at de ikke nødvendigvis er uenig i det fornuftige i å bygge opp reserver, men er mer opptatt av avkastning, dvs. en mer tradisjonell økonomisk rasjonalitet. Jo større avkastning på sparepenger, desto større er normalt også risikoen.

Selv om fortolkningen ovenfor går forholdsvis langt utover hva påstanden uttrykker direkte, impliserer resonnementet at de som er enig i påstanden er lite risikovillige. De som er uenig i påstanden er trolig ikke primært uenig i at man bør ha reserver, men er trolig mer opptatt av større avkastning, og er følgelig noe mer risikovillig enn de som primært er opptatt av økonomisk sikkerhet. Vi kan selvsagt ikke utelukke at det finnes dem som overhodet ikke er opptatt av å bygge opp reserver – uansett avkastning. Dette kan være personer

i f.eks. etableringsfasen, som ikke har muligheter til å bygge opp reserver, men er avhengig av å låne. Men det er fullt mulig å være i en etableringssituasjon og likevel være av den oppfatning at det ville ha vært en fordel å ha reserver i form av sparing. Uansett motivasjon og fortolkningskontekst er det ikke urimelig å fortolke en uenighet i påstanden som et uttrykk for en større risikovillighet enn personer som er enig.

Vi antar i utgangspunktet at personer med svak økonomi – gjeldsproblemer og lavinntektsgruppen - vil være mindre risikovillige enn den øvrige befolkningen. Det er en forventning som er i overensstemmelse med konvensjonell økonomisk tenkning; Dersom man har økonomiske problemer, bør man også være forsiktig i sine økonomiske disposisjoner. Alternativt kan man tenke seg at f.eks. personer med gjeldsproblemer har en økonomisk grunnholdning som er mer risikovillig, og at man nettopp har kommet opp i gjeldsproblemer på grunn av den villigheten. Det samme resonnementet kan imidlertid også føre til motsatt konklusjon, nemlig at erfaringer med gjeldsproblemer, har ført til at man har lært viktigheten av å redusere den økonomiske risikoen.

Dersom vi skulle forvente at personer med lav inntekt skilte seg ut med hensyn til sparing, vil denne forventningen gå i retning av at de er lite risikovillige. Dette er konsistent med tidligere resonnementer om at fattige i større grad har tilpasset seg en knapp økonomisk situasjon, og at dette også slår ut i deres holdninger til sparing. Utfallet bør imidlertid holdes åpnet.

Tabell 4-3: Holdning til påstanden «Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver selv om renten er lav», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.³

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Uenig</i>	6	9	10	(8)	6
<i>Både og</i>	15	10	10	(8)	14
<i>Enig</i>	79	80	81	(85)	79
<i>SUM</i>	100	99	101	101	99
	(1365)	(76)	(85)	(13)	(1548)

³ Sammenhengen i tabellen er ikke statistisk signifikant, $p=0,49$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=13).

Det er ikke overraskende at den store majoriteten (79 prosent) i befolkningen sier seg enig i at det er en fordel å spare (Tabell 4-3). Bare 6 prosent er uenig i dette. Det er heller ingen signifikante forskjeller mellom de ulike forbrukergruppens holdninger til det å spare. Sett i forhold til resonnementet om mest mulig avkastning av sparepengene, er det noe forbausende at enigheten er så stor som den faktisk er. Dette kan tyde på at folk svarer primært i forhold til sparing og ikke i forhold til investeringsaspektet.

Vi skal imidlertid undersøke om det likevel er forskjeller i holdning til sparing blant husholdstypene når vi kontrollerer for andre variabler. I Tabell 4-4 har vi presentert resultatet av ordinal logistisk regresjon når det gjelder holdninger til påstanden om at det er en fordel å spare for å bygge opp reserver, selv om renten er lav.

Av tabellen registrerer vi – ikke uventet – at det er en sterk sammenheng mellom alder og tilbøyelighet til å være enig i påstanden; *Jo eldre respondentene er, desto mer enig er de i at det er en fordel å spare, selv om renten er lav. For eldre personer med gjeldsproblemer er sammenhengen imidlertid motsatt.*

Dersom fortolkningsrammen er slik vi antydnet innledningsvis, er de eldste primært opptatt av den tryggheten sparing gir, og er i mindre grad opptatt av avkastning på sparepengene. Det motsatte er tilfellet for de yngre aldersgruppene. En plausibel forklaring på dette er at de yngste er mer opptatt av å tenke innen en tradisjonell økonomisk rasjonalitet, slik at de også er opptatt av (rente)avkastningen på sparepengene. Medienes opptatthet av at man må tenke strategisk og ”shoppe” i det finansielle markedet, har trolig slått sterkere inn blant de yngre aldersgruppene. Det at de yngste er mer uenig i påstanden, trenger derfor ikke bety at de yngste ikke er opptatt av økonomiske reserver, bare måten man bygger disse reservene opp på.

En alternativ fortolkning er at det å bygge opp økonomiske reserver er en mer aktuell problemstilling for eldre enn for de yngre aldersgruppene. De eldste har enten betalt ned eller er i ferd med å betale ned sine lån slik at økonomiske reserver – trygge alderdommen – blir viktig. Det motsatte for de yngste. Blant disse er hovedproblemet å ha råd til å ta opp lån, ikke bygge opp reserver. Dersom respondentene ikke svarer prinsipielt, men med utgangspunkt i egen økonomisk situasjon, er dette også en mulig forklaring på den positive sammenhengen mellom holdninger til lån og alder.

Tabell 4-4: Holdninger til påstanden «Det er en fordel å spare for å bygge opp reserver, selv om renten er lav», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimater for kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	0,012	
Lav inntekt	-0,145	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	-2,063	
Alder	0,015	***
Samspill husholdstype og alder:		
Gjeldsproblem * alder	-0,061	**
Lav inntekt * alder	-0,017	
Gjeldsproblem og lav inntekt * alder	-0,127	
Kjønn	0,301	**
Høyeste utdanning:		
Videregående	-0,064	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,146	
Urbaniseringsgrad:		
Storby	0,090	
Mindre by	0,197	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,026	
Familietype:		
Enslig med barn	0,013	
Enslig uten barn	0,325	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,173	
Goodness of fit:		
Kjikkvadrattest (16 frihetsgrader)	38,7	**
Pseudo-R ²	1%	
N	1548	

Avkastningaspektet og økonomisk livsfase er trolig to aspekter som begge kan forklare viktige ulikheter i økonomisk tenkning mellom generasjonene. Holdninger dannes ikke i et vakuum. Både tidligere erfaringer og økonomiske utfordringer i nåsituasjonen bidrar til å forklare forskjeller i holdninger mellom generasjonene. Uansett hvordan vi forklarer de konkrete mekanismene som

ligger til grunn for fordelingen, bekrefter analysen en generell antakelse om at eldre er mindre risikovillige enn yngre.

Det er ikke bare eldre som er mest enig i at det er en fordel å spare. Også kvinner er generelt sett mer enig i påstanden enn det menn er. Innen vår for-
tolkningsramme betyr det at kvinner er mindre risikovillige enn menn.

Generelt registrerer vi *at eldre personer og kvinner er forholdsvis lite risikovillige når det gjelder sparing. Eldre personer med gjeldsproblemer gir derimot i større grad uttrykk for risikovillighet med hensyn til sparing, enn personer uten problemer.*

4.3 Holdning til å ta opp lån

Låneboomen utover på 1980-tallet ga inntrykket av at altfor mange var ukritiske til å ta opp lån. Det kunne synes som om den rådende holdningen var at de som *ikke* hadde lån var gammeldagse og urasjonelle. I hvilken grad dette faktisk var en dekkende beskrivelse av folks holdninger til å ta opp lån, vet vi ikke. Folks faktiske låneatferd mot slutten av 1980-tallet ga imidlertid inntrykk av at dette var en grunnleggende holdning blant mange.

For å undersøke folks holdninger til låneopptak mot midten av 1990-tallet – dvs. umiddelbart etter gjeldskrisen – ble respondentene bedt om å ta stilling til to påstander om låneatferd. Den første påstanden er knyttet til lån i sin alminnelighet, mens den andre påstanden tar opp holdninger til forbrukslån. Dessuten stilte vi et spørsmål om hvor store lån man var villig til å ta i forhold til inntekten. Vi skal redegjøre for alle tre aspektene ved befolkningens holdninger til lån.

Vi skal først se på hvor mye man er villig til å låne i forhold til inntekten.

4.3.1 Lånevillighet i forhold til inntekt

Det har alltid vært et problem å beregne hvor mye lån en kan ta uten for stor risiko og uten at gjeldsforpliktelsene i for stor grad går utover den daglige økonomien. Blant långiverne har man ofte brukt noen tommelfingerregler om hvor mye man kan låne i forhold til inntekten, uten at risikoen blir for stor. Det finnes ingen allment aksepterte forholdstall, men en lånesum i størrelsesorden 1 til 2 ganger inntekten, blir generelt sett som uproblematisk. Gjeldsforskningen ved SIFO antyder at sannsynligheten for gjeldsproblemer øker signifikant når lånefaktoren overstiger 2, 5 til 3 ganger inntekten og oppover.

Nå er det imidlertid slik at både inntektsnivået og livsstil i stor grad bestemmer både om man har råd til lån overhodet og lånefaktoren. Jo større inntekt, desto større lånefaktor, men også omvendt; jo mindre inntekt, desto mindre er anbefalt lånefaktor. Er inntekten under en (udefinert) grense, har man ikke råd til lån i det hele tatt. Vi må ta hensyn til dette når vi fortolker svarene på spørsmålet om hva man maksimalt vil ta opp av lån i forhold til inntekten. Vi kommer tilbake til dette i fortolkningen av resultatene.

Resultatene i Tabell 4-5 viser at det er stor konsistens mellom de generelle tommelfingerreglene og folks egen oppfatning. Det første vi ser er at det bare er 8 prosent som mener de kan låne 3 ganger eller mer i forhold til inntekten. 44 prosent sier at de ikke vil ta opp lån overhodet, mens 48 prosent vil maksimalt låne 1 til 2 ganger inntekten. Når det er så mange som sier at de ikke vil ta opp lån, bør ikke det fortolkes dithen at de ikke har råd til å låne, men snarere i retning av at man ikke har behov for lån. Det er ikke rimelig å tenke seg at nesten halvparten av den voksne befolkningen ikke har råd til å ta opp lån overhodet.

Tabell 4-5: Hva er det maksimale en ville tatt opp i lån i forhold til inntekten, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁴

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inn- tekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>0</i>	42	47	76	(62)	44
<i>1-2</i>	50	45	23	(38)	48
<i>3 eller mer</i>	8	8	1		8
<i>SUM</i>	100 (1314)	100 (73)	100 (90)	100 (13)	100 (1490)

Det andre interessante trekket ved fordelingen i tabellen er den høye andelen blant lavinntektsgruppen som ikke ville ta opp lån. Hele 76 prosent av dem med lav inntekt svarer dette. Dette funnet kan tolkes i flere retninger. En mulig fortolkning er at disse ikke har råd til lån overhodet. Dette er i tråd med resonnementet ovenfor at det finnes en nedre inntektsgrense for om folk har råd til å ta opp lån. Den andre mulige fortolkningen er at det er en overrepre-

⁴ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p < 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parantes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=13).

sentasjon av eldre blant dem med lav inntekt, og at de eldre ikke ønsker å ta opp lån. Disse to fortolkningene er ikke gjensidig utelukkende.

Ved å ta hensyn til bl.a. alder, inntekt, størrelsen på nåværende gjeld og andre mer demografiske kjennetegn, vil vi få fram variasjoner i vurderingen av hva man maksimalt vil ta opp i lån. Resultatene er presentert i Tabell 4-6.

Tabell 4-6: Hva er det maksimale en ville tatt opp i lån i forhold til inntekten, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
<i>Husholdstype:</i>		
Gjeldsproblem	-0,485	
Lav inntekt	-1,197	***
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	-1,265	*
<i>Alder</i>	-0,041	***
<i>Kjønn</i>	-0,522	***
<i>Høyeste utdanning:</i>		
Videregående	0,513	**
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	0,869	***
<i>Urbaniseringsgrad:</i>		
Storby	0,481	**
Mindre by	0,394	**
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,147	
<i>Familietype:</i>		
Enslig med barn	-0,386	*
Enslig uten barn	0,269	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,275	*
<i>Goodness of fit:</i>		
Kjikkvadrattest (13 frihetsgrader)	332,1	***
Pseudo-R ²	12%	
N	1490	

Tabellen viser at det er hushold med lav inntekt, enten det er kombinert med gjeldsproblemer eller ikke, som er mest kritiske til å ta opp mye lån i forhold

til inntekten. Denne tendensen holder selv om vi kontrollerer for andre variabler. Dette styrker antakelsen om at det er den lave inntekten - og ikke primært livsfase – som forklarer at denne gruppen ikke vil ta opp lån overhodet.

Hushold med utelukkende gjeldsproblemer skiller seg ikke signifikant fra hushold uten gjelds- eller inntektsproblemer. En tilsynelatende forklaring er at hushold som er havnet i gjeldsproblemer ikke ser ut til å ha trukket noen særlig lærdom av denne erfaringen. På den annen side kan svært små inntekter bære langt mindre gjeld i forhold til inntekten, enn større inntekter. Det er ikke nødvendigvis mindre realisme blant dem med gjeldsproblemer enn dem med lav inntekt, men at lavinntektsgruppen faktisk gjør en riktig vurdering av inntektens «bæreevne». Vi må huske at gjeldsproblemgruppen ikke skiller seg signifikant fra hushold uten gjelds- eller inntektsproblemer.

Både alder og kjønn er viktige faktorer når det gjelder vurdering av hvor mye lån en kan ta opp i forhold til inntekten. Jo eldre respondentene er, desto mer restriktiv oppfatning gir de uttrykk for. Samtidig viser analysen at kvinner er mer skeptiske til mye lån i forhold til inntekten, enn menn. Begge disse sammenhengene kan tolkes som uttrykk for risikoaversjon blant kvinner og i de eldre generasjonene. I de eldre generasjonene kan det også være mindre forståelse for lånebehovet en husholdning har i etableringsfasen.

Utdanningsnivået i husholdningen ser også ut til å ha betydning for oppfatningene om maksimal lånestørelse i forhold til inntekten. Jo høyere utdanning i husholdet, desto mer lån er en tilbøyelig til å mene det er mulig å ta. Dette kan tolkes på flere måter. En forklaring er at høy utdanning henger sammen med at en vurderer stillingen på arbeidsmarkedet som mer oppløftende enn andre. Utdanning gir større sikkerhet og bedre karrieremuligheter. Dette medfører at en er mer villig til å ta opp mye lån i forhold til inntekten. En annen forklaring er at utdanning som oftest medfører studielån, noe som gjør at en i denne gruppen har en mer avslappet holdning til det å ta opp lån.

Videre viser analysen at respondenter fra hushold i byer er mer villig til å ta opp mye lån i forhold til inntekten, enn hushold utenfor byene. Dette henger blant annet sammen med at lånebehovet er mindre utenfor byene på grunn av lavere boligpriser. Etableringskostnader og levekostnader er generelt høyere i byområder.

Også enslige forsørgere gir uttrykk for en forsiktig holdning til å ta opp for store lån i forhold til inntekten. Denne sammenhengen holder selv om vi kontrollerer for lav inntekt. På den annen side er par med barn noe mer rausere i

sine vurderinger om lånets størrelse i forhold til inntekten. Dette skyldes trolig at par med barn selv har høye lån, for eksempel knyttet til boligetablering.

Generelt viser analysen at *kvinner, eldre, enslig forsørgere samt personer med lav inntekt med og uten gjeldsproblemer, er mer risikoaverse med hensyn til hvor store lån man vil ta i forhold til inntekten. Blant de risikovillige gruppene finner vi personer med høy utdanning, personer som bor i byer, samt par med barn.*

4.3.2 Holdninger til lån i sin allminnelighet

Den første påstanden om lån som testes lyder: «Lån er stort sett en fordel, og en bør ikke ha særlig betenkeligheter dersom en kan få det.» Her undersøker vi om det er grupper i befolkningen som har spesielt avvikende holdninger til låneopptak. Vi ser først på den bivariate sammenhengen mellom holdninger til lån og ulike forbrukergrupper.

Tabell 4-7: Holdning til påstanden «Lån er stort sett en fordel og en bør ikke ha særlige betenkeligheter dersom en kan få lån», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁵

	<i>Andre</i>	<i>Gjeldsproblem</i>	<i>Lav inntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Uenig</i>	68	67	74	(62)	68
<i>Både og</i>	24	25	18	(23)	23
<i>Enig</i>	9	8	8	(15)	9
<i>SUM</i>	101	100	100	100	100
	(1364)	(75)	(96)	(13)	(1548)

Den store majoriteten (68 prosent) er i følge Tabell 4-7 ikke enige i at lån stort sett er en fordel. Dette gjelder uansett hvilken forbrukergruppe man tilhører.

Den multivariate analysen i Tabell 4-8 støtter denne tendensen. Det mest slående trekket ved tabellen er den store enigheten de ulike gruppene seg i mellom og i befolkningen sett under ett. Den eneste signifikante forskjellen som kan registreres er at enslige forsørgere er enda mer uenig i påstanden enn den øvrige delen av befolkningen.

⁵ Sammenhengen i tabellen er ikke statistisk signifikant, $p=0,84$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag ($N=13$).

Tabell 4-8: Holdninger til påstanden «Lån er stort sett en fordel og en bør ikke ha særlige betenkeligheter dersom en kan få lån», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimer for kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	-0,049	
Lav inntekt	-0,090	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	0,189	
Alder	0,003	
Kjønn	-0,104	
Høyeste utdanning:		
Videregående	0,056	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,160	
Urbaniseringsgrad:		
Storby	-0,107	
Mindre by	0,119	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	-0,167	
Familietype:		
Enslig med barn	-0,299	*
Enslig uten barn	0,118	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,010	
Goodness of fit:		
Kjikkvadrattest (13 frihetsgrader)	20	
Pseudo-R ²	0%	
N	1548	

Resultatet er på en måte ikke overraskende. Ideelt sett er det trolig få som i utgangspunktet betrakter lån som en fordel – i alle fall å ha dette som en grunnleggende holdning. På den annen side er lån en nødvendighet for de aller fleste i visse faser av livet. Når lån blir brukt til for eksempel kjøp av bolig og finansiering av utdanning, er dette investeringer som er lønnsomt over tid. Likevel er det et langt sprang fra det å vite at visse lånefinansierte investeringer lønner seg, til å ha som grunnholdning at lån stort sett er en fordel. Holdningene henger her etter den faktiske atferden. Det er med andre ord ingen som skiller seg ut ved å være mer risikovillige enn de øvrige.

4.3.3 Holdninger til forbrukslån

Den neste påstanden om lån vi ba respondentene ta stilling til var følgende: «*En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån, selv om renten er lavere i dag enn tidligere*».

På grunnlag av resultatene fra analysen av folks generelle holdninger til fordelene av å ta opp lån, vil vi anta at man er enda mer kritisk til å ta opp forbrukslån. I utgangspunktet er det heller ikke rimelig å forvente at noen av problemgruppene skiller seg ut fra den øvrige befolkningen.

Tabell 4-9: Holdning til påstanden «En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån selv om renten er lavere i dag enn tidligere», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁶

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inn- tekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Uenig</i>	6	9	7		6
<i>Både og</i>	8	12	7	(23)	8
<i>Enig</i>	86	79	85	(77)	85
<i>SUM</i>	100 (1378)	100 (77)	99 (95)	100 (13)	99 (1563)

Det er også stor enighet i befolkningen om å være kritisk til forbrukslån. Standpunktene er enda mer entydige enn holdninger til å ta opp lån i sin alminnelighet. Det er ingen signifikante forskjeller mellom forbrukergruppene i holdning til forbrukslån.

Dette bildet endret seg imidlertid noe når vi trekker inn flere variabler i analysen, slik det er gjort i Tabell 4-10. Det er flere interessante – og overraskende – funn i denne analysen. Vi ser for det første at gruppen med gjeldsproblemer er mer *uenig* i påstanden i forhold til gruppen uten økonomiske problemer. Det betyr at det blant gjeldsproblemgruppen ser ut til å være en mer liberal holdning til å ta opp forbrukslån enn det som er vanlig i befolkningen for øvrig.

⁶ Sammenhengen i tabellen er ikke statistisk signifikant, $p=0,28$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag ($N=13$).

Tabell 4-10: Holdninger til påstanden «En bør være kritisk til å ta opp forbrukslån selv om renten er lavere i dag enn tidligere», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (estimater for kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	-0,624	*
Lav inntekt	-0,303	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	-0,366	
Alder	0,010	*
Kjønn	0,157	
Høyeste utdanning:		
Videregående	-0,034	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	0,073	
Urbaniseringsgrad:		
Storby	0,364	
Mindre by	0,100	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	-0,019	
Familietype:		
Enslig med barn	0,328	*
Enslig uten barn	0,886	**
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,605	***
Goodness of fit:		
Kjikkvadratet (13 frihetsgrader)	34,38	**
Pseudo-R ²	1%	
N	1563	

Blant hushold med gjeldsproblemer er man uenig i at lån stort sett er en fordel, men er – på den andre siden – ikke spesielt enig i at man bør være kritisk til forbrukslån. Dersom man fortolker den første allmenne påstanden i forhold til de vanligste låneformene – bolig og utdanning - vil det for de aller fleste på sikt lønne seg å ta opp lån. Når det gjelder forbrukslån er det derimot vanskeligere å se at dette er lønnsomt i økonomisk forstand. Tidshorisonten ved forbrukslån – i forhold til for eksempel boliglån – er forholdsvis kort. Det man «tjener» på et forbrukslån, er ikke verdiskapningen på gjenstanden, men utelukkende tilfredsstillelsen av å få varen i dag i stedet for å kjøpe den en gang i

framtiden. Alternativet er å spare til man har råd til å kjøpe gjenstanden kontant. Økonomisk sett er dette det rimeligste. Rentenivået er høyt på forbrukslån og vanligvis vesentlig høyere enn renten på boliglån.

Hva er så en plausibel forklaring på at hushold med gjeldsproblemer er mindre kritisk til forbrukslån enn resten av befolkningen? En mulighet er at gjeldsproblemgruppen bruker forbrukslån som et ledd i finansieringen av sitt forbruk. Fortolkningen forutsetter at personer som har gjeldsproblemer kan få forbrukslån og at de faktisk benytter seg av dette.

Et annet interessant trekk ved fordelingen er at både enslige med og uten barn, samt par med barn, er mer enig i at man må være kritisk til forbrukslån enn par uten barn. Som vi har påpekt tidligere har disse familietyperne en annen økonomisk forpliktelse og forbruksprofil enn par uten barn. Dette synes også å slå ut med hensyn til hvor fornuftig man synes det er å ta opp forbrukslån.

Videre registrerer vi at jo eldre man er, desto mer skeptisk er man til forbrukslån. Dette er konsistent med vår generelle antakelse om at eldre personer er mer trygghetsøkende og mer forsiktig i økonomiske saker enn yngre mennesker.

Gjeldsproblemgruppen som skiller seg ut som mer risikovillige enn befolkningen forøvrig. Eldre er mindre risikovillige enn yngre, enslige med og uten barn, samt parfamilier med barn er mindre villig til å ta risiko enn par uten barn.

4.4 Oppsummering

Hensikten med dette kapitlet har vært å undersøke om økonomisk svake forbrukergrupper har andre holdninger til boligkjøp, lån og sparing enn den øvrige delen av befolkningen. Dessuten ønsket vi å undersøke om henholdsvis personer med lav inntekt og gruppen med gjeldsproblemer ga uttrykk for ulike holdninger til forbruk. Vi hadde i utgangspunktet ingen bestemte forventninger om og eventuelt hvilke forskjeller i holdninger som kunne registreres. Teoretisk tok vi utgangspunkt i en enkel distinksjon mellom risikovillighet versus risikou villighet.

Et stilisert utgangspunkt kunne være at personer med lav inntekt var mer risikou villige enn befolkningen for øvrig. Dette fordi disse har lært å sette «tæring etter næring». Videre kunne det tenkes at personer med gjeldsproblemer gir uttrykk for en større risikou villighet enn resten av utvalget. Personer med

gjeldsproblemer har så å si per definisjon tatt en risiko – og tapt. Alternativt kan vi tenke oss at personer med gjeldsproblemer har tatt konsekvensen av det uføret de er kommet opp i - på grunn av sin risikovillighet - at de har endret sin grunnleggende holdning mot større grad av risikovillighet. Men som sagt tidligere, gir ikke vårt datamateriale oss grunnlag for å si noe om risikovillighet er en følge av eller årsak til gjeldsproblemer.

Våre funn er ikke entydige, selv om hovedtendensen er klar. Vi registrerte at personer med lav inntekt i større grad gir uttrykk for risikovillighet enn befolkningen for øvrig. Eldre i lavinntektsgruppen er for eksempel skeptiske til å kjøpe egen bolig og personer med lav inntekt var generelt svært restriktive til å ta opp lån. På den annen side tenderer personer med gjeldsproblemer til å gi uttrykk for risikovillighet. Eldre personer med gjeldsproblemer var skeptiske til sparing og gjeldsproblemgruppen som helhet var mindre skeptiske til å ta opp forbrukslån i forhold til resten av befolkningen. Det var kun for påstanden om at lån stort sett er en fordel at holdningene i de svake forbrukergruppene ikke skilte seg ut i forhold til befolkningen for øvrig.

Det er imidlertid viktig å legge merke til at det ikke bare går et skille mellom lavinntektsgruppen og gjeldsproblemgruppen, men det er også klare forskjeller mellom yngre og eldre i hver gruppe. Det er vanskelig på grunnlag av det foreliggende datamaterialet å forklare denne aldersforskjellen. Uansett betyr det at verken lav inntekt eller gjeldsproblemer er entydige posisjoner, og at holdningene - og risikoatferden - varierer etter alder. Om dette er en ren alders- eller generasjonseffekt, har vi ingen mulighet til å si noe om.

5 Kriseatferd

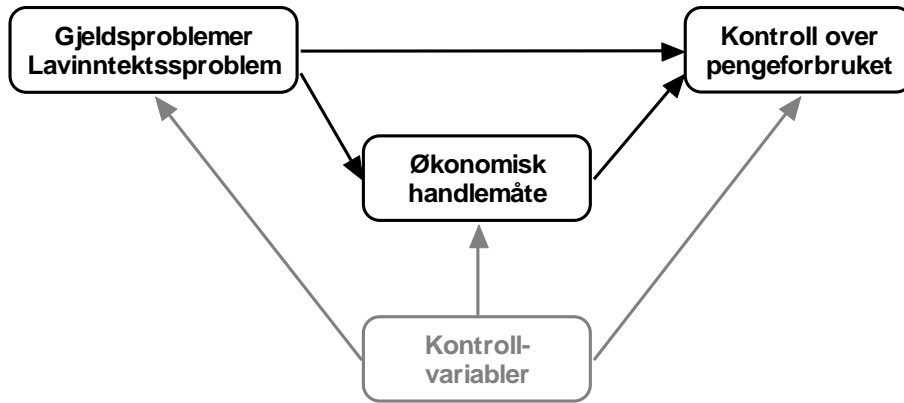
5.1 Innledning

I dette kapitlet skal vi se nærmere på en del variabler som beskriver ulike typer krisestrategier en husholdning kan benytte seg av i en presset økonomisk situasjon. Disse er:

- betale regninger før forfall for å være sikker på å ha penger å betale med
- kjøp på avbetaling
- kjøp ved bruk av kredittkort
- leie av forbruksartikler

Til slutt gjør vi en analyse av i hvilken grad husholdningen synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket sitt.

Referanserammen bak framstillingen i dette kapitlet kan skisseres ved hjelp av figuren nedenfor. For det første antar vi at hushold med lav inntekt og hushold med gjeldsproblemer, benytter ulike økonomiske strategier for å mestre den vanskelige økonomiske situasjonen. Ikke bare skiller disse to husholdningstypene seg fra hverandre når det gjelder økonomisk handlemåte, i tillegg forventer vi forskjeller i forhold til hushold som har verken gjelds- eller inntektsproblemer.

For det andre antar vi at ulike økonomiske handlemåter henger sammen med den oversikt husholdningen har over økonomien. Tre av de krisestrategier som er nevnt ovenfor - avbetaling, kredittkort og leie av forbruksartikler - stiller krav til husholdningsmedlemmenes økonomiske innsikt og oversikt, og evne til å tenke langsiktig. Alle strategiene har det til felles at utgiftene ikke kommer samtidig med selve anskaffelsen. Når det gjelder avbetaling og leie av forbruksartikler, deles utgiftene i mindre, som oftest månedlige, porsjoner, noe som må tas hensyn til når husholdningen skal disponere de innkomne inntekter. Når det gjelder bruk av kort, mister man den direkte «kontakten» med pengene, fordi utbetalinger skjer elektronisk og ofte med en viss forsinkelse.

Selv om husholdningenes oversikt over økonomien påvirkes av de økonomiske handlemåter som velges, antyder modellen at det også kan være en direkte sammenheng mellom gjeldsproblemer eller lavinntektsproblemer og oversikt over økonomien. Dette kan være uttrykk for ulik økonomisk kompetanse i forskjellige hushold, samt konsekvenser av økonomiske handlemåter som ikke er tatt med i analysen (private lån, spillegjeld etc.).

I og med at «rekrutteringen» til lav inntekt og gjeldsproblemer følger forskjellige skillelinjer (jf. kapittel 3), har vi også valgt å kontrollere for en del sosiale kjennetegn: kjønn, alder, utdanning, urbaniseringsgrad og familietype.

5.2 Handlemåter

5.2.1 Betale regninger før forfall

Å betale regninger før forfall kan betraktes som en handlemåte med sikte på å håndtere en stram økonomi. Hensikten med denne krisestrategien er å redusere den økonomiske handlefriheten ved å prioritere alle regninger først, og la det resterende beløp gå til dekning av utgifter til livsopphold. Dette er en forsiktighetsstrategi preget av relativt stor aversjon mot å sitte med gjeld.

Konsekvensen av denne strategien for et hushold med stram økonomi kan være at husholdet sliter med levekårsproblemer, uten at dette gir seg utslag i at regninger og gjeld ikke blir betalt i tide. Det er rimelig å anta at dette er en mer typisk lavinntektsstrategi, enn en strategi for hushold som har gjeldsproblemer.¹

I spørreundersøkelsen er respondentene blitt bedt om å ta stilling til hvor godt de synes en del beskrivelser av økonomiske handlemåter passer på deres handlinger. En av disse påstandene lød: «Du betaler regninger før forfall for å være sikker på å ha penger til å betale dem med.» Tabell 5-1 viser fordelingen av denne variabelen for de fire husholdstypene.

Tabell 5-1: Hvor godt passer beskrivelsen «Du betaler regninger før forfall for å være sikker på å ha penger å betale med», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.²

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds-</i> <i>problem</i>	<i>Lav inn-</i> <i>tekt</i>	<i>Gjeldsproblem</i> <i>og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Dårlig</i>	22	26	12	(27)	22
<i>Både og</i>	29	46	27	(36)	30
<i>Godt</i>	49	28	61	(36)	49
<i>SUM</i>	100 (1392)	100 (76)	100 (98)	101 (11)	101 (1577)

¹ At et hushold har gjeldsproblemer innebærer per definisjon at regninger ikke blir betalt før forfall. Det er likevel rimelig å tenke seg at hushold i ulik grad tilstreber å betale regninger før forfall, slik at også hushold med gjeldsproblemer kan benytte seg av denne handlemåten for å styre økonomien.

² Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parantes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=11).

Av alle husholdene i undersøkelsen er det omtrent halvparten (49 prosent) som mener dette er en dekkende beskrivelse. Vi ser at det er flere blant lavinntektsusholdene enn i de andre husholdstypene som mener denne beskrivelsen passer bra. Den laveste andelen som mener at beskrivelsen passer bra, finner vi i de to gruppene av hushold som har gjeldsproblemer.

Tabell 5-2 viser resultatet av en multivariat analyse av det å betale regninger før forfall. Tabellen gir et interessant bilde av mekanismene bak denne økonomiske handlemåten. For det første ser vi at hushold med gjeldsproblemer er mindre tilbøyelig til å mene at beskrivelsen gir et godt bilde av deres situasjon.

Tabell 5-2: Hvor godt passer beskrivelsen «Du betaler regninger før forfall for å være sikker på å ha penger å betale med», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
<i>Husholdstype:</i>		
Gjeldsproblem	-0,438	*
Lav inntekt	0,222	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	-0,117	
<i>Alder</i>	0,016	***
<i>Kjønn</i>	0,334	***
<i>Høyeste utdanning:</i>		
Videregående	-0,136	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,399	**
<i>Urbaniseringsgrad:</i>		
Storby	0,079	
Mindre by	-0,294	*
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	-0,126	
<i>Familietype:</i>		
Enslig med barn	-0,003	
Enslig uten barn	-0,424	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	-0,386	**
<i>Goodness of fit:</i>		
Kjikkvadrattest (13 og 15 frihetsgrader)	121,8	***
Pseudo-R ²	2%	
N	1577	

Dette er i tråd med hva en burde forvente. Selv om en kunne tenke seg at hushold med gjeldsproblemer betalte regninger før forfall for å være sikker på å kunne få betalt dem, er det nok mer sannsynlig at en blir liggende på etter-skudd med regninger i en slik situasjon.

For det andre er det forholdsvis stor forskjell mellom menn og kvinner når det gjelder hvor godt beskrivelsen passer. Kvinner ser i større grad ut til å mene at de betaler regninger før forfall for å ha penger å betale dem med. Denne innstillingen kan fortolkes som at kvinner er noe mer forsiktige og er mindre risikovillig enn menn i sin økonomiske atferd.

Å fortolke atferdsbeskrivelsen i spørsmålet som uttrykk for en forsiktig - holdning preget av lite risikovillighet, gir også mening når vi ser på sammenhengen med alder. Jo eldre respondentene er, jo mer enig er de i påstanden. Denne sammenhengen kan antakelig ses på som et generasjonsfenomen, dvs. at eldre generasjoner har større frykt for det å ikke betale regninger i tide, enn yngre generasjoner.

Blant de mekanismer som analysen ovenfor avdekker, er svært mye knyttet til husholdets økonomiske situasjon og handlefrihet. På den ene siden kan husholdningen ha en så stram økonomisk situasjon at den i liten grad gir rom for å betale regninger før forfall. Gjeldsvariabelen og gjeldsproblemvariabelen tyder på dette. På den annen side gjør en brukbar økonomisk situasjon denne handlemåten mindre nødvendig, fordi man har nok å rutte med.

Kjønn- og aldersvariabelen peker derimot på en annen motivasjon bak denne handlemåten, nemlig en aversjon mot risiko. Det å betale før forfall kan gjenspeile en holdning hvor det å betale før forfall er en måte å sikre seg på, at det er usikkerhet knyttet til det å ha regninger liggende.

5.2.2 Kjøp på avbetaling

Kjøp på avbetaling er en annen strategi for å håndtere en stram økonomi. Som krisestrategi betraktet har avbetalingskjøp både positive og negative sider. Det positive aspektet er at husholdningen, på tross av manglende likvider, har muligheten til å anskaffe seg nødvendige, varige forbruks-goder. De negative sidene er imidlertid at den effektive renten på avbetalingskjøp som regel er svært høy. Det dreier seg følgelig om en dyr finansieringsform. Avbetaling binder også opp husholdsøkonomien for en lengre periode, slik at handlefriheten i husholdningen blir mindre. I noen tilfeller kan avbetaling betraktes som en form for tvungen sparing. Dersom husholdet ikke klarer å spare på egen hånd til kjøp av varige forbruks-goder, kan en avbetalingsavtale tvinge hushol-

det til å sette av penger til anskaffelsen. I andre tilfeller er avbetaling nødvendig på grunn av akutte behov for anskaffelser.

Kjøp på avbetaling kan betraktes som en aktuell strategi både for hushold med fattigdomsproblemer og gjeldsproblemer. Det er derfor grunn til å anta at avbetaling forekommer hyppigere i hushold med økonomiske problemer enn i andre hushold.

Respondentene i spørreundersøkelsen ble i 1994 spurt om følgende beskrivelse var passende for deres handlemåte: «Du kjøper ting på avbetaling fordi du ellers ikke ville klare å skaffe dem.» Resultatet av analysen er vist i tabellen på neste side.

Tabell 5-3: Hvor godt passer beskrivelsen «Du kjøper ting på avbetaling fordi du ellers ikke ville klart å skaffe dem», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.³

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inn- tekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Dårlig</i>	88	72	77	(83)	87
<i>Både og</i>	8	17	17	(8)	9
<i>Godt</i>	4	11	6	(8)	4
<i>SUM</i>	100	100	100	99	100
	(1396)	(76)	(98)	(12)	(1582)

Det store flertallet av husholdene (87 prosent) mener at dette ikke gir noen god beskrivelse av deres handlemåte. Alle de økonomiske krisegruppene har lavere andeler som mener beskrivelsen passer dårlig, sammenliknet med gruppen av hushold som ikke har økonomiske problemer. Det er imidlertid bare gjeldsproblemgruppen som skiller seg signifikant fra hushold uten gjelds- eller inntektsproblemer.

Den multivariate analysen av denne variabelen er vist i Tabell 5-4. Analysen avdekker tre vesentlige trekk. For det første gir de som kommer fra hushold med gjeldsproblemer i større grad uttrykk for at de kjøper ting på avbetaling fordi de ellers ikke ville klare å skaffe dem. Sammenhengen er signifikant og

³ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kvikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=12).

forholdsvis sterk. De to andre husholdstypene har også positive koeffisienter, men disse er ikke signifikante.

Tabell 5-4: Hvor godt passer beskrivelsen «Du kjøper ting på avbetaling fordi du ellers ikke ville klart å skaffe dem», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	0,747	**
Lav inntekt	0,372	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	0,172	
Alder	-0,023	***
Kjønn	-0,043	
Høyeste utdanning:		
Videregående	-0,405	*
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,862	***
Urbaniseringsgrad:		
Storby	-0,290	
Mindre by	0,204	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,111	
Familietype:		
Enslig med barn	-0,247	
Enslig uten barn	-0,059	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,194	
Goodness of fit:		
Kjikkvadrattest (13 frihetsgrader)	74,6	***
Pseudo-R ²	2%	
N	1577	

Dette tyder på at kjøp på avbetaling er langt mer utbredt blant dem som har gjeldsproblemer enn de andre husholdstypene. Hvorvidt avbetalingskjøp er en konsekvens av gjeldsproblemene eller årsaken, kan være et åpent spørsmål. Det er imidlertid grunn til å påpeke at beskrivelsen respondentene skulle ta stilling til, er formulert slik at den gjelder nåværende handlemåte, ikke tidligere handlinger. Dette peker i retning av at avbetalingskjøp for hushold med gjeldsproblemer kan betraktes som en økonomisk strategi i håp om å komme over krisen.

For det andre viser analysen at andelen som synes beskrivelsen ovenfor er god synker, jo eldre respondentene er. Dette er antakelig både et uttrykk for et generasjonsfenomen og et livsløpsfenomen. På den ene siden kan sammenhengene tolkes som et uttrykk for en holdning preget av forsiktighet og motvilje mot risiko som preger eldre generasjoner framfor de yngre. Kjøp på avbetaling er blitt langt mer vanlig etter krigen og var antakelig ikke i den samme grad ansett som stuerent i tidligere generasjoner. På den annen side er anskaffelse av varige forbruksgoder mindre utbredt blant eldre. Avbetaling er også en langsiktig finansieringsform og det er rimelig å anta at jo eldre en blir, jo mindre aktuelt blir det å gå inn på langsiktige avtaler.

For det tredje er avbetaling mindre utbredt, jo høyere utdanningen er i husholdet. Dette tyder på at: Jo høyere utdannelsen er i husholdet, jo større kunnskaper må vi anta at det er om at avbetaling er en forholdsvis dyr finansieringsmåte. Midsund (1997:111-12) finner blant annet at utdanning har stor betydning for kunnskaper om finansiering. Midsund peker på flere faktorer som viser at utdanning er en ressurs i så måte: større evne til å håndtere informasjon og samkvem med ressurssterke personer som gir lettere tilgang til informasjon og kunnskaper.

5.2.3 Kredittkort

Betalingskort blir stadig mer utbredt i norske husholdninger. Slike kort er imidlertid av flere typer. De ordinære betalingskortene innebærer at en kan ta ut kontanter i minibanker og betale varekjøp ved hjelp av kortautomater i butikker. Ved bruk av denne type kort blir imidlertid uttakene registrert nærmest umiddelbart på kontoen.

Kredittkort har imidlertid en annen funksjon. Slike kort tilbyr kunden å kjøpe varer eller tjenester uten at beløpet blir trukket på kontoen med en gang. Betalingstidspunktet utsettes og i noen tilfeller tilbys også avdragsvis nedbetaling av det skyldige beløpet. Mens betalingskortene forutsetter at det er penger på kontoen, gir kredittkortene en kredittmulighet og er følgelig en mulig kriseløsning for hushold som sliter med stram økonomi.

I spørreundersøkelsen ble respondentene stilt følgende spørsmål: «*Har du eller din eventuelle ektefelle/samboer skaffet deg/dere ett eller flere kredittkort? Med kredittkort mener vi f.eks. kjøpekort, Ellos-kort, DnB MasterCard, American Express eller andre som utsetter innbetalingstidspunktet og/eller tilbyr deg avbetalingsmuligheter.*»

Tabell 5-5 viser at tre av fire hushold (76 prosent) oppga at de ikke disponerte slike kort. 14 prosent oppga at de hadde ett slikt kort i husholdet, mens 10 prosent hadde to eller flere kort.

Tabell 5-5: Antall kredittkort i husholdningen, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁴

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inn- tekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Ingen</i>	75	79	92	(100)	76
<i>1 kort</i>	14	14	6		14
<i>2 eller flere</i>	11	6	2		10
	100	99	100	100	100
	(1365)	(77)	(96)	(13)	(1551)

Vi ser også at det er hushold uten gjelds- eller lavinntektsproblemer som disponerer flest kort. Det er ikke noe som tyder på at hushold med økonomiske problemer i stor grad benytter kredittkort som kriseløsning. Mens hushold som utelukkende har gjeldsproblemer ikke skiller seg signifikant fra hushold uten gjelds- eller inntektsproblemer, viser tabellen at hushold med lav inntekt (med eller uten gjeldsproblemer) disponerer langt færre kort enn andre.

Dette kan tolkes som resultat av at tilgangen til kredittkort er mindre for lavinnteksgruppen enn andre. Det foretas en kredittvurdering før man får kredittkort og denne kredittvurderingen får antakelig fattige hushold med økonomiske problemer til å fraholde seg fra å søke, samtidig som kredittvurderingen utelukker dem som enten ikke har betalingsevne eller har fått betalingsanmerkninger.

Men sammenhengen kan også fortolkes som en fornuftig tilpasning fra lavinnteksgruppens side. Den stramme økonomien i lavinntektshushold tillater ikke bruk av kredittkort. Denne kriseløsningen er derfor ingen aktuell strategi i disse husholdningene.

Tabell 5-6 viser resultatet av multivariat analyse av hvor mange kredittkort husholdet disponerer. Analysen viser – for det første – at lavinnteksgruppen i mindre grad disponerer kredittkort enn befolkningen for øvrig. Det er ingen

⁴ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=13).

forskjell mellom gjeldsproblemgruppen og det øvrige utvalget med hensyn til hvor mange kredittkort husholdningen disponerer. Vi kan med andre ord slutte at det i denne gruppen ikke er flere med kredittkort enn blant den øvrige befolkningen. Dette betyr imidlertid ikke at kredittkort er uten betydning for at husholdene får gjeldsproblemer. Hvordan de som har kort faktisk bruker dem, har vi ingen kunnskap om.

Tabell 5-6: Om husholdningen disponerer kredittkort eller ikke, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinær lineær regresjon. 1994.

	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
<i>Husholdstype:</i>		
Gjeldsproblem	-0,310	
Lav inntekt	-0,945	*
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	⁵⁾	
<i>Alder</i>	-0,010	*
<i>Kjønn</i>	-0,290	*
<i>Høyeste utdanning:</i>		
Videregående	0,445	*
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	0,672	**
<i>Urbaniseringsgrad:</i>		
Storby	0,200	
Mindre by	0,004	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	-0,271	
<i>Familietype:</i>		
Enslig med barn	-0,147	
Enslig uten barn	-0,495	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,211	
<i>Konstant</i>	-1,001	**
<i>Goodness of fit:</i>		
F-test (13 frihetsgrader)	65,2	***
R ²	4%	
N	1538	

⁵ Gruppen «gjeldsproblemer og lav inntekt» er tatt ut fordi den skaper tekniske problemer i regresjonsanalysen.

For det andre viser modellen en negativ sammenheng med alder. Det innebærer at jo høyere alder, jo færre kredittkort disponerer husholdningen, gitt de andre uavhengige variablene i modellen. Dette kan forklares med at holdningene til å bruke kredittkort nok er mer restriktive i denne aldersgruppen, samtidig gir antakelig ikke den økonomiske situasjonen for mange eldre hushold rom for å disponere kredittkort.

For det tredje oppgir respondenter fra hushold hvor høyeste utdanning er høyskole/universitet at de i gjennomsnitt har flere kredittkort enn de som kommer fra hushold hvor høyeste utdanning er grunnskole. Dette kan antakelig knyttes til inntektsforhold. Hushold med høyere utdanning har høyere gjennomsnittsinntekt enn hushold med lavere utdanning.

Modellen viser også at kvinnelige respondenter oppgir at husholdningen disponerer færre kredittkort enn menn. Det er mange faktorer som kan ligge bak denne koeffisienten. For det første kan det være at enslige kvinner forholder seg på en annen måte enn enslige menn. For det andre kan det være at kvinner i parforhold svarer på en annen måte enn menn. Siden menn oftere er hovedforsørgere, kan det være at de har bedre oversikt over hvor mange kredittkort husholdningen disponerer enn kvinner, slik at kvinner oppgir færre kort enn menn. Analyser tyder på at den siste forklaringen er den mest sannsynlige.⁶ Dette gjør det viktig å kontrollere for kjønn i analysen ovenfor.

5.2.4 Leie av forbruksartikler

Den siste av krisestrategiene vi tar opp i denne rapporten er leie av forbruksartikler. Denne strategien likner avbetaling ved at en betaler månedlige beløp for å ha en forbruksartikkel, men eiendomsretten tilhører utleiefirmaet. Ulempen ved denne handlingsmåten er at det er en svært dyr måte å skaffe seg forbruksartikler på. En av fordelene er at en kan si opp leieavtalen dersom en ikke kan bære de månedlige utgiftene. Handlefriheten er med andre ord noe større enn ved avbetalingskjøp.

I spørreundersøkelsen ble respondentene stilt spørsmålet: «*I dag er det mulig å leie forbruksartikler, som f.eks. pc, tv, video og videokamera. Er dette noe du eller din ektefelle/samboer faktisk har gjort, kanskje vil komme til å gjøre, eller vil dere utelukkende anskaffe slike varer gjennom kjøp?*».

⁶ Ved å inkludere samspillsledd mellom kjønnsvariabelen og familietyperne enslige med barn og enslige uten barn, kan vi få fram hvorvidt enslige kvinner skiller seg signifikant fra enslige menn. Analysen avdekker imidlertid ingen slike signifikante forskjeller. Det er følgelig lite som tyder på at enslige kvinner forholder seg annerledes når det gjelder å disponere kredittkort enn enslige menn.

Tabell 5-7: Har husholdningen eller kommer den til å anskaffe forbruksartikler gjennom leieavtaler, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁷

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inntekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Har leieavtale</i>	4	11	3	(0)	5
<i>Vil kanskje leie</i>	2	12	8	(8)	3
<i>Nei, uaktuelt</i>	93	78	89	(92)	92
	101	101	100	100	100
	(1358)	(73)	(91)	(13)	(1535)

Tabell 5-7 viser at de aller fleste (92 prosent) vurderer det som uaktuelt å leie forbruksartikler. 5 prosent av husholdningene oppgir at de har slik avtale i dag. Ser vi nærmere på de ulike husholdstypene, finner vi at det blant hushold med utelukkende gjeldsproblemer både er en større andel som oppgir at de har inngått slike leieavtaler (12 prosent) og som kanskje kunne tenke seg å inngå slike avtaler (10 prosent). Tabellen tyder på at leie av forbruksartikler er en meget aktuell krisestrategi for disse husholdene.

Tabell 5-8 viser resultatet av multivariat analyse av tilbøyelighet til å leie eller ville leie forbruksartikler. Den avhengige variabelen er dikotom, hvor de som oppgir at de har en leieavtale eller kunne tenke seg å leie er slått sammen i en kategori.

Det er spesielt tre interessante trekk ved resultatene fra den multivariate analysen. For det første skiller hushold med utelukkende gjeldsproblemer seg klart fra hushold uten problemer. Det er en klart større andel som har leid eller kunne tenke seg å leie forbruksartikler blant dem som har gjeldsproblemer. I tråd med den bivariante analysen, tyder den multivariate analysen at leie av forbruksartikler kan være en svært aktuell krisestrategi for hushold med gjeldsproblemer. For de andre problemhusholdene er det imidlertid ikke mulig å påvise noen signifikant forskjell fra hushold uten økonomiske problemer, selv om koeffisienten også for disse gruppene er positive.

⁷ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parentes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=13).

Tabell 5-8: Har eller vurderer husholdningen å leie forbruksartikler, avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Logistisk regresjon. 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	1,229	***
Lav inntekt	0,626	
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	-0,337	
Alder	-0,030	***
Kjønn	-0,202	
Høyeste utdanning:		
Videregående	0,092	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,439	
Urbaniseringsgrad:		
Storby	0,382	
Mindre by	0,524	*
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,292	
Familietype:		
Enslig med barn	-0,085	
Enslig uten barn	0,179	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	0,518	*
Konstant	-1,704	**
Goodness of fit:		
Kjikvadrattest (13 frihetsgrader)	64,4	***
Pseudo-R ²	8%	
N	1535	

For det andre er alder signifikant. Sammenhengen er negativ, som ved avbetaling og kredittkort. Dette innebærer at leie av forbruksartikler blir mindre utbredt, jo eldre respondentene er. Dette kan som tidligere knyttes til holdningsforskjeller. En annen forklaring på sammenhengen er at eldre ikke har det samme behovet for å leie forbruksartikler som yngre.

Den tredje signifikante sammenhengen i tabellen vedrører gruppen par med barn. I denne gruppen er leie av forbruksartikler mer utbredt enn blant gruppen par uten barn.

5.3 Vansker med å kontrollere pengeforbruket

Den siste variabelen i analysen er hvor god kontroll husholdningene føler de har med pengeforbruket sitt. I analysen av denne variabelen vil vi trekke inn både lavinntekts- og gjeldsproblemer, sosiale bakgrunnsvariabler, krisestrategier og holdningsvariabler. Vi håper gjennom dette å få et bilde av hvilke mekanismer som kan ligge bak hvorvidt en husholdning opplever orden i økonomien og kontrollen med pengene eller ikke.

For å måle kontroll med pengeforbruket ble respondentene bedt om å oppgir hvor godt følgende beskrivelse passet med deres handlemåte: «*Du synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket ditt.*» Resultatet er vist i Tabell 5-9.

Tabell 5-9: Hvor godt passer beskrivelsen «Du synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket ditt», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem. 1994.⁸

	<i>Andre</i>	<i>Gjelds- problem</i>	<i>Lav inn- tekt</i>	<i>Gjeldsproblem og lav inntekt</i>	<i>TOTAL</i>
<i>Dårlig</i>	72	55	64	(25)	71
<i>Både og</i>	17	32	21	(50)	19
<i>Godt</i>	10	13	14	(25)	11
	99	100	99	100	101
	(1396)	(77)	(98)	(12)	(1583)

Vi ser at lavinntektsgruppen ikke skiller seg nevneverdig fra de hushold som ikke har problemer. Derimot er det igjen de to gruppene med hushold som har gjeldsproblemer som peker seg ut. I disse gruppene er det en lavere andel som mener beskrivelsen passer dårlig enn i de andre gruppene.

Tabell 5-10 viser resultatet av multivariat analyse av kontroll over pengeforbruket. Den problemgruppen som peker seg ut - selv når vi kontrollerte for bakgrunnsvariabler, krisestrategier og holdninger - er gjeldsproblemgruppen. Representanter for denne gruppen er mer enig i beskrivelsen ovenfor enn de husholdene som ikke har økonomiske problemer. Lavinntektsgruppen skiller seg ikke signifikant fra denne gruppen. Dette kan tolkes i retning av at denne gruppen i større grad har tilpasset pengeforbruket den økonomiske situasjonen, mens gjeldsproblemgruppen sliter med å skaffe seg denne kontrollen.

⁸ Sammenhengen i tabellen er statistisk signifikant for $p > 0,001$ (kjikvadrattest med 6 frihetsgrader). Prosentandelene for kategorien «gjeldsproblem og lav inntekt» er satt i parantes på grunn av lavt prosentueringsgrunnlag (N=15).

Tabell 5-10: Hvor godt passer beskrivelsen «Du synes det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket ditt», avhengig av gjelds- og lavinntektsproblem og bakgrunnsvariabler. Ordinal logistisk regresjon (kuttpunkter er utelatt). 1994.

<i>Variabel</i>	<i>Koeffisient</i>	<i>Z-test</i>
Husholdstype:		
Gjeldsproblem	0,559	*
Lav inntekt	0,546	*
Gjeldsproblem og lav inntekt (Referansekategori: Andre hushold)	1,246	*
Alder	-0,023	***
Kjønn	0,019	
Høyeste utdanning:		
Videregående	0,147	
Høyskole eller universitet (Referansekategori: Grunnskole)	-0,181	
Urbaniseringsgrad:		
Storby	0,021	
Mindre by	0,037	
Tettsted (Referansekategori: Spredtbygd)	0,490	**
Familietype:		
Enslig med barn	-0,049	
Enslig uten barn	-0,127	
Par med barn (Referansekategori: Par uten barn)	-0,094	
Holdninger:		
<i>Boligkjøp lønnsomt</i>	-0,044	
<i>Spare en fordel</i>	-0,073	
<i>Lån en fordel</i>	0,064	
<i>Kritisk til forbrukslån</i>	-0,114	***
Kriseatferd:		
<i>Betale før forfall</i>	0,012	
<i>Avbetaling</i>	0,287	***
<i>Kredittkort</i>	0,149	
<i>Leie av forbruksartikler</i>	0,214	
Goodness of fit:		
Kjikkvadrattest (21 frihetsgrader)	171,8	***
Pseudo-R ²	5%	
N	1361	

Den andre viktige sammenhengen er at jo eldre husholdningene er, jo mer opplever de at de har kontroll over pengeforbruket. Betydningen av å holde

kontroll over pengeforbruket er antakelig en viktigere norm jo eldre man blir. Samtidig er det klart at det er vanskeligere å holde orden på pengeforbruket i yngre alder, både på grunn av manglende erfaring med hvor mye ting koster og fordi man er i en etableringsfase, hvor mange uforutsette utgifter ofte dukker opp. Livssituasjonen er helt naturlig mer labil i yngre alder enn senere i livet.

Før vi kommenterer holdningsvariablene, ser vi at den eneste av handlingsvariablene som slår ut på kontrollvariabelen, er kjøp på avbetaling. De husholdningene som vurderer dette som en aktuell strategi, gir uttrykk for at de har mindre kontroll med pengeforbruket enn andre. Det kan tyde på at de hushold som kjøper på avbetaling for å skaffe ting de ellers ikke ville kunne skaffe, er spesielt utsatte hushold når det gjelder å styre økonomien. Dette er ikke usannsynlig i og med at kjøp på avbetaling binder husholdsøkonomien over en periode, og kan være et tegn på at medlemmene i husholdningen har liten evne til å spare til større anskaffelser eller foretar anskaffelser på impuls.

Når det gjelder holdningsvariablene finner vi at jo mer kritiske respondentene er til å ta opp forbrukslån, jo sterkere gir de uttrykk for at de har kontroll med pengeforbruket. Dette kan ikke tolkes på annen måte enn at disse holdningene representerer en forsiktighetsholdning og risikoaversjon som ikke bare uttrykkes på holdningsplanet, men som faktisk gir seg utslag i måten disse husholdningene innretter sine økonomiske disposisjoner på.

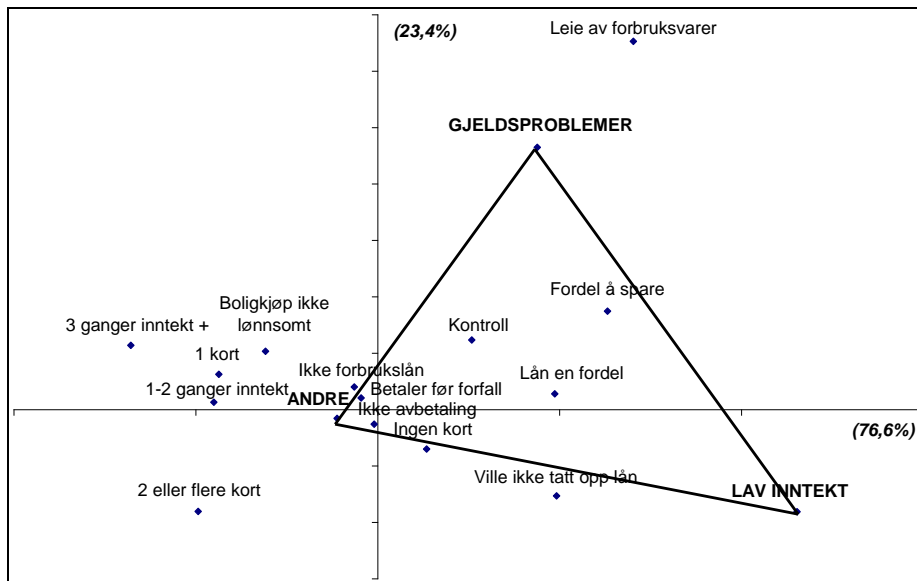
5.4 Korrespondanseanalyse

En måte å oppsummere de komplekse relasjonene mellom holdning og atferd, som vi har redegjort for i dette og forrige kapittel, er ved hjelp av korrespondanseanalyse. Figur 5-1 viser en korrespondanseanalyse over holdnings- og handlingsvariablene som er beskrevet i dette og forrige kapittel.

Vi ser at de tre husholdstypene plasserer seg omtrent etter de samme dimensjonene som i korrespondanseanalysen i kapittel 3. Den første dimensjonen, som forklarer 77 prosent av den totale variasjonen, skiller mellom hushold som ikke har problemer på den ene siden og hushold med økonomiske problemer på den andre.

Denne dimensjonen ser også ut til å inneholde et element av risikoeksponering. På den ene siden av dimensjonen finner vi dem som har 1, 2 eller flere kredittkort og som ville tatt opp lån. På den andre siden av dimensjonen finner vi dem som ikke har kort og som ikke ville tatt opp lån. Det er

imidlertid vanskelig å knytte dette skillet til de tre husholdstypenes plassering i figuren. Problemhusholdene befinner seg begge på den siden som ser ut til å ha mest aversjon mot risiko.

Figur 5-1: Resultat av korrespondanseanalyse basert på ulike holdningsvariabler krysset med husholdningstype. 1994.⁹

En mulig forklaring på dette kan være at det som ser ut som et risikoaspekt snarere er et statusaspekt, slik vi fant i kapittel 3. De som ser ut til å være mest risikovillige, kan tilhøre et høyere sosialt sjikt, hvor det å ta økonomisk risiko er mer utbredt og mindre risikabelt.

Den andre dimensjonen i figuren forklarer 23,4 prosent av variasjonen og skiller mellom gjeldsrelaterte problemer på den ene siden og inntektsrelaterte problemer på den andre.

Av sammenhenger ser vi at det å leie forbruksvarer er klart mest utbredt blant de hushold som har gjeldsproblemer. Det er også flere her som oppgir at det er en fordel å spare. Når det gjelder lavinntekts-husholdene, er det en tendens til at flere blant dem ikke har kredittkort og ikke ville tatt opp lån.

⁹ Kategorien ANDRE betegner hushold som ikke har verken gjeldsproblemer eller lav inntekt.

Korrespondanseanalysen gir et visst grunnlag for å skille mellom gjeldsproblemer og lav inntekt med hensyn til risikoholdninger og –atferd, men denne sammenhengen er ikke entydig. Antakelig spiller sosiale skillelinjer en like viktig rolle.

5.5 Oppsummering

Resultatene i dette kapitlet tyder på at det er forskjeller mellom de ulike økonomiske problemhusholdningene når det gjelder valg av økonomiske handlemåter som løsninger på en stram økonomisk situasjon. Analysene viser at det spesielt er hushold med gjeldsproblemer som skiller seg ut fra de andre husholdningene.

For det første ser de med gjeldsproblemer ut til å være mindre tilbøyelig til å betale regninger før forfall for å være sikker på å ha penger til å betale dem med. For det andre bruker personer med gjeldsproblemer kjøp på avbetaling i større grad enn andre. For det tredje finner vi at de som har problemer med å betjene gjelden i større grad enn andre har leid eller vurderer å leie forbruksartikler. Alt i alt tyder disse resultatene på at gjeldsproblemgruppen utviser en større risikovillighet når det gjelder å finansiere anskaffelse av forbruket.

Lavinntektsgruppen peker seg i noe større grad ut som en mer forsiktig gruppe, preget av aversjon mot risiko. For det første er de mer tilbøyelig til å betale regninger før forfall, selv om dette nok i stor grad kan tilskrives alderssammensetningen blant dem med lav inntekt. For det andre disponerer de med lav inntekt færre kredittkort enn andre.

Dette kan bidra til å forklare hvorfor gjeldsproblemgruppen er den gruppen av hushold som ser ut til å ha størst problemer med å kontrollere pengeforbruket sitt. Ved å utsette seg mer for økonomisk risiko enn andre, er de følgelig også mer utsatt for uorden i økonomien. Selv om lavinntektsgruppen også sliter med å kontrollere pengeforbruket, skiller de seg mindre ut fra hushold uten økonomiske problemer enn hushold som har gjeldsproblemer gjør.

Analysen avdekker for øvrig at det er større aversjon mot økonomisk risiko blant eldre og kvinner. Eldre er mer tilbøyelig til å betale før forfall og mindre tilbøyelig til å kjøpe på avbetaling og leie forbruksartikler. De eldste husholdene er for øvrig også de som mener det er minst vanskelig å kontrollere forbruket.

Av de økonomiske strategiene vi har behandlet i kapitlet, er det spesielt kjøp på avbetaling som peker seg ut som problematisk. Blant de husholdene som benytter seg av denne strategien, er det langt flere som mener det er vanskelig å kontrollere pengeforbruket, enn blant dem som ikke har kjøpt varer på avbetaling.

6 Oppsummering og diskusjon

6.1 Innledning

Det er tre sentrale problemstillinger som drøftes i denne studien. Den første problemstillingen er hvordan man avgrenser svake forbrukere. En slik avgrensing er nødvendig for å svare på de mer substansielle problemstillingene; om svake forbrukere har andre *holdninger* til forbruk og om de finansierer sitt forbruk på andre måter enn den øvrige befolkningen.

6.2 Svake forbrukergrupper

Selv om det er mange måter å avgrense svake forbrukere på, har vi tatt utgangspunkt i om forbrukergrupper med *lav kjøpekraft* skiller seg fra den øvrige befolkningen med hensyn til holdninger til og finansiering av forbruk. I et husholdsøkonomisk perspektiv er det to måter å havne i negativ økonomisk balanse på; enten at inntektene er for lave eller at utgiftene er for høye. Vi har i denne studien foretatt et skille mellom hushold med lav inntekt og hushold med gjeldsproblemer. Den siste gruppen representerer hushold med for høye bundne utgifter. Begge gruppene er svake forbrukere i den forstand at likviditetssituasjonen begrenser den enkeltes økonomiske handlingsfrihet på en slik måte at det blir problematisk å tilfredsstillе grunnleggende forbruksbehov.

Selv om det er mange måter å avgrense *lav inntekt* på, har vi valgt å ta utgangspunkt i EUs avgrensning av fattige. Hushold med en inntekt som ligger under halvparten av gjennomsnittsinntekten blir her definert som fattige. For å ta hensyn til ulikheter i husholdenes forbruksbehov etter sammensetting og størrelse, har vi valgt å velge OECDs standardprosedyre for vektning av husholdenes forbruksutgifter etter behov. Disse vektene definerer den første voksne i husholdet lik en. De øvrige voksne har et forbruksbehov som ligger

30 prosent under den «første» voksne, dvs. 0,7. Barn under 14 år har en vekt lik 0,5 av den første voksne. Det vil si at barna har et forbruksbehov som ligger på 50 prosent under den «første» voksne.

Denne måten å avgrense lav inntekt på er ikke uproblematisk. For det første er tilnærmingen svært relativ ved at den er knyttet opp til inntektsutviklingen i arbeidsmarkedet. Dersom gjennomsnittsinntekten går opp uten at lavinntektsgruppene og offentlige stønader følger etter, kan antall fattige øke betraktelig fra en dag til en annen. For det andre er selve inntektskuttet noe tilfeldig. Det er vanskelig å gi en god substansiell begrunnelse for hvorfor man setter et kutt ved 50 prosent av gjennomsnittsinntekten og ikke ved f.eks. 40 eller 60. Man kunne også tatt utgangspunkt i medianinntekten framfor gjennomsnittsinntekt.

En alternativ tilnærming kunne være å benytte en absolutt grense, dvs. at lav inntekt defineres med utgangspunkt i at inntekten ikke er tilstrekkelig til å dekke grunnleggende behov. En ekstrem variant av denne tilnærmingen reserverer fattigdom til fysiologisk eksistensminimum. Andre varianter trekker også inn kulturelt og sosialt definerte behov. Det er en svakhet ved den relative tilnærmingen at man ikke avgrenser lavinntektsgruppen opp mot resonnementer om behov, hverken absolutte eller relative. I praksis er derfor vår avgrensing av lav inntekt et mål på inntektsforskjeller og i mindre grad et mål på om de som defineres som lavinntektsgruppe ikke får tilfredsstilt grunnleggende behov.

Dette resonnementet får også konsekvenser for veiing av inntekten etter husholdets sammensetting. Fraværet av prosedyrer for å definere forbruksbehov og kostnader ved å tilfredsstille disse, innebærer at OECDs vekter, som vi har benyttet, blir noe tilfeldige og i mange tilfeller også upresise. Dette henger sammen med at vektgrunnlaget er modellbasert og lite empirisk fundert og ikke tar hensyn til ulikheter i forbruksbehov mellom forskjellige familietyper. Vi har for eksempel i en annen sammenheng (Borgeraas 1992:97 ff) vist at dersom man tar med barnehageutgifter, vil kostnadene med å ha barn være høyere enn kostnaden ved «de andre voksne» i husholdet. Et annet eksempel er at mye tyder på at «kostnadene» ved å ha barn er høyere for enslige forsørgere, enn for parfamilier (Borgeraas 1992).

Implikasjonen av dette er trolig at vår empiriske avgrensing av lavinntektsgruppen ikke fullt ut fanger opp viktige grupper som i en mer behovsorientert – normativ – tilnærming ville blitt karakterisert som trengende. Den siste tilnærmingen ville trolig inkludert flere enslige forsørgere enn den inntektsbaserte tilnærmingen.

Det er trolig også slik at den inntektsbaserte tilnærmingen undervurderer regionale forskjeller i kostnadsnivå. Vi forutsetter for eksempel at kostnadene ved å dekke nødvendige utgifter er rimelig likt over hele landet. Dette er ikke tilfelle. Blant annet boligutgiftene varierer mye mellom ulike regioner i Norge. Tar vi hensyn til slike prisvariasjoner, er det noe betenkelig å forutsette at personer med samme inntekt (korrigert for husholdets størrelse) også befinner seg på det samme velferdsnivået. Implikasjonen er trolig at vår avgrensning fører til en overrepresentasjon av lavinntektshushold utenfor de større byene.

Vi må ha disse svakhetene i mente når vi fortolker funnene i den foreliggende analysen.

Når vi definerer hushold med *gjeldsproblemer* som en svak forbrukergruppe, skyldes det at disse har større økonomiske forpliktelser enn de ser seg i stand til å betjene – enten på kort eller lang sikt. Det er med andre ord nivået på utgiftene og ikke primært inntekten som gjør at vi klassifiserer disse som en svak forbrukergruppe. Vi har bevisst unnlatt å ta opp moralske og normative aspekter, som ofte dukker opp i diskusjonen rundt gjeldsproblemer. Dette er argumenter som at gjeldsproblemer er selvforskyldte, at låneopptakene har vært preget av urealisme og at man derfor bør løse sine problemer selv. Vårt standpunkt er at gjeldsproblemer – uansett realismen og moralen i tilknytning til låneopptaket – tvinger husholdene opp i en situasjon der man må velge mellom å betjene en juridisk økonomisk forpliktelse og utgifter til det daglige forbruket. Vi antar i utgangspunktet at når gjeldsproblemene øker, henger det ikke sammen med endringer i betalingsmoralen,¹ men at gjeldsbelastningen blir så stor at man ikke ser seg i stand til å betjene gjelden. Forskning på SIFO indikerer også at økningen i gjelds- og betalingsproblemer må forstås som en følge av en kombinasjon av strukturelle endringer i markedet og livsbegivenheter (Lunde & Poppe 1991).

Et annet spørsmål er hvor «toleransegrensen» mellom gjeldsbetjening og nødvendige utgifter går for ulike hushold. Det kan godt være slik at hushold med gjeldsproblemer har en restlikviditet som er høyere enn det lavinntektshushold har til rådighet for nødvendige utgifter. Det er ikke en urimelig hypotese at mange hushold med gjeldsproblemer befinner seg i en slik situasjon. Det er

¹ Det betyr naturligvis ikke at en ikke finner personer med dårlig betalingsmoral i gjeldsproblemgruppen. De med gjeldsproblemer utgjør en svært heterogen gruppe. Det er imidlertid ikke sannsynlig at de store og til dels dramatiske endringer i omfanget av slike problemer de senere årene skyldes raske skift i betalingsmoralen i befolkningen.

med andre ord husholdene selv som setter grenser for når en blir inkludert i gjeldsproblemgruppen. Hvor «svake» de objektivt sett er, vet vi lite om.

Vår antakelse har vært at lavinntekts-hushold og hushold med gjeldsproblemer er to forskjellige posisjoner – selv om begge blir betraktet som svake forbrukergrupper. Den første gruppen er svak fordi inntekten er lav i forhold til nødvendige utgifter. Den andre gruppen er svak fordi utgiftene er for høye i forhold til en gitt inntekt.

Den empiriske analysen viser da også at lavinntektsgruppen og hushold med gjeldsproblemer er svært forskjellige. Det er for det første forholdsvis *liten overlapping mellom disse to gruppene*. Kun 7 prosent av de svake forbrukerne har både lav inntekt og gjeldsproblemer. Den store majoriteten av svake forbrukere faller med andre ord entydig inn i en av de to problemkategoriene.

For det andre viser våre analyser at gruppen med gjeldsproblemer og lavinntektsgruppen er svært *ulike med hensyn til en rekke sosiale kjennetegn*. Personer med lav inntekt skiller seg fra den øvrige befolkningen både med hensyn til alder, utdanning, bosted, familietype og boform. Hushold med gjeldsproblemer skiller seg ut med hensyn til gjeld, husholdsinntekt, ulike livsbegivenheter (brudd i samboerforhold, uforutsette utgifter og arbeidsledighet) og familietype. Vår fortolkning av disse forskjellene er at lavinntektsgruppen i vesentlig større grad enn hushold med gjeldsproblemer utgjør et eget sosialt stratum. Hushold med gjeldsproblemer har i liten grad bestemte sosiale kjennetegn og preges mer av forhold som har gjort dem sårbare for endringer i inntekter og utgifter.

I den klassiske analysen av sosiale strata er det livsstil, formell utdanning og yrke som fungerer som de viktigste stratifiseringsvariablene (Weber 1978:305-306). Vi har i vår undersøkelse registrert at personer med lav inntekt har lavere formell utdanning enn befolkningen for øvrig. Vi har imidlertid ingen gode data om respondentenes livsstil og yrke. Det vil si at vi primært fortolker status med utgangspunkt i utdanningsforskjeller. I tillegg mener vi det også er fornuftig å trekke inn inntekt som en status variabel, selv om inntekt i seg selv ikke er en indikator på status. Men siden vi her opererer med svært lave inntekter, er det ikke urimelig å anta at det er en rimelig sterk sammenheng mellom sosial anseelse og lav inntekt, kombinert med lav utdanning.

Når det gjelder gjeldsproblemgruppen, legger vi merke til at disse i mindre grad skiller seg fra den øvrige befolkningen. Den høye gjeldsbelastning i den-

ne gruppen indikerer imidlertid at denne gruppen objektivt sett befinner seg i en mer risikoutsatt posisjon enn det som ellers er vanlig i befolkningen. Selv om vi ikke har kunnskap om rasjonaliteten bak beslutninger ved å ta opp høye lån i forhold til inntekten, tyder dette på at *livsstilen* til personer med gjeldsproblemer skiller seg ut. Dersom vi holder vi oss til de klassiske stratifiseringsvariablene, er det ikke urimelig å tenke seg at den relativt sett høye gjeldsbelastningen antyder at personer med gjeldsproblemer også tilhører et sosialt stratum. Denne koblingen er imidlertid ikke uproblematisk bl.a. fordi en eventuell sammenheng mellom gjeld og livsstil - og dermed status - i beste fall er indirekte. Det er ikke umiddelbart lett å se hva slags konkret livsstil som følger av å ha en høyere gjennomsnittlig lånebelastning enn befolkningen for øvrig.

Vår tilnærming har vært å koble både gjeldsproblemer og lav inntekt opp mot risikofølelse og risikoholdninger. Vi tenker oss at villigheten til å utsette seg for risiko er et sentralt aspekt ved en livsstil i bred forstand. Personer med liten risikovillighet fører en annen livsstil enn personer med høy risikovillighet.

For de aller fleste vil høye lån også innebære høy risikoeksponering. Det er for eksempel ikke overraskende at det er en positiv korrelasjon mellom lånestørrelse og sannsynlighet for gjeldsproblemer. Det er nettopp risikoeksponering som i vesentlig grad forklarer og gir mening til denne sannsynligheten. Når det i tillegg gir mening å klassifisere holdninger til og finansiering av forbruk langs en risikoakse, er det mulig å utvikle testbare antakelser om forskjeller mellom fattige og personer med gjeldsproblemer, med hensyn til livsstil. Det er i dette perspektivet vi analyserer og fortolker de svake gruppens holdninger til og finansiering av forbruk.

6.3 Holdninger til forbruk

Med utgangspunkt i resonnementene ovenfor antar vi at hushold med gjeldsproblemer generelt er mer risikovillig enn både befolkningen for øvrig og i forhold til lavinntektsgruppen. Det faktum at denne gruppen har høyere lån enn gjennomsnittet ellers, gir antydninger om dette. Det vil si at de «objektivt» sett befinner seg i en risikoutsatt posisjon. Dette behøver nødvendigvis ikke bety at risiko inngår som en del i denne gruppens livsstil. Dersom dette er tilfellet vil vi forvente en viss risikovillighet, både når det gjelder holdninger og atferd.

Når det gjelder lavinntektsgruppen, har vi antatt at de vil være mindre risikovillig enn befolkningen for øvrig. Resonnementet bak antakelsen er enkel;

personer med lav inntekt vil ha færre frihetsgrader i sine økonomiske disposisjoner, samt at konsekvensen av risikoatferden vil være mer ødeleggende enn for personer med høyere inntekt. Dessuten indikerer den sosiale sammenstillingen av denne gruppen – utover at de ofte har høy alder og bor utenfor de større byene – at de sannsynligvis har tilpasset seg lav inntekt.

Våre empiriske funn gir holdepunkter for at risiko er en dimensjon som skiller disse to forbrukergruppene – både i forhold til hverandre og i forhold til befolkningen for øvrig. Når det gjelder holdninger til forbruk, finner vi støtte for å hevde at personer med lav inntekt gir uttrykk for en lavere risikoterskel, enn befolkningen for øvrig. Eldre i lavinntektsgruppen er for eksempel blant dem som er mest skeptiske til å kjøpe egen bolig. Personer med lav inntekt er generelt også svært restriktive til å ta opp lån.

Personer med gjeldsproblemer gir derimot uttrykk for større risikovillighet, både med hensyn til sparing og forbrukslån. Også her finner vi aldersforskjeller. Generelt er det slik at andelen som mener det er en fordel å spare selv om renten er lav, øker med alder. For dem med gjeldsproblemer er sammenhengene motsatt, her øker skepsisen til sparing med alder. Det er følgelig eldre personer med gjeldsproblemer som er mest skeptiske til sparing – uansett avkastning. Når det gjelder holdninger til opptak av forbrukslån, viser undersøkelsen at personer med gjeldsproblemer er mindre kritiske enn de andre gruppene til slike lån.

Vi skal imidlertid være noe forsiktige med å generalisere fra disse funnene med hensyn til risikoeksponering. Det er flere grunner til det. For det første fordi vi har testet forholdsvis få holdningsvariabler. Dette blir spesielt problematisk fordi utformingen av påstandene ikke gir anledning til å gradere svarene fra risikovillighet til risikou villighet for hver enkelt påstand. I praksis går verdiene fra risikonøytral til enten risikovillig eller risikou villig. En annen grunn til forsiktighet er utformingen av holdningsvariablene. Disse er forholdsvis generelle og viser til ganske konvensjonelle holdninger. Det er forholdsvis lett å gjette seg til hva som er det allment aksepterte svaret. Følgen kan være at man svarer det man «bør» svare og ikke etter hva man «egentlig» mener og handler etter.

Til tross for disse uklarhetene, er tendensene i vårt materiale likevel forholdsvis entydige. I den grad lavinntektsgruppen gir uttrykk for holdninger som avviker i forhold til gjennomsnittet, er tendensen mot risikou villighet. Det motsatte gjelder for gjeldsproblemgruppen; disse tenderer mot en større grad av risikovillighet.

6.4 Finansiering av forbruk

Analysen av forbruksstrategier viser de samme tendensene som for holdninger til forbruk, selv om mønsteret kanskje er noe mer sammensatt her. Visse typer økonomiske krisestrategier er mer utbredt i enkelte av husholdstypene enn andre strategier. Det er først og fremst gjeldsproblemgruppen som skiller seg ut ved å være mindre tilbøyelige enn befolkningen for øvrig til å betale regninger før forfall, og ved å bruke kjøp på avbetaling eller leie av forbruksartikler som finansieringsform. Fortolker vi dette i forhold til dimensjonen risikovillighet - risikouvillighet, er det ikke urimelig å si at disse finansieringsstrategiene preges av risikovillighet.

Utfallet er svakere for lavinntektsgruppen, men heller klart i retning av risikouvillighet. Personer med lav inntekt er mer tilbøyelig til å betale regninger før forfall og de disponerer færre kredittkort enn den øvrige delen av utvalget. Tilbøyeligheten til å betale regninger før forfall ser ut til å henge sterkt sammen med at det er mange eldre i denne gruppen.

Det er viktig å legge til at selv om forskjellene i forbruksstrategier mellom de to gruppene av økonomisk svake hushold er klare, er det ikke snakk om dramatiske forskjeller. Det er selvfølgelig ikke slik at alle innenfor gjeldsproblemgruppen har utsatt seg for risikofylte finansieringsstrategier, eller at ingen innenfor lavinntektsgruppen har gjort det. Våre analyser viser imidlertid at det er en klar tendens i retning av at en større andel av dem med gjeldsproblemer utviser risikovillighet i sine valg av strategier, sammenliknet med personer som har lav inntekt.

6.5 Konklusjon

Den samlede analysen i denne studien gir holdepunkter for at personer med lav inntekt og personer med gjeldsproblemer tilhører svært ulike sosiale strata i det norske samfunnet. Vi registrerer dette både når det gjelder sosiale og demografiske kjennetegn ved disse to gruppene. Dessuten viser analysen at disse gruppene både har ulike holdninger til forbruk og at deres forbruksstrategier varierer. Lavinntektsgruppen er mer risikouvillig enn befolkningen for øvrig. Personer med gjeldsproblemer er mer risikouvillig. Selv om disse sammenhengene hver for seg ikke er sterke, peker alle forskjellene mellom disse to gruppene sett opp mot befolkningen for øvrig i samme retning.

Det er et imidlertid et vesentlig poeng at de som har gjeldsproblemer er en svært heterogen gruppe. Derfor er det ikke rimelig å forvente at alle med gjeldsproblemer er risikovillige.

Holdninger til forbruk og valg av måter å finansiere forbruket på har konsekvenser for oversikten over og kontrollen med økonomien og pengeforbruket. Det er særlig holdninger til det å ta opp forbrukslån, samt det å kjøpe på avbetaling som ser ut til å spille en rolle i så måte. Det interessante er at når man ser bort fra forskjeller med hensyn til kriseholdninger og –atferd, så rapporterer alle typer problemhushold som vi behandler i vår rapport om at de har vansker med å kontrollere pengeforbruket. Konklusjonen er at *vår avgrensning av økonomiske problemer på den ene siden identifiserer grupper av mennesker med ulik grad av risikovillighet og følgelig forskjellige holdninger til finansiering av forbruk og økonomisk kriseatferd. På den annen side identifiserer vi også to økonomisk utsatte posisjoner, enten i form av lav inntekt eller i form av gjeldsproblemer, som i seg selv innebærer et problem med å kontrollere økonomien.* Det er med andre ord reelle problemgrupper som er avdekket i denne rapporten.

Litteratur

Agresti (1996): *An introduction to categorical data analysis*. John Wiley & Sons, New York

Ahlström, Richard (1998): *Overindebtedness, health and quality of life – A study of overindebted individuals in Sweden*. Paper på Nordisk Konsumentforskning, Lillehammer 11-14 november 1998.

Atkinson, A.B. (1985): How should we measure poverty? *Discussion Papers*. London School of economics.

Borgeraas, E. (1987): *Et standardbudsjett for forbruksutgifter*. Rapport nr. 101, Statens institutt for forbruksutgifter; Lysaker.

Borgeraas, E. (1992): *Barnefamiliers økonomiske levekår – en kvalitativ studie*. Nord 1992:44.

Callan, T. & B. Nolan (1991): «Concepts of Poverty and the Poverty Line», i *Journal of Economic Surveys* 5 (3).

Clausen, Sten-Erik (1997): *Applied correspondence analysis: an introduction..* Quantitative applications in the social sciences ; 121, Sage, Thousand Oaks, California.

Epland, Jon og Leif Korbøl (1992): *Duration of poverty in Norway in the 1980s. Some longitudinal results from the norwegian socio-economic panel (NSP)*. Paper presented at the multidisciplinary Research Conference on Poverty and Distribution 16-17 november 1992, Oslo.

Forbrugerstyrelsen (1993): *Forbrugerstyrelsens familiebudget. Et standardbudget for danske husstande*. Rapport 1993:2. København

- Foster, J.E. & A.F. Shorrocks (1988): «Inequality and poverty orderings», *European Economic Review*, V32, no 2-3.
- Gulbrandsen, L (1990): «Hvor omfattende er dagens gjeldskrise?» *Dag og tid*. Kronikk.
- Gulbrandsen, L. (1991): «Gjeldskrise eller inntektssvikt». *Dag og tid*.
- Hansen, F.K. (1990): *Materielle og sociale afsavn i befolkningen*. Socialforskningsinstituttet Rapport 90:4, København.
- Jansson, Kjell (1992): *Low income per year is not enough to measure poverty. A study of distribution of poverty in Sweden including data about assets and debts*. Paper presented at the multidisciplinary Research Conference on Poverty and Distribution 16-17 november 1992, Oslo.
- Konsumentverket (1999): *Koll på pengarne*. Råd och rön. Extra.
- Lunde, T. & C. Poppe (1991): *Nyfattigdom i velferdsstaten. Gjeldsproblemer og betalingsvansker i et levekårsperspektiv*. SIFO Rapport 3-1991
- Lunde, T. (1990): *Nyfattigdom i Norge. Betalingsproblemer i et levekårsperspektiv*. Arbeidsnotat 11-1990.
- Lyngstad, J.C. (1992): «Økonomiske levekår for barnefamilier og eldre 1970-1986». *SSB. Rapporter* 92/11
- Midsund, Tor Steinar (1997): *Kunnskap om økonomi*. Rapport nr. 7-1997, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.
- NOU (1993): *Levekår i Norge. Er graset grønt for alle?*
- Poppe, Christian (1994): *Gjeldsordningens første leveår. En evaluering av lovens konsekvenser for namsmenn, kreditorer og skyldnere*. Rapport nr. 1:94, Lysaker, Statens institutt for forbruksforskning.
- Ramm, Jorun Skoglund (1995): *Husholdenes økonomiske situasjon – 1994*. Arbeidsrapport nr. 3-1995, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.
- Ringen, S. (1988): «Direct and indirect measures of Poverty», *Journal of Social Policy* 17 (3)

Sen, A.K. (1983): «Poor relatively speaking». *Oxford Economic Papers*, 35. 153-69

SSB (1998): Ukestatistikk

Tufte, Per Arne og Asghar Ali (1998): *Innflytelse, tillit og forbrukeratferd*. Arbeidsrapport nr. 3-1998, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.

Weber, M. (1978): *Economy and Society. Volume one*. University of California Press, Berkeley

Whiteford, P. (1985): *A Family's Needs: Equivalence Scales, Poverty and Social Security*. Dep. Of Social Security, Research Paper, no 27

Vedlegg

